

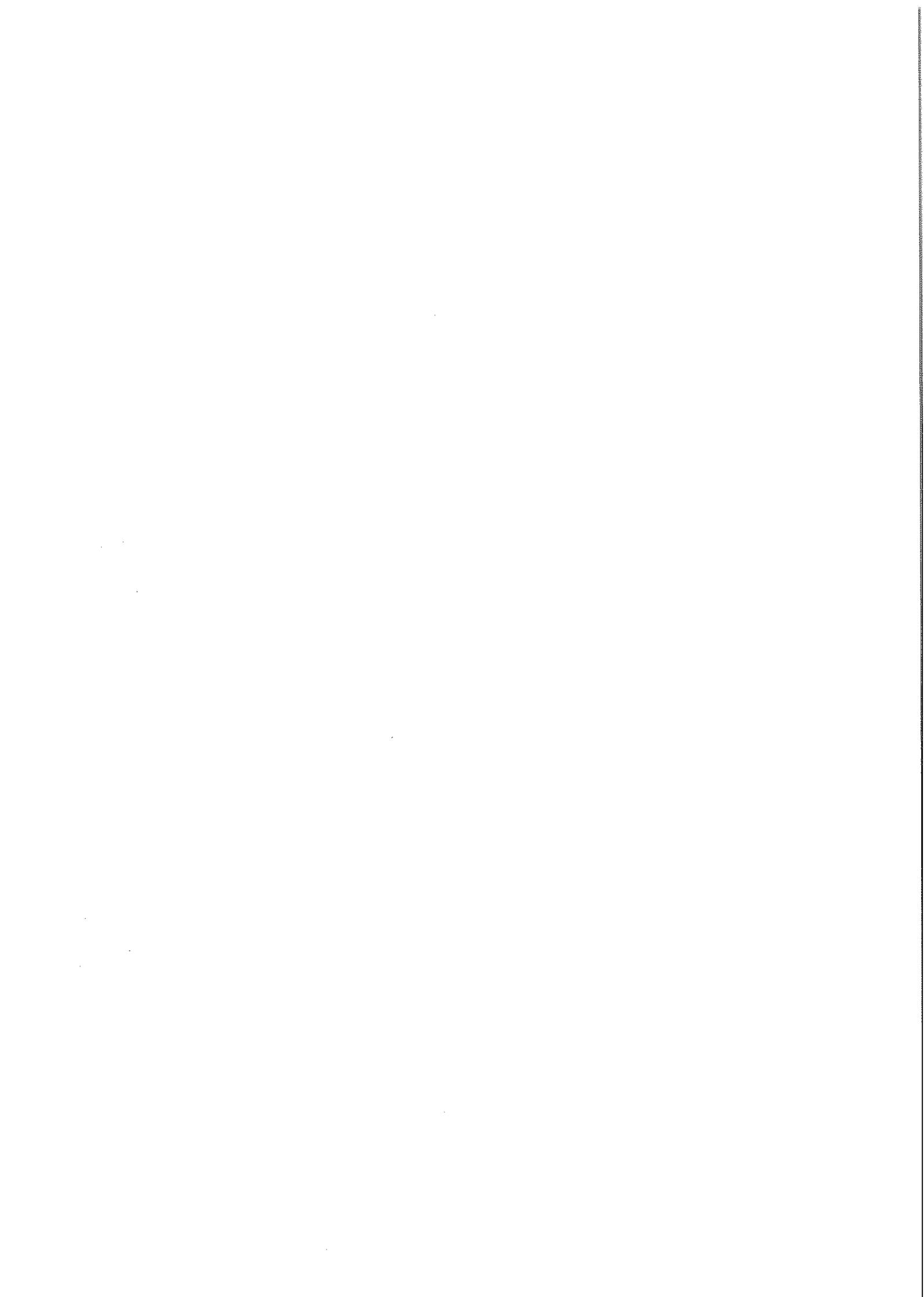
RADA MIEJSKA W CHOSZCZNI

**STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW
ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO
GMINY CHOSZCZNO
- CZĘŚĆ OPISOWA -**

ZAŁĄCZNIK NR 3
DO UCHWAŁY NR *XXXVI/267/2018*
RADY MIEJSKIEJ W CHOSZCZNI
Z DNIA *26* LUTEGO 2018 R.

Choszczno 2006 r.
pierwsza zmiana: wrzesień 2015 r.
druga zmiana: październik 2017 r.
trzecia zmiana: luty 2018 r.

Opracował zespół pod kierunkiem:

mgr inż. arch. Piotra Kozłowskiego - upr. urb. 1485/96

ZOIU Z-292

mgr inż. arch. Maciej Siekierski ZOIU Z-374

mgr Anna Siekierska ZOIU Z-373

mgr inż. Urszula Arciuszkiewicz

mgr Marcin Rachuta

inż. Ewelina Kozaczuk

dr Beata Raszka

mgr inż. Anna Kołaska

mgr Paulina Kubacka – Szymczak

mgr Waldemar Witek

mgr Mirosław Opęchowski

Karolina Rulewicz

Tomasz Sapiński

Opracowanie: INTEGRA Sp. z o.o. Poznań – Złocieniec

Opracowanie zmiany w roku 2015:

mgr Marcin Brytan

dr Witold Andrzejczak

mgr Jan Biernacki

Opracowanie zmiany w roku 2017:

mgr Marcin Brytan

dr Witold Andrzejczak

Opracowanie zmiany w roku 2018:

mgr Jan Biernacki – uprawnienie ZOIU nr 592

mgr Magdalena Biernacka

Spis treści:	
CZEŚĆ I – WPROWADZENIE	
1. Przedmiot i cel opracowania	6
2. Zagadnienia zawarte w studium, forma opracowania	6
3. Tok formalno-prawny opracowania	7
4. Założenia i podstawa prawna zmiany studium oraz synteza ustaleń	8
5. Podstawowe dane o mieście i gminie	9
CZEŚĆ II – UWARUNKOWANIA ROZWOJU	
1. Uwarunkowania zewnętrzne rozwoju gminy w regionie	11
1.1. Położenie i pozycja gminy w regionie	11
1.2. System powiązań zewnętrznych	11
2. Uwarunkowania geograficzno-przyrodnicze	11
2.1. Fizjografia obszaru gminy	11
2.2. Geomorfologia i geologia	13
2.2.1. Kopaliny	15
2.2.2. Obszary narażone na osuwanie mas ziemnych	15
2.3. Formy krajobrazowe	15
2.4. Klimat	16
2.5. Gleby	18
2.6. Hydrologia	18
2.6.1. Sieć rzeczna	18
2.6.2. Obszary narażone na niebezpieczeństwo powodzi	20
2.6.3. Jeziora	21
2.6.4. Wody podziemne	24
2.7. Struktura użytkowania gruntów	24
2.8. Szata roślinna	26
2.8.1. Naturalna roślinność potencjalna	26
2.8.2. Roślinność rzeczywista – typy zbiorowisk roślinnych	27
2.8.3. Flora gminy	29
2.8.3.1. Gatunki chronione	29
2.8.3.2. Gatunki ginące i zagrożone	30
2.8.3.3. Charakterystyka zieleni parkowej, cmentarnej i innych obiektów	30
2.9. Fauna	35
2.9.1. Charakterystyka wybranych grup fauny	35
2.9.1.1. Bezkręgowce	35
2.9.1.2. Kręgowce	36
2.9.1.3. Zwierzyna łowna i gospodarka łowiecka	37
2.10. Istniejące chronione obszary i obiekty gminy Choszczno	39
2.10.1. Obszary chronionego krajobrazu	39
2.10.1.1. Pomniki przyrody	41
2.11. Inne cenne obszary i obiekty	42
2.12. Ekologiczny System Sieci Obszarów Chronionych proponowanych dla gminy Choszczno	44
2.12.1. Strefy węzłowe	45
2.12.2. Korytarze ekologiczne	46
2.13. Obszary sieci ekologicznej Natura 2000	46
3. Historyczno-kulturowe uwarunkowania rozwoju przestrzennego	49
3.1. Krótki rys historyczny	49
3.2. Noty historyczne wybranych wsi i charakterystyka przestrzenna	56
3.3. Obiekty i obszary chronione	118
3.3.1. Wykaz obiektów i obszarów chronionych w mieście Choszczno	118
3.3.2. Wykaz obiektów i obszarów chronionych na terenie gminy Choszczno	125
3.4. Struktura przestrzenna gminy, sieć osadnicza, walory krajobrazu kulturowego	157
4. Struktura własności gruntów	158
5. Demografia	159

5.1. Jakość życia mieszkańców	162
5.2. Rynek pracy	164
5.3. Mieszkalnictwo	166
5.4. Usługi	167
6. Uwarunkowania rozwoju rolnictwa	171
7. Turystyka, wypoczynek i rekreacja	175
7.1. Wprowadzenie	175
7.2. Charakterystyka gminy Choszczno pod względem turystycznym	177
7.2.1. Zagospodarowanie turystyczne gminy	177
7.2.2. Zabytki kultury w okolicach Choszczna	178
7.2.3. Dostępność komunikacyjna	178
7.2.4. Sport w Choszcznie	178
8. Uwarunkowania rozwoju systemów technicznych	181
8.1. Transport i komunikacja	181
8.1.1. Drogi	181
8.1.2. Komunikacja kolejowa	182
8.1.3. Komunikacja autobusowa	182
8.1.4. Wnioski	182
8.2. Infrastruktura techniczna	182
8.2.1. Woda	182
8.2.2. Kanalizacja	183
8.2.3. Energia elektryczna	183
8.2.4. Gaz	184
8.2.5. Ciepło	184
8.2.6. Telekomunikacja	184
8.2.7. Gospodarka odpadami	185
8.2.8. Cmentarnictwo	185
9. Zagrożenia bezpieczeństwa ludności i jej mienia	185
10. Determinanty rozwoju miasta i gminy	186
11. Identyfikacja podstawowych zagadnień do rozwiązania	188
CZĘŚĆ III – KIERUNKI ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO	189
1. Generalna koncepcja rozwoju gminy	189
1.1. Główne funkcje gminy	189
1.2. Strategiczne cele i kierunki rozwoju	192
2. Kierunki ochrony wartości i zasobów środowiska przyrodniczego	193
2.1. Kształtowanie systemu ekologicznego gminy	193
2.2. Zalecenia gospodarze dla istniejących obszarów i obiektów chronionych	197
2.2.1. Obszary chronionego krajobrazu	197
2.2.2. Pomniki przyrody	198
2.3. Obszary i obiekty przewidziane do ochrony	199
2.3.1. Rezerwat przyrody	200
2.3.2. Zespoły przyrodniczo - krajobrazowe	200
2.3.3. Użytki ekologiczne	202
2.3.4. Pomniki przyrody	205
2.4. Zasady ochrony populacji, siedlisk i stanowisk gatunków roślin chronionych oraz zagrożonych i rzadkich	207
2.5. Stanowiska rozrodu i stałego przebywania zwierząt gatunków chronionych	208
2.6. Ochrona wód powierzchniowych	208
2.7. Ochrona kopalni i wód podziemnych	210
2.8. Kierunki zagospodarowania złóż kopalni	212
2.9. Ochrona przed hałasem	212
2.9.1. Wymagania odnośnie poziomu hałasu w środowisku zewnętrznym	212
2.9.2. Dopuszczalne wartości poziomu hałasu w środowisku zewnętrznym dla terenu gminy Choszczno	215
2.9.3. Identyfikacja głównych źródeł hałasu na terenie gminy	215

2.9.4. Zasięg oddziaływania źródeł hałasów komunikacyjnych	217
2.9.5. Ocena klimatu akustycznego gminy Choszczno w świetle obowiązujących przepisów prawnych	218
3. Kierunki ochrony wartości i zasobów środowiska kulturowego	221
3.1. Zasady ochrony obszarów i obiektów wpisanych do rejestru zabytków	222
3.2. Zasady ochrony stanowisk archeologicznych	223
3.3. Zasady ochrony przestrzennych walorów kulturowych krajobrazu	224
3.4. Zasady ochrony walorów kulturowych układów przestrzennych i zabudowy jednostek osadniczych	224
3.5. Wskazane do realizacji regionalne cechy zabudowy i zagospodarowania	225
3.6. Wnioski	226
3.7. Obszary wymagające przekształceń, rehabilitacji lub rekultywacji	228
4. Rozwój demograficzny gminy	228
5. Kierunki rozwoju mieszkalnictwa i usług	228
5.1. Mieszkalnictwo	228
5.2. Usługi	229
6. Kierunki rozwoju działalności gospodarczej	231
6.1. Pożądane kierunki rozwoju rolnictwa i leśnictwa	231
6.2. Kierunki i zasady rozwoju działalności produkcyjnej	233
7. Kształtowanie rozwoju turystyki, wypoczynku i rekreacji	235
8. Kierunki rozwoju komunikacji	239
8.1. Kierunki rozwoju i zasady funkcjonowania układu drogowego	239
8.2. Kształtowanie systemu ścieżek rowerowych	241
8.3. Komunikacja kolejowa	241
9. Kierunki rozwoju infrastruktury technicznej	242
9.1. Zasady rozwoju systemów zaopatrzenia w wodę dla miasta i gminy Choszczno	243
9.2. Zasady rozwoju systemów utylizacji ścieków	243
9.2.1. Sieć kanalizacji sanitarnej dla miasta i gminy Choszczno	244
9.2.2. Oczyszczanie ścieków	244
9.3. Zasady rozwoju systemów kanalizacji deszczowej	245
9.4. Zasady zagospodarowania odpadów	245
9.5. Kierunki rozwoju systemów zaopatrzenia w energię elektryczną	246
9.6. Kierunki rozwoju systemu zaopatrzenia w gaz ziemny	248
9.7. Kierunki rozwoju zaopatrzenia gminy w ciepło	248
9.8. Kierunki rozwoju telekomunikacji	249
10. Kierunki rozwoju cementarnictwa	250
11. Kształtowanie przestrzeni jednostek osadniczych	250
11.1. Przestrzeń wiejska	250
11.2. Przestrzeń miasta Choszczno	251
CZĘŚĆ IV – POLITYKA PRZESTRZENNA	252
1. Programy działań związanych z realizacją polityki przestrzennej	253
2. Zasady organizowania i koordynowania inwestycji oraz gospodarowania terenami	254
3. Zasady gospodarowania nieruchomościami gminnymi (tworzenie gminnego zasobu nieruchomości)	255
4. Monitorowanie polityki przestrzennej	256
5. Zadania własne gminy i lokalne inwestycje celu publicznego wynikające ze studium	256
6. Zadania i inwestycje służące realizacji ponadlokalnych celów publicznych	257
7. Stan opracowań planistycznych dla terenów miasta i gminy	258
7.1. Opracowania planistyczne obowiązujące	258
7.2. Obszary, dla których sporządzenie planu jest obowiązkowe i dla których gmina zamierza sporządzić plany	258
8. Tereny rozwojowe i obszary strategiczne. Kierunki zmian w przeznaczeniu terenów	259
9. Wskaźniki i standardy wykorzystania przestrzeni i zagospodarowania przestrzennego	264

CZEŚĆ I – WPROWADZENIE

1. Przedmiot i cel opracowania

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wprowadza obowiązek sporządzania przez gminy studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy jako dokument określający jej politykę przestrzenną gminy. Dokument ten był przewidziany także przez ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. o zagospodarowaniu przestrzennym. Większość gmin sporządziła studium pod rządami starej ustawy. Nowa ustawa w odróżnieniu od uprzednio obowiązującej wprowadziła zmiany zwłaszcza w procedurze jego sporządzania. Obecnie sporządzanie studium uległo większemu uspołecznieniu, przewidziano składanie wniosków przez obywateli, wyłożenie do publicznego wglądu projektu studium, publiczną debatę, możliwość złożenia uwag i wniosków (przy konieczności rozstrzygnięcia ich przez Burmistrza i Radę Miejską). Dla projektu studium określono w Rozporządzeniu Ministra Infrastruktury z dnia 28 kwietnia 2004 r. zakres i formę projektu studium (wcześniej istniała całkowita dowolność powodująca, że zapisy studium w różnych gminach były bardzo odmienne).

A) Cel, zadania i istota studium

Studium jest opracowaniem o charakterze strategicznym (generalnym) jest „osią” systemu planowania przestrzennego na poziomie gminy.

W studium oprócz innych określona jest także polityka informacyjna gminy przynajmniej w zakresie gospodarki przestrzennej, która może być częścią strategii informacyjnej gminy zorientowanej na promocję gminy i tworzenie informacyjnych podstaw dla bieżących decyzji administracyjnych i działań organizatorskich.

Podstawowymi zadaniami opracowywanego studium są:

- Rozpoznanie aktualnej sytuacji gminy, istniejących uwarunkowań oraz problemów związanych z jej rozwojem;
- Sformułowanie kierunków rozwoju i zagospodarowania przestrzennego gminy, a także podstawowych zasad polityki przestrzennej i zasad ochrony interesu publicznego;
- Stworzenie podstaw do koordynacji sporządzania planów miejscowych i wydawania decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu wydawanych bez planów miejscowych;
- Promocja miasta i gminy.

Na proces sporządzanie studium składają się następujące prace (etapy):

- ◆ rozpoznanie uwarunkowań rozwoju gminy;
- ◆ określenie kierunków zagospodarowania przestrzennego;
- ◆ sformułowanie polityki przestrzennej.

Na etapie rozpoznania uwarunkowań rozwoju gminy, na podstawie istniejących opracowań oraz przeprowadzonych dodatkowo badań i analiz określa się potrzeby i aspiracje społeczeństwa, władz i grup interesu, główne problemy funkcjonowania gminy, jego zasoby oraz procesy i zjawiska mające wpływ na stan przestrzeni. Rozpoznanie zasobów gminy obejmuje rozpoznanie stanu środowiska przyrodniczego, stanu i funkcjonowania środowiska kulturowego, wyposażenia w infrastrukturę techniczną i transportową, wyposażenia w infrastrukturę społeczną, rozpoznanie aktualnej struktury własnościowej gruntów, rozpoznanie potencjału demograficznego i intelektualnego gminy, rozpoznanie potencjału ekonomicznego i gospodarczego, rozpoznanie sytuacji na rynku pracy i rozpoznanie problemów bezrobocia.

Część prac analitycznych nad studium tworzy rzetelną bazę informacyjną nt. stanu zagospodarowania i funkcjonowania gminy, co pozwoli władzom gminy przygotować i opracować koncepcje rozwoju gminy i miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, podejmować decyzje administracyjne w przypadkach terenów, dla których nie opracowano planu.

B) Korzyści wynikające z opracowania studium

- określenie polityki przestrzennej gminy i stworzenie podstaw dobrego gospodarowania jej przestrzenią (polityka prowadzona przez władze gminy)
- usprawnienie funkcjonowania gminy w zakresie gospodarki przestrzennej (wydawanie decyzji, sporządzanie dalszych opracowań planistycznych i programów branżowych)
- łatwość dostępu do informacji poprzez zbudowanie systemu informacyjnego o zagospodarowaniu przestrzennym i funkcjonowaniu gminy

2. Zagadnienia zawarte w studium, forma opracowania

Na zawartość merytoryczną studium składają się trzy główne elementy:

- diagnoza stanu istniejącego i funkcjonowania gminy - uwarunkowania;
- kierunki zagospodarowania przestrzennego;
- polityka przestrzenna gminy.

Elaborat opracowania Studium składa się z następujących części stanowiących załączniki do uchwały Rady Miejskiej:

1. Załącznika do Uchwały pt: „Ustalenia generalne” – określający politykę przestrzenną gminy, stanowiący ustalenia studium.
2. Załącznika do Uchwały pt: „Załącznik graficzny”, stanowiącego graficzny zapis opracowania.
3. Załącznika do Uchwały pt: „Część opisowa”, zawierającego część opisową studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Choszczno.
4. Rysunków pomocniczych studium w skali 1: 25 000 dla całej gminy, a także rysunków stanowiących ilustrację graficzną analizowanych zagadnień tematycznych:
 - a) Choszczno - studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy – UŻYTKOWANIE TERENU (INWENTARYZACJA SYNTETYCZNA) skala 1: 25 000.
 - b) Choszczno - studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy- INFRASTRUKTURA TECHNICZNA I KOMUNIKACJA skala 1: 25 000.
 - c) Choszczno - studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy- UWARUNKOWANIA EKOFIZJOGRAFICZNE skala 1: 25 000.
 - d) Choszczno - studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy- ŚRODOWISKO KULTUROWE skala 1: 25 000.
 - e) Choszczno - studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy- TURYSTYKA skala 1: 25 000.

3. Tok formalno – prawny opracowania

Prace nad przygotowaniem Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Choszczno przebiegały w następujących terminach:

- Podjęcie Uchwały Rady Miejskiej w Choszcznie Nr XII/89/2003 z dnia 22 października 2003r. w sprawie przystąpienia do sporządzania Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.
- Podpisanie umowy na opracowanie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy w dniu 17 kwietnia 2003 r.
- Ogłoszenie o przystąpieniu do sporządzania studium, zawiadomienie organów administracji państwowej, instytucji i jednostek organizacyjnych o przystąpieniu do opracowania Studium, pismo znak BPP, 1.7320 S-1/2003 z dnia 22 października 2003r. wraz z rozdzielnikiem.
- Konsultacje i omawianie koncepcji na spotkaniach roboczych zespołu autorskiego z Burmistrzem Choszczna,
- Prezentacja Studium na Komisjach Rady Miejskiej;
- Zawiadomienie organów administracji państwowej, instytucji, jednostek organizacyjnych o zaopiniowaniu projektu Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, pismo znak NPP/BPP.PP 17320 S-33/2005 z dnia 06 września 2005 roku;
- Zawiadomienie Zarząd Województwa Zachodniopomorski o uzgodnieniu projektu Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, pismo znak NPP/BPP.PP 17320 S-36/2005;
- Zawiadomienie Wojewodę Zachodniopomorskiego o uzgodnieniu projektu Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, pismo znak NPP/BPP.PP 17320 S-35/2005;
- Udostępnienie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego organom właściwym do jego uzgodnienia/zaopiniowania w dniach od 06.09.2005r. do 27.09.2005r.;
- Zaopiniowanie/Uzgodnienie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego przez:
 - Wojewodę Zachodniopomorskiego- w dniu 22 listopada 2005r.;
 - Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego – w dniu 29 września 2005r.;
 - Gminną Komisję Urbanistyczno – Architektoniczną- w dniu 28 lipca 2005r.;
 - inne organy i instytucje;
- Wyłożenie projektu Studium do publicznego wglądu w dniach od 02 listopada 2005r. do 20 grudnia 2005r.;
- Przeprowadzenie dyskusji publicznej nad przyjętymi rozwiązaniami w projekcie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego w dniu 07 grudnia 2005r.;
- Rozpatrzenie uwag zgłoszonych do wyłożonego projektu Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego w dniu 16.01.2006;
- Uchwalenie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego przez Radę Miejską w Choszcznie na sesji w dniu 28 marca 2006 r. Uchwałą Nr XXXVI/305/2006 roku.

4. Założenia i podstawa prawna zmiany studium oraz synteza ustaleń

Zmianę Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Choszczno zainicjowała uchwała Nr XXIV/190/2017 Rady Miejskiej w Choszcznie z dnia 30 marca 2017 r. Zmiana niniejsza jest czwartą od chwili przyjęcia pierwotnej wersji studium w dniu 28 marca 2006 r.

Celem zmiany studium jest wyznaczenie nowej strefy zagospodarowania w rejonie miejscowości Koplina pomiędzy drogą wojewódzką nr 158 a drogą powiatową nr 2206Z, w ramach której możliwe będzie zlokalizowanie nowego cmentarza komunalnego. Wyczerpująca się przestrzeń przewidziana na pochówki w granicach istniejącego cmentarza w mieście Choszczno, stanowi bezpośrednią przyczynę działań władz gminy w tym zakresie. W obowiązującym studium określono, że nowy cmentarz powinien zostać zlokalizowany w miejscowości Stawin. Jednak późniejsze szczegółowe analizy dotyczące warunków gruntowo-wodnych, a także istniejąca infrastruktura gazociągowa przebiegająca przez wyznaczony obszar, wykluczyły jego racjonalne zagospodarowanie. W związku z tym jako nową lokalizację wskazano nieruchomości w rejonie Koplina.

Wskazany do zmiany studium obszar o powierzchni ok. 37 ha stanowi przestrzeń rolniczą o charakterze otwartym, zlokalizowaną poza obszarem zabudowanym w sąsiedztwie istniejących dróg publicznych. Spełnia przez to wymagania określone w par. 1 rozporządzenia Ministra Gospodarki Komunalnej z dnia 25 sierpnia 1959 r. w sprawie określenia, jakie tereny pod względem sanitarnym są odpowiednie na cmentarze (Dz. U. z 1959 r. poz. 314 nr 52). Jednocześnie oszacowane potrzeby gminy Choszczno dotyczące nowych miejsc na pochówki, pozwoliły wskazać mniejszą powierzchnię pod strefę cmentarza niż obszar zmiany studium. Projektowanie tak dużego cmentarza byłoby nieuzasadnione ekonomicznie. Dodatkowo w południowej części występują wody powierzchniowe i tereny podmokłe, a więc warunki wykluczające lokalizację cmentarza. Dlatego obszar niewskazany pod strefę cmentarza zachowuje swoją dotychczasową funkcję oraz nie wprowadza się dla niego nowych ustaleń.

W strefie, oprócz samego cmentarza, będzie można określić przeznaczenia komplementarne tj.: zieleni urządzonej i izolacyjnej, ciągi komunikacyjne i parkingi oraz usługi związane z funkcjonowaniem cmentarza. Oznacza to, że niniejsza zmiana nie dotyczy szczegółowego wyznaczenia granic samego cmentarza. Nie jest więc możliwe określenie granic stref ograniczonego użytkowania, w związku z jego przyszłym funkcjonowaniem. Zgodnie z art. 3 ustawy z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (tekst jedn.: Dz. U. z 2017 r. poz. 912), wyznaczenie terenu cmentarza nastąpi w planie miejscowym z uwzględnieniem ograniczeń i zakazów, w tym: zachowania minimalnych odległości od określonych obiektów w przestrzeni, a także występujących warunków gruntowo-wodnych.

Zakres zmiany studium polega na określeniu nowych kierunków zagospodarowania dla części obszaru wskazanego w uchwale intencyjnej i wniesienia ich do studium w formie ujednocionej. Zmiany na załączniku nr 1 (ustalenia generalne) zostały wprowadzone w §198, a na załączniku nr 3 (część opisowa) zostały wprowadzone na stronach 250 i 257. W obu przypadkach oznaczono je kolorem czerwonym. Natomiast zmiany na załączniku nr 2 (rysunku) zostały omówione w legendzie.

Realizacja ustaleń studium wynikających z niniejszej zmiany nie będzie miała wpływu na bilans terenów przeznaczonych pod zabudowę. Nie przewiduje się lokalizacji zabudowy będącej przedmiotem analiz związanych z bilansem terenów przeznaczonych pod zabudowę, a w związku z tym nie dokonuje się takiego bilansu.

Na potrzeby zmiany studium została sporządzona prognoza oddziaływania na środowisko skutków uchwalenia zmiany studium zgodnie z zapisami ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie

środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (tekst jedn.: Dz. U. z 2017 poz. 1405 ze zm.).

5. Podstawowe dane o mieście i gminie

Liczba ludności w gminie - 22 723 z tego

miasto – **16 165** mieszkańców, wieś – **6 558** mieszkańców (stan na 31 XII 2005r)

Średnia gęstość zaludnienia gminy wynosi tylko **92 os./ km²**,
przy czym w mieście = **1,6 os./ km²**

Gmina składa się 38 miejscowości w tym z miasta Choszczno oraz 17 wsi sołeckich:

Wsie sołeckie:

- a) Gleźno (w tym: Stawin),
- b) Kołki (w tym: Krzowiec),
- c) Koplin,
- d) Korytowo,
- e) Piasecznik,
- f) Radaczewo,
- g) Raduń (w tym: Smoleń),
- h) Rzecko (w tym: Rzeczeki, Łaszewo),
- i) Sławęcín,
- j) Smoleń
- k) Stary Klukom (w tym: Sulechówek),
- l) Stradzewo,
- m) Sulino,
- n) Suliszewo (w tym: Brzostowo),
- o) Wardyń (w tym: Chełpa, Baczyn),
- p) Zamęcín,
- q) Zwierzyń.

Pozostałe wsie: Golcza, Nowe Żeńsko, Pakość, Bonin, Oraczewice, Radlice, Roztocze, Rudniki, Płoki, Wysokie, Gostyczyn, Witoszyn, Sułowo,

CZĘŚĆ II – UWARUNKOWANIA ROZWOJU

1. Uwarunkowania zewnętrzne rozwoju gminy w regionie

1.1. Położenie i pozycja gminy w regionie

Choszczno to gmina miejsko - wiejska położona w województwie Zachodniopomorskim w powiecie Choszczno (do końca 1998 r. gmina leżała w obrębie województwa). Położona jest w południowej części województwa i północno-zachodniej części powiatu choszczeńskiego.

Choszczno sąsiaduje z gminami: od wsch. Drawno, od pn. Recz, Suchań, od zach. Dolice oraz z gminami Pełczyce, Krzęcin, Bierzwnik od południa.

Obszar gminy leży na Pojezierzu Choszczeńskim w widłach rzeki Iny i Małej Iny.

Gmina Choszczno jest ponadlokalnym ośrodkiem administracyjnym, jednym z większych i atrakcyjniejszych ośrodków usługowych w regionie.

Oprócz turystyki podstawowymi funkcjami miasta i gminy jest przemysł i rolnictwo.

1.2. System powiązań zewnętrznych

Przez teren gminy i miasto Choszczno przebiega stosunkowo gęsta sieć dróg wojewódzkich zapewniająca dogodne powiązania w ramach województwa oraz dogodne powiązanie ze wschodnią częścią kraju. Drogi wojewódzkie to:

- nr 151 - Gorzów-Choszczno-Świdwin
- nr 160 – Miedzichowo-Choszczno-Suhań
- nr 175 – Choszczno-Drawsko Pomorskie
- nr 122 – Krajnik Dolny-Choszczno-Piasecznik

Komunikację kolejową zapewnia linia kolejowa nr Szczecin – Poznań oraz lokalne (obnie nieużytkowane) Pełczyce – Choszczno i Kalisz Pomorski – Choszczno.

Gmina jest dobrze powiązana z regionem komunikacją autobusową PKS zapewniającą połączenia m.in. z Gorzowem Wielkopolskim, Szczecinem, Stargardem Szczecińskim i sąsiednimi gminami.

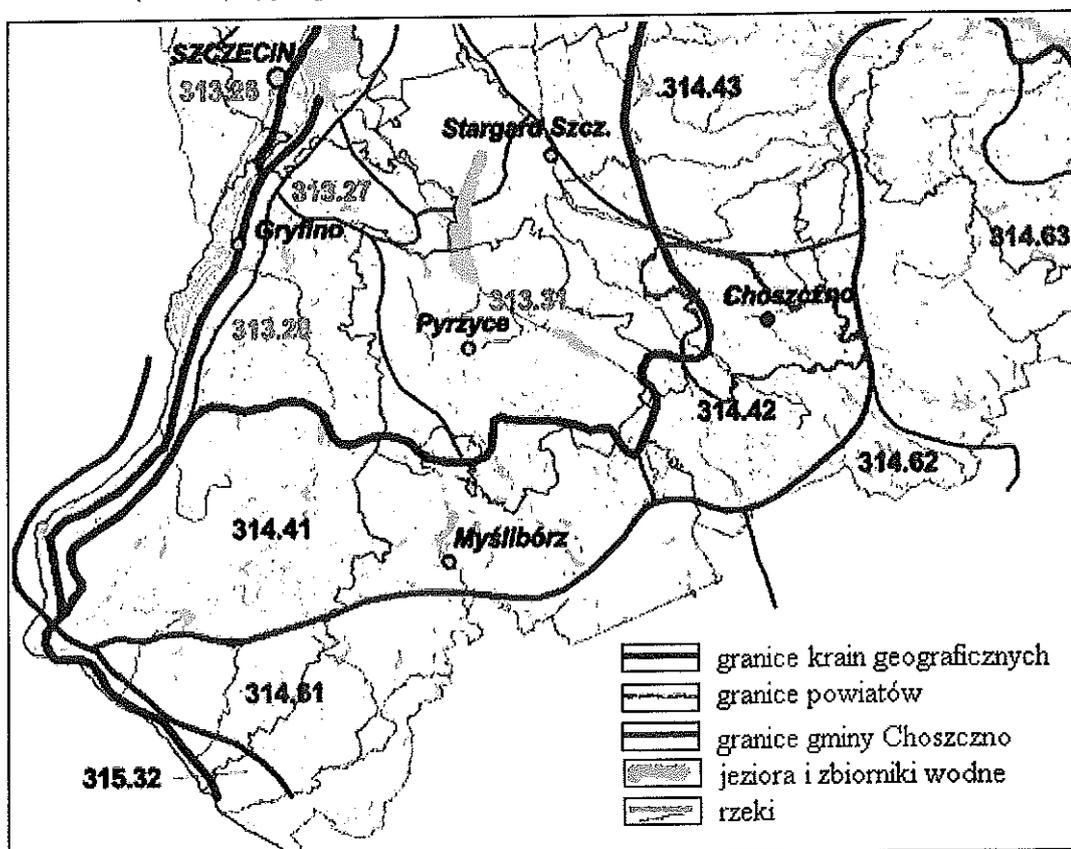
2. Uwarunkowania geograficzno – przyrodnicze

Rozdział ten opracowano korzystając głównie z operatu generalnego: „Waloryzacja przyrodnicza gminy Choszczno” wykonanego przez Biuro Konserwacji Przyrody w Szczecinie w roku 2003.

2.1. Fizjografia obszaru gminy

Gmina Choszczno położona jest w środkowo-południowej części województwa zachodniopomorskiego. Zgodnie z podziałem fizyczno-geograficznym Polski teren gminy należy do prowincji którą jest Niż Środkowoeuropejski, podprowincji - Pobrzeże PołudniowoBałtyckie, dwóch makroregionów - Pobrzeże Szczecińskie i Pojezierze Zachodniopomorskie.

Niewielka zachodnia część gminy leży w granicach mezoregionu - Równina Pyrzycko-Stargardzka (313.31), natomiast pozostała część należy do mezoregionu - Pojezierze Choszczeńskie (314.42), (ryc. poniżej).

Rycina: Podział południowo-zachodniej części woj. Zachodniopomorskiego na regiony wg. podziału fizyczno-geograficznego Polski, J. Konradzki (2000). Źródło: Raport o stanie środowiska w woj. zachodniopomorskim w 1999 r.

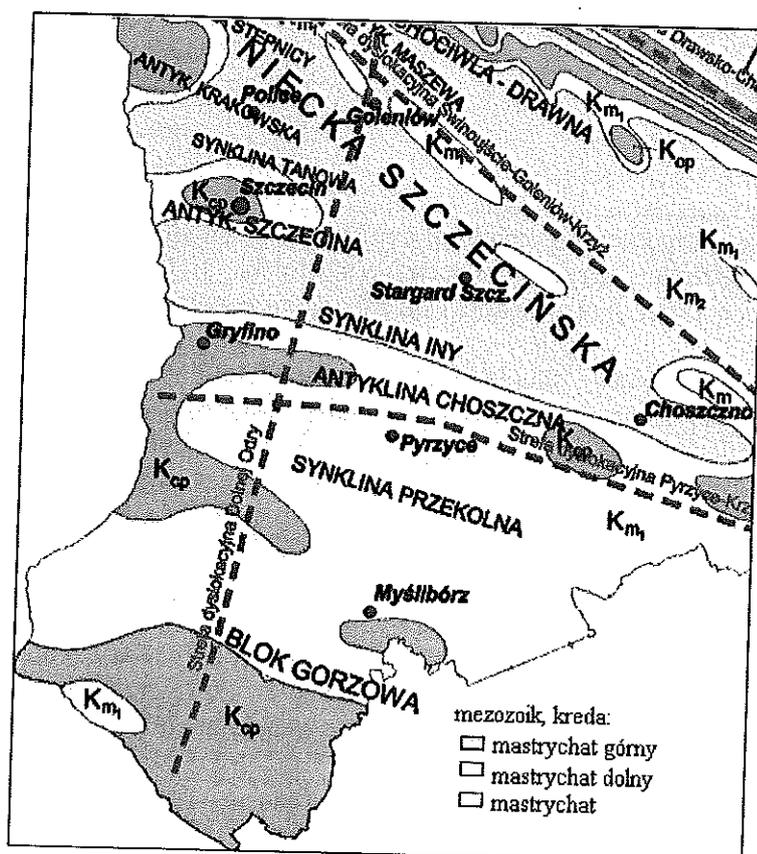
Pojezierze Choszczeńskie – obejmujące większą część gminy, wiąże się z łukiem moren czołowych, uformowanych przez wysunięty na południe odrzański lob lodowcowy, gdzie wały morenowe zmieniają kierunek z równoleżnikowego na południkowy, tworząc człon pośredni między Pojezierzem Myśliborskim a Pojezierzem Ińskim. Wysokości moren dochodzą do 100-120 m n.p.m. Prostopadle do łuku moren (z północnego zachodu na południowy wschód) przebiegają dość długie rynny glacialne. Jedną z nich jest rynna Małej Iny – najdłuższa na tym pojezierzu – oraz rynna jezior choszczeńskich. W stosunku do otaczających wysoczyzn rynny glacialne są zwykle wcięte na głębokość dochodzącą do ok. 30-40 metrów. Obszar pojezierza oraz gminy odwadniają przede wszystkim Mała Ina i Ina, płynące ku północnemu zachodowi. Niemal cały obszar Pojezierza Choszczeńskiego jest wykorzystywany rolniczo. Niewielkie tereny leśne znajdują się jedynie w pasie wzgórz czołowomorenowych.

Równina Pyrzycko - Stargardzka – sąsiaduje z Pojezierzem Choszczeńskim, w niewielkiej części leży na terenie gminy łącznie z miastem Choszczno. Jest zakłębłością, której dnem płyną mniej więcej równoległe Ina, Mała Ina i Płonia, przy czym ta ostatnia przepływa przez jezioro Płoń. Obniżenie to było w przeszłości rozległym basenem jeziornym, w którym podczas ostatniego zlodowacenia zbierały się wody roztopowe, niosące dużą ilość zawiesiny. Z tego też względu obszar ten jest w dużej mierze wyścielony dość grubą serią

osadów mułkowo-ilastych, tworzących się na dnie ówczesnego jeziorzyska. Dzięki tym osadom mogły się później wykształcić doskonale gleby- urodzajne czarne ziemie.

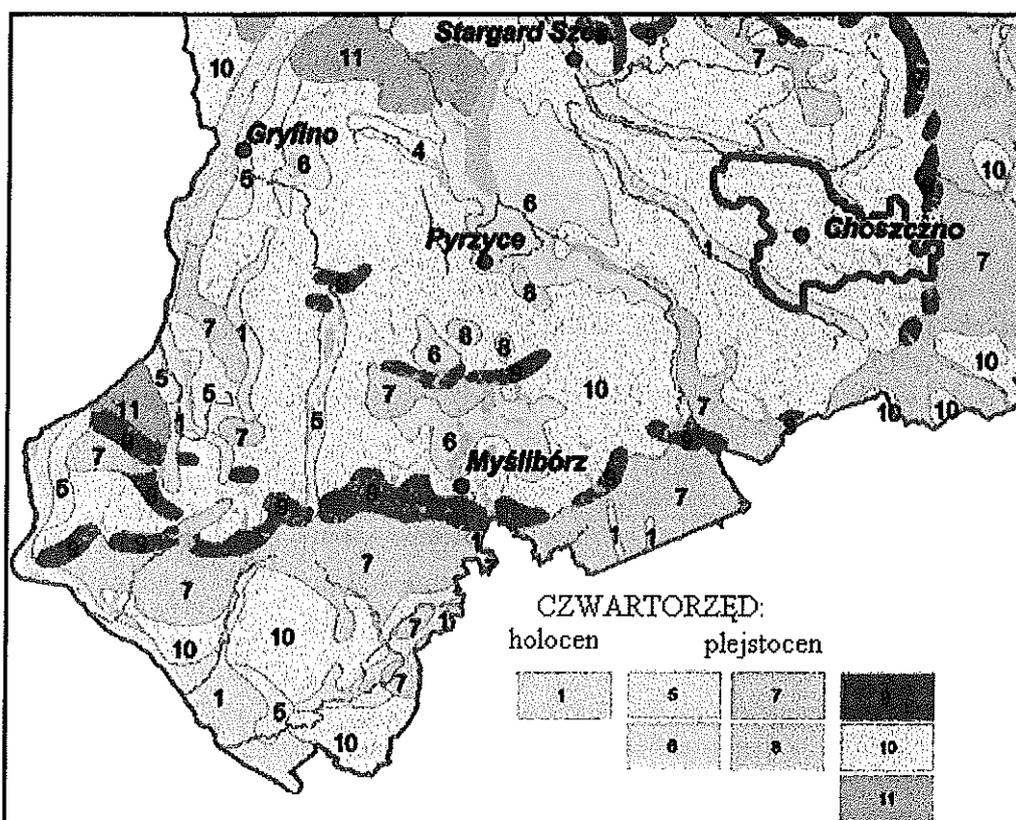
2.2. Geomorfologia i geologia

Rzeźba obszaru gminy została ukształtowana przez procesy morfotwórcze związane z zanikiem ostatniego zlodowacenia. W środkowym mezozoiku, a zwłaszcza w górnej kredzie zaznaczyły się na terenie województwa zachodniopomorskiego ruchy obniżające. Ruchy te spowodowały bardzo silne zróżnicowanie grubości jurajskich i kredowych pokryw osadowych i doprowadziły do uformowania się wielu nowych uskoków oraz ożywienia dawnych linii tektonicznych. Biorąc pod uwagę układ i grubość warstw skalnych budujących pokrywę mezozoiczną, wyróżnia się na terenie województwa trzy główne jednostki geologiczno- tektoniczne, ciągnące się pasmowo z kierunku północno-zachodniego na południowy zachód. Są to niecka szczecińska, wał pomorski oraz niecka pomorska. Obszar gminy Choszczno położony jest w obrębie niecki szczecińskiej, poniżej strefy dyslokacyjnej Świnoujście - Goleniów-Krzyż, natomiast powyżej strefy dyslokacyjnej Pyrzyce-Krzyż (ryc. poniżej). Niecka szczecińska należy do wyniesienia mezozoicznego, stanowiącego południowo-zachodnie obrzeże bruzdy duńsko-polskiej, wypełnionej znacznej miąższości osadami młodego mezozoiku i wiąże się z płaską i płytką depresją górnokredową basenu północno-europejskiego.

Rycina: Mapa geologiczno-strukturalna południowo-zachodniej części województwa zachodniopomorskiego (źródło: Raport o stanie środowiska w woj. zachodniopomorskim w 1999 r).

W budowie geologicznej na obszarze gminy zalegają przeważnie utwory tylko jednego okresu, mianowicie czwartorzędu (ryc. poniżej). Z utworów czwartorzędowych najczęściej na terenie gminy występuje glin zwałowych i gliniastych piasków lodowcowych wysoczyzn morenowych, torfów i mulów w dnach dolin i na obszarach równin biogenicznych (obszary rz. Iny, rz. Małej Iny, rz. Stobnicy), piasków i piasków ze żwirami równin i stożków sandrowych oraz wysoczyzn kemowych (wschodni kraniec gminy: rejon wsi Suliszewo, Krzowiec, Kolki).

1- torfy i muly w dnach dolin i na obszarach równin biogenicznych; 5- piaski i piaski ze żwirami rzeczne (tarasów) oraz dolin marginalnych i równin rzecznorozlewiskowych; 6- ły, pyły, piaski i gliny pylaste zastoisk lodowcowych; 7- piaski i piaski ze żwirami równin i stożków sandrowych oraz wysoczyzn kemowych; 8- piaski ze żwirami ozów; 9- głazy, żwiry, piaski i gliny moren czołowych; 10- gliny zwałowe i gliniaste piaski lodowcowe wysoczyzn morenowych; 11- gliny zwałowe i osady wodnolodowcowe zaburzone glacitektonicznie z porwakami skał starszych niż czwartorzędowe.

Rycina: Mapa osadów powierzchniowych w południowo-zachodniej części woj. zachodniopomorskiego (wg. zestawienia R. Dobrackiego). (źródło: *Raport o stanie środowiska w woj. zachodniopomorskim w 1999 r.*)

Gmina Choszczno cechuje się typowym krajobrazem dla pojezierzy w strefie moreny czołowej. Zawiera na swym terytorium dwa główne składniki geomorfologiczne: ok. 90% powierzchni gminy zajmuje morena czołowa, a ok.10% pow. (wsch. kraniec gminy) zajmuje równina sandrowa.

Morena czołowa Choszczeńska stanowi sfałowaną a miejscami pagórkowatą wysoczyznę. Urozmaiconą rzeźbę zawdzięcza omawiany obszar twórczej pracy lądolodu ostatniego zlodowacenia na ziemiach Polski, tj. tzw. zlodowacenia bałtyckiego. Cechą charakterystyczną krajobrazu jest silne rozdolnienie terenu oraz występowanie licznych jezior. Doliny i rynny jeziorne mają wyraźny kierunek północny zachód – południowy wschód. Morena czołowa należy na obszarze gminy Choszczno do obszarów stosunkowo urodzajnych, jest zagospodarowana rolniczo i w dużym stopniu odlesiona.

Równina sandrowa Choszczeńska zajmuje niewielki obszar na wschodnich krańcach gminy. Są to płaskie, piaszczyste powierzchnie. Utwory piaszczyste sandru usypane zostały na przedpolu wału czołowomorenowego przez wody wypływające w czasie topnienia lodowca. W składzie petrograficznym sandru brak przeważnie części gliniastych, stąd gleby są tu ubogie i tylko w niewielkim stopniu wykorzystane rolniczo.

Zarówno moreny jak i sandry należą do form okresu plejstoceniowego. Do najmłodszych utworów, tj. wytworzonych już w postglacjale (holocenie) należą torfy oraz gdzieś tam piaski rzeczne i mady.

2.2.1. Kopaliny

Na terenie gminy Choszczno eksploatowane jest tylko jedno złożo, które częściowo wykracza poza granice gminy, wkraczając na teren sąsiedniej gminy Drawno. Jest to **złożo kredy jeziornej i gitii wapiennej** zlokalizowane pomiędzy wsiami Suliszewo i Kiełpino.

Wydobywany surowiec wykorzystywany jest na potrzeby rolnictwa do celów nawozowych. Zasoby złoża oszacowano na 1 825, 9 ton, natomiast powierzchnia jego osiąga 538, 580 m². Złożo podzielono na sześć pól (I-VI), z których najpóźniej eksploatowane były, w roku 2003, pola II i V. Kopalina towarzyszącą złożu jest torf, którego zasoby wynoszą 719 tys. m². Jest on wykorzystywany również do celów nawozowych.

Jest to obecnie jedyny obszar górniczy na terenie gminy Choszczno, na którym nie ustanowiono filara ochronnego.

2.2.2. Obszary narażone na osuwanie mas ziemnych

Na terenie gminy nie zidentyfikowano istotnych obszarów narażonych na osuwanie mas ziemnych, które mogłyby zagrażać bezpieczeństwu ludzi i ich mienia a także innego mienia.

Ze względu na ukształtowanie i formy geologiczne terenu mogą pojawić się lokalnie miejsca w których zjawiska osuwania mas ziemnych są prawdopodobne, nie dotyczą one obszarów rozwojowych gminy. W przypadku realizacji inwestycji liniowych takich jak drogi i sieci infrastruktury technicznej należy uwzględnić ich takie prowadzenie aby nie powodować zagrożeń osuwania się mas ziemnych.

2.3. Formy krajobrazowe

Według klasyfikacji typologicznej krajobrazów naturalnych Polski, dokonanej przez Kondrackiego (1978), na obszarze gminy Choszczno występują następujące rodzaje i gatunki krajobrazu:

Krajobraz dolin i równin akumulacyjnych

W dolinach rzek Małej Iny, Iny, Stobnicy, Wardynki pojawia się głównie **krajobraz den dolinnych**. Podstawowymi składnikami dolinnych ugrupowań gleb są mady, którym towarzyszyć mogą gleby semihydrogeniczne i hydrogeniczne. Te ostatnie dominują

w niektórych, silnie zabagnionych odcinkach dolin rzecznych. Potencjalną roślinność stanowią łągi.

Krajobraz młodoglacjalny

Dla prawie całego obszaru gminy z wyłączeniem terenów wschodnich (rejon miejscowości Kołki, Krzowiec, Suliszewo) typowym jest **krajobraz pagórkowaty pojezierny**. Wyróżnia się występowaniem licznych jezior i zagłębień pojeziernych, charakteryzują go gliny, piaski i żwiry z przewagą gleb brunatnych. Pod względem formy użytkowania ziemi, w krajobrazie tym dominują pola uprawne oraz enklawy leśne. Potencjalnymi zbiorowiskami roślinnymi są bory mieszane, grądy, a w zagłębieniach torfowiska. Wody gruntowe znajdują się w równowadze, przy czym cechą charakterystyczną jest lokalnie wzmożone parowanie, z czym wiążą się okresowe zaburzenia równowagi hydrologicznej.

Krajobrazem charakterystycznym dla wschodnich terenów gminy Choszczno jest **krajobraz sandrowy**. W ugrupowaniu gleb na sandrach dominują z reguły strefowe gleby bielicoziemne, ale w miejscach obniżonych o płytkim zwierciadle wód gruntowych spotyka się gleby murszaste i inne gleby hydrogeniczne. Pod względem użytkowania ziemi, w krajobrazie tym dominują pola uprawne oraz enklawy leśne. Potencjalną roślinność stanowią bory sosnowe i mieszane.

2.4. Klimat

Według podziału Polski na regiony klimatyczne gmina Choszczno położona jest na pograniczu dwóch Regionów. Zachodni obszar gminy Choszczno jest zaliczany do Regionu Zachodniopomorskiego, natomiast środkowy i wschodni fragment gminy do Regionu Środkowopomorskiego (A. Woś 1999). Obszary te obejmują swym zasięgiem między innymi obszar Równiny Pyrzycko-Stargardzkiej oraz Pojezierza Choszczeńskiego, na których położona jest opisywana gmina. Klimat we wschodniej części gminy jest bardziej ostry w porównaniu z regionem zachodniopomorskim. Mniej jest dni ciepłych, a więcej przymrozkowych i mroźnych. Częstsze są także dni z opadem atmosferycznym (tabela poniżej).

Tabela:

Średnia roczna liczba dni z głównymi typami pogody Regionu Środkowopomorskiego i Zachodniopomorskiego (A. Woś 1999)

Typy pogody	Słoneczna	Pochmurna	Z dużym zachmurzeniem	Bez opadu	Z opadem	Razem
Region Środkowopomorski						
<i>Ciepła</i>	21,9	145,6	88,9	132,5	123,9	256,4
Przymrozkowa	9,6	35,5	30,9	43,1	32,9	76,0
Mroźna	4,5	14,8	12,2	17,4	14,3	31,7
Region Zachodniopomorski						
<i>Ciepła</i>	24,6	154,5	88,3	141,7	125,7	267,4
Przymrozkowa	9,5	35,7	25,9	42,5	28,6	71,1

Mroźna	3,8	12,8	9,4	15,1	10,9	26,0
---------------	-----	------	-----	------	------	-------------

Przeciętna roczna temperatura na terenie gminy Choszczno wynosi ok. 7,0-7,7°C przy przeciętnej temp. miesiąca najcieplejszego (lipiec) ok. 17,5°C, a najchłodniejszego (styczeń) ok. - 2°C (tabela poniżej). Przeciętna temperatura okresu maj – lipiec mieści się w przedziale 13,7-14,7°C. Roczna suma opadów osiąga wartość w granicach 550-600 mm. Najmniej opadów notuje się w lutym i marcu, a najwięcej w lipcu.

Tabela:

Zestawienie ważniejszych danych klimatycznych dla Pojezierza Choszczeńskiego (Region Środkowo-pomorski) i Równiny Pyrzycko-Stargardzkiej (Region Zachodnio-pomorski)

Parametr	Wielkość		
	Region Zachodnio-pomorski (gm. Choszczno)	Region Środkowo-pomorski (gm. Choszczno)	Region Wschodnio-pomorski
Temperatura roczna	7-7,7	7-7,3	7,3-7,9
Temperatura okresu V-VII	14-14,5	13,7-14,7	14,7-15,7
Stopniodni dla okresu z $t_{sr} < 10^{\circ}$	1800-2200	1800-2200	2400-3000
Stopień kontynentalizmu (%)	46-48	48-50	50-51
Amplituda dobowych temperatur (dla okresu V-VII)	9-13	9-11	10-11
Liczba dni gorących w roku	13-18	18-22	22-30
Daty początku zimy	31 XII-6 I	13 XII-2 I	17-30 XII
Długość okresu zimowego (dni) ($t_{sr} < 10^{\circ}$)	55-70	65-90	60-85
Długość okresu (dni):			
gospodarczego	245-255	235-250	250-258
wegetacyjnego	208-215	208-215	215-218
dojrzenia	65-75	60-80	80-95
Daty początku okresu (dni):			
gospodarczego	20-25 III	20-26 III	20-23 III
wegetacyjnego	8-10 IV	7-10 IV	3-7 IV
dojrzenia	16-25 VI	10-20 VI	5-10 VI
Suma opadów atmosferycznych (mm)	500-575	550-600	480-600
Suma opadów atmosferycznych w okresie V-VII	180-215	175-210	160-200
Liczba dni z pokrywą śniegową	40-55	45-65	40-50
Data początku zbiorów żyta ozimego	29 VII-5 VIII	23-31 VII	18-22 VII

Okres wegetacyjny trwa 208-215 dni, okres zimy zaczyna się przed 13 XII i trwa 55-90 dni. Zaleganie pokrywy śnieżnej 45-65 dni, choć zdarzają się zimy zupełnie bezśnieżne, a okresy bezśnieżne są pospolite niemal corocznie i trwają średnio 40-60 dni.

Na terenie gminy przeważają wiatry wiejące z kierunku zachodniego, przy znacznym udziale wiatrów wiejących z północnego zachodu, południa, wschodu i północy. W miesiącach zimowych wieją wiatry zachodnie i południowo-zachodnie, które przynoszą odwilż oraz zmieniają pogodę. Na wiosnę wieją wiatry północne i północno-wschodnie, przynoszące pogodę dość suchą i silnie skonstrastowana termicznie, zaś w lecie przewagę mają chłodne wiatry zachodnie i północno-zachodnie. Przynoszą one wilgotne i deszczowe masy powietrza polarno-morskiego.

Na terenie gminy istnieje znaczne urozmaicenie rzeźby terenu co wiąże się z występowaniem swoistego lokalnego topoklimatu. Odmiennymi warunkami klimatycznymi odznaczają się przede wszystkim rynny glacialne, doliny rzeczne, oraz kotliny i zagłębienia wytopiskowe. Na ich obszarach notuje się zwykle niższe prędkości wiatru oraz większy udział cisza. Często tworzą się w ich obrębie zastoiska chłodnego powietrza, inwersje termiczne oraz przygruntowe przymrozki, a także mgły utrzymujące się zwłaszcza w godzinach nocnych. W takich zagłębieniach obserwuje się także duże amplitudy temperatury dobowej. W nocy minimalne temperatury powietrza są tu niższe w porównaniu z obszarami wierzchołków wysoczyznowych, natomiast w ciągu dnia temperatury maksymalne osiągają zazwyczaj wartości najwyższe.

2.5. Gleby

Gleby obszaru gminy Choszczno to utwory, które zostały utworzone w konsekwencji ostatniego zlodowacenia bałtyckiego.

Na obszarze gminy Choszczno występują gleby bielcowe wytworzone z utworów pyłowych wodnego pochodzenia – lekkie, średnie i ciężkie. W dolinach rzek Iny i Stobnicy występują gleby mułowo - bagienne, gleby torfowe i gleby murszowe.

Gleb brunatnych gmina Choszczno posiada niewiele. Występują one w formie enklaw w okolicach Choszczna. Są to gleby żyzne i bardzo żyzne, nadające się pod uprawę pszenicy, buraków cukrowych, jęczmienia i takich roślin pastewnych jak koniczyna. Należą do III klasy bonitacyjnej.

Rozległe tereny moren czołowych w zachodniej i środkowej części gminy zajmują gleby płowe – (pseudobielcowe i pseudogleje). Są to gleby poleśne wilgotne, wytworzone z różnych materiałów morenowych, głównie z piasków naglinowych i glin zwałowych lekkich, w mniejszym stopniu z piasków słabo gliniastych bądź z pyłów różnej genezy. Poddane właściwym zabiegom melioracyjnym stają się dobrymi ziemiemi ornymi dla upraw pszenicy, jęczmienia, buraków pastewnych (III – IV klasa bonitacyjna). W ich zasięgu rozwija się intensywnie gospodarka rolna, lasy należą tu do rzadkości.

We wschodniej części gminy w sandrowej części terenu występują gleby rdzawe – (skrytobielcowe i bielcowe). Są to gleby w porównaniu z poprzednimi słabe. Panują na nich lasy, głównie bory i lasy mieszane. Upraw rolniczych jest w tym rejonie mało. Bielice należą bowiem do V klasy bonitacyjnej i nadają się tylko do uprawy najmniej wymagających roślin, jak ziemniaki, żyto i owies.

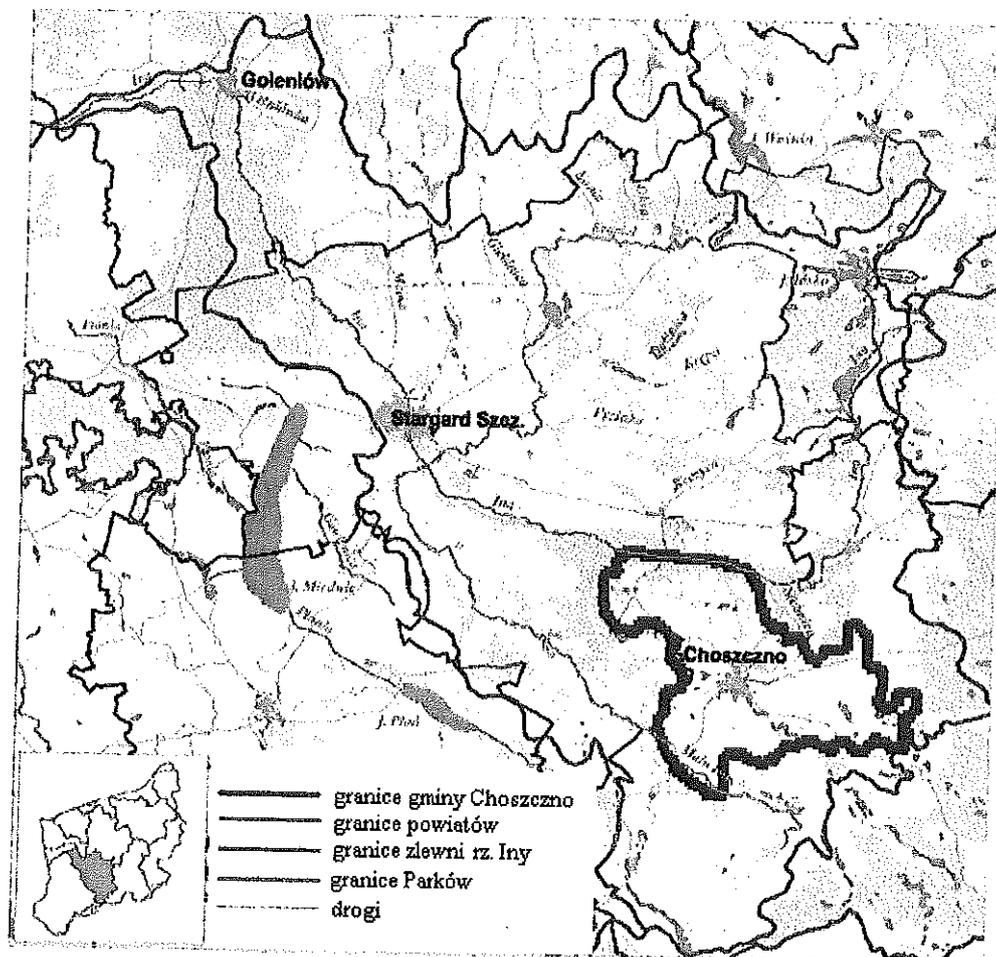
2.6. Hydrologia

Warunki hydrograficzne są ściśle związane z rzeźbą terenu gminy, która wyznacza powierzchniowy układ sieci wodnej. Warunkuje je także budowa geologiczna i klimat. Okolice Choszczna to kraina wielu drobnych jezior i niewielkich cieków wodnych.

2.6.1. Sieć rzeczna

Gmina Choszczno w całości położona jest na terenie zlewni rzeki Iny (ryc. poniżej). Przez teren gminy przebiegają następujące ciek podstawowe:

- rzeka Stobnica – 15,600 km (dł. w granicach gminy), średni przepływ 0,228 m³/sek
- rzeka Wardynka – 17,800 km (dł. w granicach gminy), średni przepływ 0,175 m³/sek
- rzeka Ina (graniczna) – 16,900 (dł. w gr. gminy), średni przepływ 1,086 m³/sek
- rzeka Mała Ina (graniczna) – 16,500 (dł. w gr. gminy), średni przepływ 0,279 m³/sek

Rycina: Zlewnia rzeki Iny.

Rzeka Ina jest największym dopływem rzeki Odry w granicach województwa zachodniopomorskiego. Odwadnia znaczną część Pojezierza Choszczeńskiego. Jej źródła znajdują się na Pojezierzu Ińskim w rejonie miejscowości Ciemnik. Całkowita długość rzeki wynosi 129,1 km, a zlewnia rzeki zajmuje powierzchnię 2130 km². Przepływ SNQ na stanowisku ujściowym wynosi 4,98 m³/s. Podstawowe dopływy to: **Mała Ina** (50,0 km), **Stobnica** (15,0 km), odprowadzające wody z obszaru gminy Choszczno oraz Krąpieł (długości 46,0 km), Reczyca (19,3 km).

Wyniki oceny stanu zanieczyszczenia wód Iny z 2000 roku wykazały, że ponad 90% biegu rzeki stanowiły wody III klasy czystości. Wody górnego odcinka rzeki (na długości 9,8 km) spełniały wymagania norm klasy II, a na krótkim odcinku w rejonie ujścia Kanału Rzeplińskiego jakość jej wód była pozaklasowa. O klasyfikacji ogólnej decydował stan sanitarny rzeki oraz stężenia azotu azotynowego i fosforu ogólnego.

W górnym biegu rzeki większość istotnych dla oceny jakości wód wskaźników zanieczyszczenia w żadnym badaniu nie przekroczyła norm ustalonych dla I klasy czystości. Także ponad 80% wartości miana Coli mieściła się w granicach norm tej klasy czystości. O zaliczeniu wód do klasy II obok bakterii Coli decydowały badania hydrobiologiczne (indeks saprobowości sestonu), a w rejonie źródeł rzeki również zawartość substancji organicznych mierzonych wskaźnikiem ChZT.

W wyniku bezpośredniej oceny w 8% badań stwierdzono ponadnormatywny stan zanieczyszczenia Iny, 84% prób kwalifikowało wodę do klasy III, a pozostałe 8% do klasy II. Granicę norm III klasy przekraczało jedynie miano Coli.

Porównanie wyników badań w tym przekroju z dziesięcioletniego już okresu badawczego daje pełny obraz zmienności stężeń poszczególnych zanieczyszczeń. Szczegółowa analiza danych pozwala zaobserwować powolną poprawę stanu czystości wód. Pozytywne trendy zmniejszania się stopnia skażenia bakteriologicznego oraz obciążenia wód związkami biogennymi zobrazowano na wykresach przedstawiających ilość prób w poszczególnych klasach czystości.

Wyniki analiz z 2000 roku wykazują znaczącą poprawę jakości wód Iny. W całym biegu rzeki zmalały koncentracje związków organicznych, biogennych, a także poprawił się stan sanitarny wód.

W Kluczewie od 1999 roku w okresie kampanii cukrowniczej pracuje nowo wybudowana oczyszczalnia ścieków przemysłowych. W 2000 roku stwierdzono także poprawę jakości wód ujściowego odcinka Małej Iny. Pozaklasowe wartości oznaczono tu jedynie dla stężeń azotu azotynowego i sporadycznie dla chlorofilu „a”.

Choszczno położone jest nad **rzeczką Stobnicą**, lewym dopływem Iny, w sąsiedztwie jeziora Klukom, Żeńsko oraz Raduń.

Rzeka Stobnica wypływa z małego jeziora Stobno, położonego na zachód od Choszczna. Ciek ten, o długości 26 km, ma tutaj 1,5-2 m szerokości i 0,15-0,3 m głębokości.

2.6.2. Obszary narażone na niebezpieczeństwo powodzi.

Na rysunku studium określono obszary narażone na niebezpieczeństwo powodzi na podstawie materiałów RZGW w Szczecinie. Obszary te nie są zasadniczo dotychczas zainwestowane i nie planuje się na nich dalszego zainwestowania.

Zgodnie z wymogami ustawy z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo wodne (Dz.U. Nr 115 poz. 1229, z późn. zmian.) RZGW w Szczecinie opracowuje „Studium bezpośredniego zagrożenia powodzią na obszarze RZGW Szczecin”. Opracowanie to wyznaczy rzeczywiste obszary zagrożenia powodzią na których przepisy prawa wodnego zabraniają:

- 1) lokalizowania inwestycji zaliczanych do przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko,
- 2) gromadzenia ścieków, odchodów zwierzęcych, środków chemicznych, a także innych materiałów, które mogą zanieczyścić wody,
- 3) prowadzenia odzysku lub unieszkodliwiania odpadów a w szczególności ich składowania.

Na obszarach bezpośredniego zagrożenia powodzią zabronione też są roboty i czynności, które mogą utrudnić ochronę przedpowodzią, w szczególności:

- 1) wykonywanie urządzeń wodnych oraz wnoszenie innych obiektów budowlanych,
- 2) sadzenie drzew lub krzewów, z wyjątkiem plantacji wiklinowych na potrzeby regulacji wód oraz roślinności stanowiącej element zabudowy biologicznej dolin rzecznych lub służącej do wzmocnienia brzegów, obwałowań lub odsypisk,
- 3) zmiany ukształtowania terenu, składowania materiałów oraz wykonywania innych robót z wyjątkiem robót związanych z regulacją lub utrzymywaniem wód.

Dla rzeki Iny, w granicach gminy Choszczno obowiązują mapy zagrożenia i mapy ryzyka powodziowego wskazujące m.in. granice obszaru szczególnego zagrożenia powodzią, na których obowiązują ograniczenia i zakazy wynikające z przepisów odrębnych. Dla rzeki Mała Ina obowiązuje studium ochrony przeciwpowodziowej sporządzone przez Dyrektora RZGW w Szczecinie.

2.6.3. Jeziora

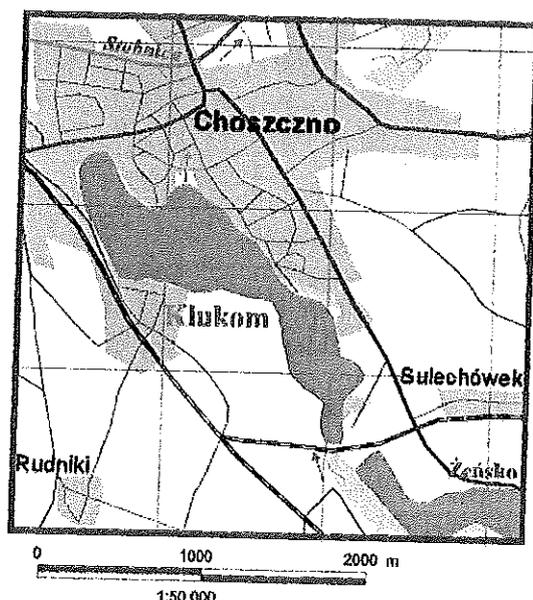
Na terenie gminy Choszczno znajduje się 25 jezior nazwanych (opisanych w poniższej tabeli), oraz kilka jezior bez nazwy.

Największym jeziorem opisywanej gminy jest **jeziro Raduń**, którego powierzchnia wynosi prawie 107 ha. Łączy się ono kanałem z **jeziorem Żeńsko**, najmniejszym jeziorem ciągu jezior choszczeńskich oraz **jeziorem Klukom**, położonym w granicach miasta Choszczna (tab. poniżej). Wszystkie te jeziora występują głównie w rozległej rynnie w kierunku południowo-wschodnim.

Charakterystyka jezior położonych w pobliżu miasta Choszczno, połączonych kanałem.

Lp.	Nazwa jeziora	Powierzchnia (ha)	długość (m)	szerokość (m)	średnia głębokość (m)	maksymalna głębokość (m)	linia brzegowa (m)
1.	Raduń	106,8	3400	440	4	11,4	8450
2.	Klukom	85	ok. 2425	250	8,2	17,9	5900
3.	Żeńsko	31,1	1290	320	4,5	10,6	3250

Jeziro Klukom (Tlukom) znajduje się w granicach miasta Choszczno. Zabudowa miejska przylega do jeziora na 2/3 długości linii brzegowej. Jego objętość wód wynosi 7,0 mln m³. Położone w rynnie polodowcowej rozciągniętej wzdłuż kierunku północno-zachodniego. W rynnie tej na południe od jeziora Klukom położone są dwa inne zbiorniki. Przepływ wód następuje od **jeziora Raduń**, przez **Żeńsko** do Klukomia i dalej do rzeki Stobnicy (ryc. poniżej). Misa jeziorna składa się z dwóch pól połączonych przesmykiem. Póło południowe ma mniejszą powierzchnię i jest płytsze. Jezioro jest użytkowane rekreacyjnie. Znajduje się tam plaża i ośrodek sportów wodnych. Dopływ ścieków do jeziora został wyeliminowany. Nowoczesna oczyszczalnia miejska odprowadza ścieki poza zlewnię jeziora. Obecnie na jakość wód wpływ mają: depozyt zanieczyszczeń w misie jeziornej oraz spływ powierzchniowy z terenów rolniczych.

Rycina: Jezioro Klukom

Kłukom zaliczono do II kategorii (czyli do zbiorników dość odpornych na degradację) i do III klasy czystości. Pod względem bakteriologicznym wody tego jeziora na obu stanowiskach spełniały normy I klasy.

W warstwie przydennej plosa północnego stwierdzono, w porównaniu do plosa południowego, wyższe stężenia związków fosforu, azotu amonowego oraz związków organicznych, wyrażonych wielkością BZT₅. Latem na obu stanowiskach nastąpiła stratyfikacja wód, z tym że w plosie południowym utworzyły się tylko dwie warstwy: epilimnion i metalimnion. W jeziorze poniżej 6. metra głębokości brakowało tlenu.

W porównaniu do roku 1993 pod względem hydrochemicznym stwierdzono nieznaczne pogorszenie jakości wód. W warstwie przydennej plosa północnego wystąpił wzrost stężeń związków fosforu oraz azotu amonowego.

Tabela:
Charakterystyka pozostałych jezior gminy Choszczno.

Lp.	Nazwa jeziora	Powierzchnia (ha)
4.	Korytowo Duże	66,38
5.	Stobno (Stawin)	30,88
6.	Rzeczyca (Suliszewo)	24,92
7.	Wielka Chojnica	22,73
8.	Sławęcín (Sulino)	21,9
9.	Stobnica (śródleśne)	16,5
10.	Stobnica Mała	15,47
11.	Piasecznik Duży	13,16
12.	Kołki	9,5
13.	Gleźno	9,47
14.	Korytowo Małe	8,53
15.	Piasecznik (Stradzewo)	8,26
16.	Zajezerze (Piasecznik)	7,92
17.	Piasecznik Mały	7,74
18.	Pływie	6,4
19.	Chełpa Duża	5,23
20.	Rzecko	4,88
21.	Witoszyn	4,8
22.	Chojnica Mała	2,56
23.	Chełpa Mała	2,02
24.	Witoszyńskie	1,52
25.	Rzecko Małe	1,38

Obwody rybackie

Zgodnie z zarządzeniem Rozporządzenie Nr 5/2003 Dyrektora Regionalnego Zarządu Gospodarki Wodnej w Szczecinie z dnia 28 lipca 2003 roku (Dz. Urz. Woj. Zachodniopomorskiego z 2003 r Nr 63 poz. 1131, Dz. Urz. Woj. Pomorskiego Nr 94, poz. 1663, Dz. Urz. Woj. Lubuskiego Nr 50 poz. 868) w sprawie ustanowienia obwodów rybackich w regionie wodnym Dolnej Odry i Przymorza Zachodniego na publicznych śródlądowych powierzchniowych wodach płynących na terenie gminy Choszczno istniejące obwody rybackie wchodzące w skład zlewni rzeki Iny przedstawia poniższa tabela.

Tabela:

Obwody rybackie na terenie gminy Choszczno.

1.	Piasecznik Ina nr 12	a) jezioro Piasecznik Duży b) jezioro Zajezerze (Żabineckie, Piasecznik) c) jezioro Piasecznik Mały d) dopływ spod Piasecznika
2.	Sławęcín Ina nr 13	a) jezioro Piasecznik (Stradzewo) b) jezioro Sławęcín (Sulino) c) kanał Sławęcín
3.	Raduń Ina nr 14	a) jezioro Raduń b) jezioro Żeńsko (Smoleń) c) jezioro Klukom (Tłukom) d) jezioro Stobno (Stawiń) e) rzeka Stobnica do rzeki Wardynki f) ciek b.n. oraz kanały łączące i wpływające do ww. jezior
4.	Korytowo Ina nr 16	a) jezioro Korytowo Duże b) jezioro Korytowo Małe c) kanał łączący ww jeziora z rzeką Wardynką
5.	Karpino Ina nr 17	a) jezioro Rzecko Duże (Rzecko) b) jezioro Suliszewo (Sulinowo) c) jezioro Karpino d) jezioro Kołki e) jezioro Chojnica Mała f) jezioro Chojnica Duża g) jezioro Zgniłe Duże h) jezioro Stobnica (Śródleśne) i) jezioro Stobnica Mała (Mała Chojnica) j) rzeka Wardynka od mostu drogowego Suliszewo-Drawno do dopływu z j. Rzecko k) kanały: Suliszewo, Kołki l) ciek b.n. oraz kanały łączące i wpływające do ww. jezior
6.	Chełpa Duża Ina nr 18	a) jezioro Chełpa Duża b) ciek b.n. łączący j. Chełpa Duża z rzeką Wardynką c) jezioro Chełpa Średnia d) ciek b.n. przepływający przez j. Chełpa Średnia od źródeł do ujścia do rzeki Stobnica
7.	Ina nr 19	a) rzeka Stobnica od połączenia z rzeką Wardynką do ujścia do rzeki Iny b) rzeka Wardynka od ujścia ciek z j. Rzecko do połączenia z rzeką Stobnicą
8.	Ina nr 22	a) odcinek rzeki Iny od połączenia z rz. Stobnicą do ujścia do Zalewu Szczecińskiego oraz jej dopływy: Mała Ina od połączenia ze Starą Iną, Reczyca, Wiśniówka, Krąpiel oraz pozostałe nie będące w granicach innych obwodów

2.6.4. Wody podziemne

Konfiguracja terenu w obrębie zabudowy poszczególnych miejscowości jest zróżnicowana. Warstwę wodonośną studni stanowią głównie piaski drobne, średnie, gruboziarniste, pospółka i otoczaki. Głębokości odwiertów wynoszą w większości przypadków od 8 – 40 m.

Ujęcie wód podziemnych

Rejestr wód podziemnych gminy Choszczno przedstawia poniższa tabela.

Tabela:

Ujęcia wód podziemnych na terenie gminy Choszczno

Lp.	Miejscowość	Podmiot zarządzający	Liczba studni	Głębokość odwiertu (m)	Wydajność jednej studni (m ³ /db)
1	Choszczno	wodociągi miejskie	7	36	700
2.	Suliszewo	PGK	2	40	70
3.	Rzeczki	PGK	2	30	60
4.	Głęźno	PGK	2	40	50
5.	Zwierzyń	PGK	2	36	60
6.	Stary Kłukom	PGK	2	35	70
7.	Raduń	PGK	2	40	60
8.	Piasecznik	PGK	2	36	70
9.	Koplin	PGK	2	30	50
10.	Korytowo	PGK	2	36	50
11.	Kołki	PGK	2	35	60
12.	Krzowiec	PGK	1	40	50
13.	Radaczewo	PGK	2	10	55
14.	Bonin	PGK	1	8	45
15.	Zamęcin	PGK	2	27	50
16.	Kołki	prywatnych studnie przydomowe	6	8 – 10	15 – 25
17.	Korytowo	prywatne studnie przydomowe	9	2 – 6	8 – 20

Ujęcia wody opisane w tabeli wyżej od nr 1 do 15, zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo wodne (Dz.U.01.115.1229) otoczone jest strefą ochrony bezpośredniej. Strefa ochrony bezpośredniej obejmuje obszar o promieniu ok. 8 m od miejsca ujęcia wody i jest przeważnie ogrodzona. Nie posiadają one stref ochrony pośredniej, ponieważ w myśl przytoczonej ustawy dopuszcza się ustanowienie strefy ochronnej obejmującej wyłącznie teren ochrony bezpośredniej, jeżeli jest to uzasadnione lokalnymi warunkami hydrogeologicznymi, hydrologicznymi i geomorfologicznymi oraz zapewnia konieczną ochronę ujmowanej wody.

2.7. Struktura użytkowania gruntów

Łączna powierzchnia gminy Choszczno wynosi **24 653 ha** z czego powierzchnia miasta wynosi **958 ha**.

Gmina pod względem struktury wykorzystania gruntów ma charakter typowo rolniczy. Użytki rolne zajmują łącznie 72 % powierzchni gminy, z czego 82 % to grunty orne, a 15 %

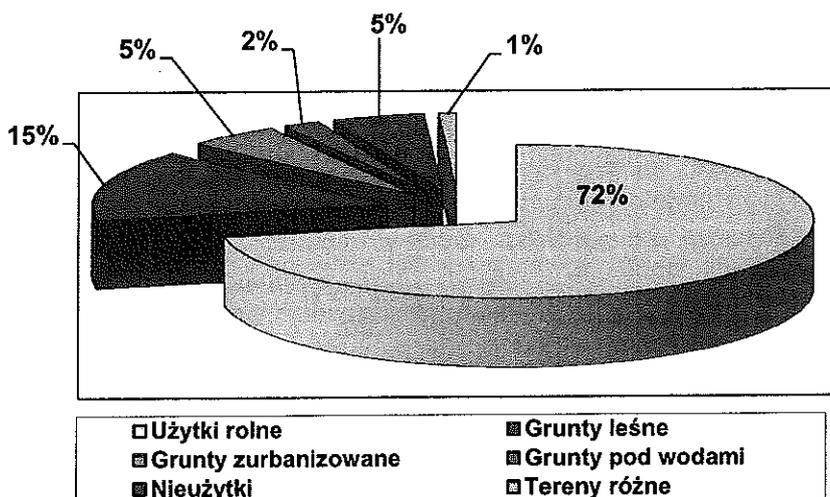
to łąki i pastwiska (tab. i ryc. dalej). Jednak w związku z trwającymi do niedawna (koniec lat 80. i 90.) przemianami ekonomicznymi i spadkiem opłacalności produkcji rolniczej, wiele gruntów rolniczych pozostawała odłogowana. Sytuacja ta w tej chwili ulega zmianie, gdyż trwa przemiana w polskim rolnictwie, które jest dotowane. W wyniku członkostwa w Unii Europejskiej w gminie Choszczno może przybyć uprawianych gruntów, a na pewno zmniejszy się ich odłogowana powierzchnia.

Tereny leśne natomiast zajmują 15 % powierzchni gminy. W większości zajmują je lasy, a jedynie 4 % z łącznej powierzchni terenów leśnych zajmują grunty zadrzewione i zakrzewione.

Grunty zabudowane i zurbanizowane pokrywają 5 % powierzchni gminy, z czego aż 77 % stanowią tereny komunikacyjne (drogi i tereny kolejowe). Pozostałe 3 % powierzchni miasta i gminy zajęte są przez kategorie uszczegółowione i przedstawione w poniższej tabeli.

Tabela:
Zestawienie użytkowania gruntów mieszczących się w granicach miasta i gminy Choszczno (stan na dzień 01.01.2003).

Kategoria użytku	Powierzchnia (ha)			Powierzchnia (%)
	ogółem	gmina	miasto	ogółem
Użytki rolne	17708	17224	494	72, w tym:
Grunty orne	14481	14140	341	82
Sady	76	61	15	0,5
Łąki	1743	1662	81	10
Pastwiska	979	958	21	5
Grunty rolne zabudowane	350	319	31	2
Grunty pod rowami	89	84	5	0,5
Grunty leśne oraz zakrzewienia i zadrzewione	3840	3838	2	15, w tym:
Lasy	3687	3686	1	96
Grunty zadrzewione i zakrzewione	153	152	1	4
Grunty zabudowane i zurbanizowane	1147	838	309	5, w tym:
Tereny mieszkalne	143	27	115	12
Tereny przemysłowe	16	0	16	1
Inne tereny zabudowane	23	0	23	2
Zurbanizowane tereny niezabudowane	26	1	25	2
Tereny rekreacyjne i wypoczynkowe	48	18	30	4
Tereny komunikacyjne	887	790	97	77
Drogi		683	78	
Tereny kolejowe		107	19	
Użytki kopalne	2	2	0	
Grunty pod wodami	598	511	87	2, w tym:
Powierzchnie płynące	509	422	87	85
Powierzchnie stojące	89	89	0	15
Nieuzytki	1135	1116	19	5
Tereny różne	197	149	48	1
Powierzchnia ogółem	24632	23676	956	100

Rycina: Procentowe użytkowanie gruntów w gminie Choszczno

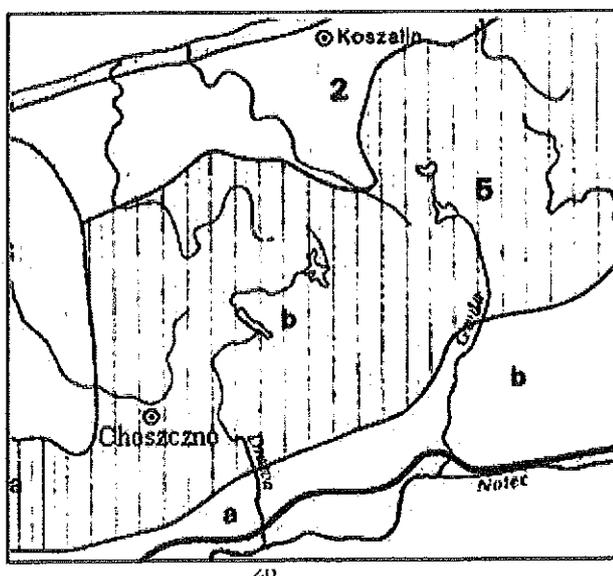
2.8. Szata roślinna

Szate roślinną obszaru stanowi **flora**, czyli gatunki roślin występujące w gminie, oraz **roślinność**, czyli zbiorowiska roślinne związane z określonymi biotopami o charakterystycznej kombinacji czynników ekologicznych, które odzwierciedlane są w zestawieniu gatunków budujących określoną fitocenozę (zbiorowisko).

Szata roślinna jaką posiada gmina Choszczno odpowiada rolniczo-leśnemu charakterowi gminy i jest typowa dla tego sposobu wykorzystania gruntów. Nie brak tu terenów o naturalnym charakterze i większym zróżnicowaniu szaty roślinnej. Należą do nich torfowiska, liczne systemy wodno-błotne oraz lasy.

2.8.1. Naturalna roślinność potencjalna

Według geobotanicznego podziału Polski gmina Choszczno należy do prowincji Nizowo-Wyżynnej, Środkowoeuropejskiej, działu Bałtyckiego, poddziału Równin Przymorskich i Wysoczyzn Pomorskich, krainy Pojezierze Pomorskie i okręgu Wałecko-Drawskiego (ryc. poniżej).

Rycina: Krainy geobotaniczne północno-zachodniej Polski: 5 - Kraina: Pojezierze Pomorskie,
b - Okręg: Drawsko - Wałecki

Na terenie gminy Choszczno dominują przestrzennie siedliska żyznej buczyny niżowej. Są one związane z obszarem moreny dennej i czołowej. Tereny te, położone w części północnej, południowej i zachodniej gminy wykorzystywane są prawie w całości jako obszary gruntów ornyc. Towarzyszą im siedliska grądów subatlantyckich bukowo-dębowo - grabowych, występujących tutaj w żyznej postaci pomorskiej. Siedliska olsu środkowoeuropejskiego związane są z dolinami rzecznyymi i podmokłymi zagłębieniami terenu, w sąsiedztwie większych jezior. Ważne, lecz zajmujące niewielkie przestrzenie, są siedliska łągów jesionowo-wiązowych, związane z dolinami niewielkich cieków.

2.8.2. Roślinność rzeczywista gminy – typy zbiorowisk roślinnych

Zbiorowiska o charakterystycznym składzie gatunkowym uzyskują kategorię zespołów roślinnych. W układzie syntaksonicznym łączy się je wyższe jednostki, którymi są w kolejności od najniższych rangą do coraz wyższych: związek zespołów, rząd zespołów, klasa zespołów.

Szaty roślinną przedstawiono na tle charakterystyki geobotanicznej i geomorfologicznej obszaru objętego granicami gminy. Powiązanie szaty z geomorfologią obszaru jest współzależne, ponieważ walory przyrodnicze świata roślin są odzwierciedleniem różnych elementów środowiska.

Pokrycie terenu gminy Choszczno w ok. 15 % stanowi las, a pozostała część to kompozycja rozległych kompleksów rolniczych powstałych w efekcie przekształceń równin torfowych pradoliny pomorskiej i żyznych obszarów moreny falistej. Jest tu też wiele mniejszych lub większych fragmentów wartościowej szaty roślinnej o odmiennym charakterze.

Łącznie na obszarze gminy występuje **79 zespołów i zbiorowisk roślinnych**, należących do 18 klas roślinności. Część to syntaksony pospolite lub słabo zagrożone w regionie, jednak 35 syntaksonów należy do rzadkich, znajdujących się na liście zagrożonych syntaksonów Wielkopolski. Stwierdzono: 4 zbiorowiska bezpośrednio zagrożone wymarciem, 15 zespołów i zbiorowisk narażonych oraz 16 zbiorowisk o istniejącym, ale nieokreślonym zagrożeniu.

Zbiorowiska leśne i zaroślowe

Zbiorowiska leśne gminy zasadniczo odpowiadają siedliskom, na których się rozwijają. Najbogatsze strukturalnie i florystycznie są lasy łąkowe, które stanowią zrąb roślinności proponowanej do ochrony w rezerwatach. Związane są przestrzennie z dolinami małych cieków – dopływów Iny. Występują też na torfowych, częściowo odwodnionych obrzeżach mis jeziornych. W źródłiskowych odmianach łągów spotkać można turzycę odległokłosą, rzeżuchę gorzką, potoczniaka wąskolistnego i śledziennicę skrętolistną. Do ciekawostek należą łągi ze znaczącym udziałem wiązu, rozwijające się na żyznych i wilgotnych glebach (okolice Radaczewa, brzeg jez. Korytowskiego).

Bagienne olsy związane są na terenie gminy Choszczno głównie z siedliskami wodno-gruntowymi, spotykanymi w obrębie kompleksów źródłiskowych oraz (na obrzeżach większych jezior) z terenami łądowiejących zatok z nieznacznie oscylującą wodą powierzchniową. Są to interesujące, puszczańskie układy biocenotyczne, o dużym znaczeniu jako ostoje fauny. W mniejszych zagłębieniach spotykane są płaty olsów torfowcowych.

Na najbardziej stromych zboczach jezior i wąwozów wykształciły się fragmenty typowych kwaśnych buczyn. W drzewostanie dominuje buk, zaś skąpe runo tworzone jest

przez zielne gatunki cieniolutne. Na pozbawionych ściółki glebach prawie zupełnie nie występują mszaki.

Lasy bukowo-dębowe oraz lasy o zaburzonym składzie drzewostanu klasyfikowane jako bory mieszane zajmują umiarkowanie ubogie siedliska świeże lub lekko wilgotne.

Fitocenozy lasu grądowego zachowały się jedynie na niewielkich powierzchniach, na zboczach nad jeziorami. Najczęściej ich skład gatunkowy jest zaburzony, jak to ma miejsce np. nad jez. Żeńsko, gdzie licznie wprowadzono do drzewostanu dąb czerwony.

Katalog najważniejszych zbiorowisk leśnych gminy Choszczno uzupełniają różne odmiany lasów gospodarczych z dużym udziałem gatunków iglastych.

Zbiorowiska wodne i bagienne

Typowo wykształcone ekosystemy okresowo wysychających "oczek" występują licznie na dennomorenowym obszarze gminy. Roślinność tworzą szuwary: pałkowe, jeżogłówkowe, oczeretowe, ponikła błotnego i in. W oczkach okresowo wysychających dno opanowuje zespół puszczadła wodnego i manny. W większych zbiornikach wodnych rozwijają się typowe zbiorowiska szuwarów wodnych: trzeźnowych i oczeretowych, zespoły roślin o liściach pływających z grążelem i grzybieniami, oraz zbiorowiska pleustonowe. Do rzadkości należy zespół tworzony przez pływający wątrobowiec, stwierdzony w zbiorniku wodnym koło Chełpy. Innym cennym zespołem pleustonowym jest zespół rzęsowo - pływaczowy z pływaczem zwyczajnym.

Dobrze rozwinięta jest roślinność wodna i przybrzeżna większych jezior. Największy obszar zajmuje roślinność tworzona przez podwodne rdestnice, wywłóczniki i rogatki. Do osobliwości w skali regionu, lecz dość licznie reprezentowane na terenie gminy, należą podwodne łąki tworzone przez wapniolubne glony – ramienice. Spotykane są w jeziorach gminy jez. Stobno i jez. k. Suliszewa. Do rzadkości należy zespół budowany przez krynicznicę tępą.

Torfowiska wysokie i przejściowe

Nieliczne stanowiska roślinności torfotwórczej ograniczone są do niewielkich fragmentów na obszarze leśnym, głównie w zachodniej części gminy. Są to zbiorowiska mszarów wełniankowo -torfowcowych i turzycowisk - wskazane do ochrony w rezerwach i użytkach ekologicznych. Obsuszone mszary przekształcają się z nietorfotwórcze zespoły boru bagiennego.

Zbiorowiska źródliskowe

Do ciekawostek przyrodniczych gminy można zaliczyć kompleksy roślinności źródliskowej. Są one głównie skoncentrowane w obrębie Doliny Iny i w mniejszym stopniu związane są z wodami podziemnymi ujawniającymi się w rynnach jeziornych i dolinach wód roztopowych. Ekosystemy źródliskowe tworzą kompleksy przestrzenne obejmujące zbiorowiska podmokłych lasów: olsów i łęgów źródliskowych z niewielkimi powierzchniowo płatami właściwej roślinności źródeł i ich odpływów. Są to skupienia wyspecjalizowanych mchów i wątrobowców i roślinności małych cieków, w których dominują gatunki manny, potoczniaka, rzeżuchy gorzkiej i przetaczników i trędownika skrzydlastego. Najciekawsze fragmenty ekosystemów źródliskowych zaproponowano do ochrony w obrębie ZPK „Dolina Stobnicy”.

Zbiorowiska łąkowe

Zbiorowiska łąkowe na terenie gminy Choszczno zawierały szereg cennych elementów flory m. in. duże populacje pełnika europejskiego i storczyków jak też goździk pyszny. Niestety wszystkie stanowiska tych interesujących łąk w okolicy Kołek, Rzecka, Korytowa,

Choszczna i Smolenia już nie istnieją – są porzucone i zarastają trzcina i pokrzywą. Niewielkie fragmenty wilgotnych łąk spotkać można m.in. w rejonie Łaszewa.

Zaniechanie użytkowania rolniczego podmokłych łąk prowadzi do szybkich zmian sukcesyjnych. We wczesnych stadiach rozwijają się zbiorowiska ziołoroślowe, o bogatym i często interesującym składzie florystycznym. Na tym etapie znajduje się część łąk w rejonie jez. Stobno. Równolegle postępuje ekspansja turzyc i nitrofilnych szuwarów, poprzedzająca rozwój zarośli wierzbowych i młodników olszowych. W trakcie tego procesu dochodzi do utraty bioróżnorodności florystycznej.

Zbiorowiska trwałych użytków zielonych, muraw i wrzosowisk

Roślinność muraw kserotermicznych wykształcona jest w gminie Choszczno bardzo fragmentarycznie. Rozwija się najczęściej na siedliskach zastępczych, jak zbocza dróg i skarpy zwirowni. Nagromadzenie murawek ciepłolubnych występuje w okolicy Rzecka i Korytowa.

Zbiorowiska ruderalne i segetalne

Na terenach rolnych i zurbanizowanych gminy występuje roślinność związana ze skutkami działalności człowieka. Tworzą ją ekosystemy pól uprawnych, użytki zielone, układy roślinności segetalnej i ruderalnej.

Ze skrajami lasów, siedliskami ruderalnymi, zaniedbanymi parkami, ogrodami, cmentarzami itp. związane są zbiorowiska okrajkowe i ziołorośla nitrofilne. Należą one do klas ciepłolubnych zbiorowisk okrajnikowych i pospolitych roślin azotolubnych, wśród których jednakże spotkać można osobliwości florystyczne, zwykle obcego pochodzenia np. rdestowiec sachaliński.

Pozostałe typy fitocenoz gminy Choszczno związane są z uprawami polowymi różnych typów. Stanowią je efemeryczne zbiorowiska roślin jednorocznych i tzw. chwastów, tworzących układy przestrzenne z roślinnością okresowo wilgotnych, mulistych zagłębień śródpolnych. Interesujące fitocenotycznie wymokliska obserwowano na polach pomiędzy Raduniem a Korytowem.

2.8.3. Flora gminy

Na terenie gminy Choszczno udokumentowano występowanie **604 taksonów** (gatunków, podgatunków i odmian) roślin naczyniowych i kilkanaście gatunków mszaków. Jest to flora niezbyt liczna, co wynika z jednej strony z niewielkiego zróżnicowania siedlisk gminy Choszczno, o zdecydowanie rolniczym charakterze, z drugiej zaś z braku naukowych badań botanicznych na tym terenie.

2.8.3.1. Gatunki chronione

Na obszarze gminy Choszczno, występuje 34 gatunki chronione w Polsce (w tym 11 gatunków roślin naczyniowych i 10 gatunków mszaków) na mocy Rozporządzeń Ministra Środowiska z dnia 9 lipca 2004 roku, w sprawie gatunków dziko występujących grzybów objętych ochroną. Część gatunków chronionych jest równocześnie rzadka: stwierdzono w tej grupie 1 gatunek występujący na Czerwonych listach w Polsce, 6 gatunków zagrożonych na Pomorzu i w Wielkopolsce, 7 gatunków zagrożonych w Meklemburgii i Brandenburgii. Należy do nich:

- 13 gatunków objętych ochroną ścisłą: arcydzięgiel nadbrzeżny, orlik pospolity, kukulka szerokolistna, rosiczka okrągłolistna, kruszczyk szerokolistny, śnieżyczka przebiśnieg, bluszcz pospolity, grzybień białe, grązel żółty, paprotka zwyczajna,

cebulica dwulistna pełnik europejski i barwinek pospolity;

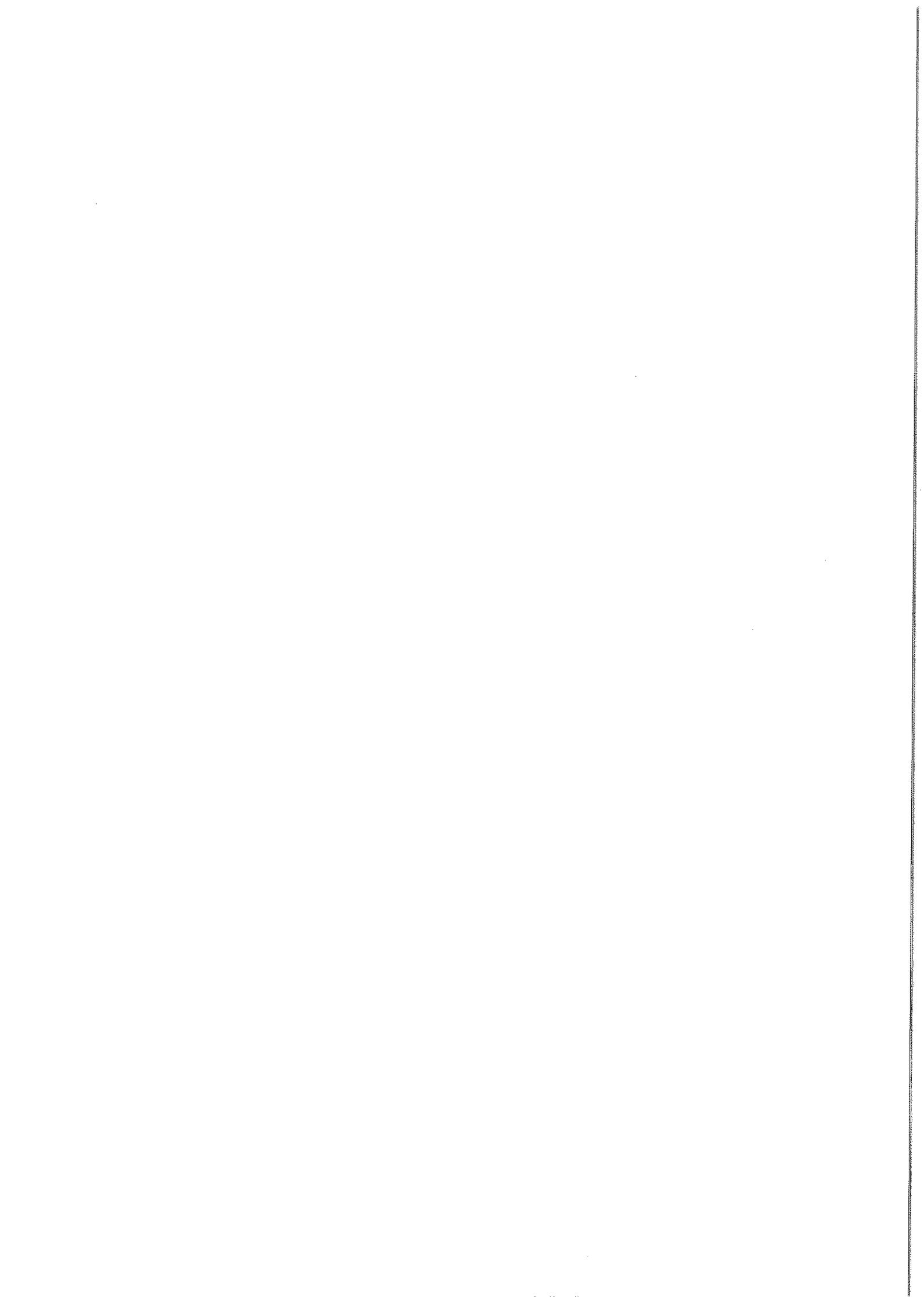
- 21 gatunków chronionych częściowo: konwalia majowa, goździk kartuzek, kruszyna pospolita, przytulia wonna, kocanki piaskowe, przylaszczka pospolita, cis pospolity, wilżyna ciernista, bobrek trójlistkowy, porzeczka czarna, kalina koralowa oraz mszaki: mochwan błotny (*Aulacomnium palustre*), mokradłosz kończysty (*Calliergon cuspidatum*), płonnik pospolity (*Polytrichum commune*), torfowiec nastroszony (*Sphagnum squarrosum*) oraz torfowce: *Sphagnum fallax*, *Sphagnum fimbriatum*, *Sphagnum magellanicum*, *Sphagnum nemoreum*, *Sphagnum palustre*, *Sphagnum recurvum*.

2.8.3.2 Gatunki ginące i zagrożone

Na terenie gminy Choszczno występują 2 gatunki wpisane na Czerwoną Listę w Polsce, 14 gatunków zagrożonych na Pomorzu i w Wielkopolsce i 41 gatunków zagrożonych w Meklemburgii i Brandenburgii.

Należą do nich następujące rośliny: jodła pospolita, klon polny, krwawnik panoński, przywrotnik połyskujący, modrzewnica zwyczajna, łopian gajowy, zawciąg pospolity, owsica omszona, drżączka średnia, łączeń baldaszkowy, czermień błotna, rzęśl wielkoowockowa, turzyca tunikowa, turzyca wiosenna, turzyca dwustronna, turzyca gwiazdkowata, turzyca nitkowata, turzyca bagienna, turzyca pospolita, turzyca wczesna, turzyca dzióbkowata, rogatek krótkoszyjkowy, szczywól plamisty, kokorycz pusta, wełnianka pochwowata, wiązówka bulwkowata, okrężnica bagienna, wąkrota zwyczajna, oman łąkowy, sit drobny, tymotka Boehmera, topola czarna, pięciornik piaskowy, pięciornik błotny, jaskier wielki, przygielka biała, szalwia łąkowa, krwiściąg mniejszy, skalnica ziarenkowata, bagnica torfowa, lepnica wąskopłatkowa, pływacz zwyczajny, żurawina błotna, kozłek bżowy, dziewanna drobnokwiatowa.

Nieliczne stanowiska na terenie gminy Choszczno mają następujące rośliny ginące i zagrożone wymarciem: szparag lekarski, licznik drobnoowockowy, dzwonek brzoskwiolistny, dzwonek jednostronny, turzyca najeżona, turzyca leśna, świerząbek bulwiasty, niciennica drobna, bodziszek łąkowy, zachyłka trójkątna, kłosówka miękka, niecierpek himalajski, sit chudy, mysiurek maleńki, lepiężnik różowy, gorysz pagórkowy, żankiel zwyczajny, sitowie Tabernemontana, trędownik oskrzydłony, rojnik

murowy, mlecz błotny, jeżogłówka pojedyncza, fiolek błotny.

2.8.3.3. Charakterystyka zieleni parkowej, cmentarnej i innych obiektów

Parki

Gmina Choszczno należy do najbogatszych na Pomorzu Zachodnim pod względem liczby zabytkowych założeń pałacowo-parkowych. Stwierdzono występowanie 19 parków dworskich i 1 miejskiego z czego 6 wpisanych zostało do Rejestru Zabytków. 17 obiektów posiada dokumentację dendrologiczno-techniczną, znajdującą się w zasobach Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Zestawienie tych obiektów zawiera poniższa tabela.

Tabela:

Parki w gminie Choszczno

Lp.	Lokalizacja	Nazwa parku, rodzaj, oraz ewentualny właściciel
1.	Piasecznik	Park dworski, o pow. 0,8 ha, o charakterze zadrzewienia naturalnego położonego między jeziorami (Małym i Dużym). Założony w drugiej połowie XIX w. własność AWRSP. Park w chwili obecnej prawie nie istnieje. Większość drzew została po II wojnie wycięta pod prowizoryczny wybieg dla bydła, zajmujący prawie połowę dawnego założenia parkowego. Pojedyncze drzewa zachowały się wokół dworu i przy południowo-wschodniej granicy parku. Przy jeziorze park przechodzi w nadbrzeżny łąg. Drzewostan tworzą dęby (jeden okaz pomnikowy), klony, lipy, jesiony i wiązy. Łącznie stwierdzono 7 gat. drzew, w tym 1 gat. iglastych i 3 gat. krzewów. Park jest zaniedbany a stan zdrowotny drzewostanu można określić jako średni. Wiązy w parku dotknięte są chorobą wiązową.
2.	Choszczno Park miejski im. Moniuszki	Park, o pow. 2,09 ha, powstał w latach 40-tych XIX w jako miejski park krajobrazowy. Zachowany starodrzew z okazałymi dębami, wiązami, lipami, klonami i kasztanowcami. Istnieją dawne alejki spacerowe. Przy granicy wschodniej zachowany odcinek średniowiecznego miejskiego muru obronnego.

3.	Radaczewo	Park pałacowy, o pow. 4,3 ha, założony w XIX w. jako park krajobrazowy typu naturalistycznego. Park utworzono na niewielkim wzniesieniu otoczonym mokradłami, których wody odpływając na północ zasilają pas łągu w dolinie strumienia. Nie istniejący dziś pałac zamykał od północy dziedziniec, wzdłuż którego istnieją budynki gospodarcze wybudowane w latach 1872-73 (Grecki, 1978). Od północnego-zachodu prowadzi aleja dojazdowa z kasztanowców. Park w części północnej został uszczuplony przez zabudowania hodowlane. Na dużym obszarze od strony południowej i północnej dokonano zrębu drzewostanu, pozostawiając jedynie nieliczne stare i grube drzewa. Zatarło to układ przestrzenny parku. Odtworzenie dawnego zarysu dróg parkowych i polan jest możliwe jedynie w części środkowej parku. W przeszłości park należał do najciekawszych obiektów tego typu w regionie. Rejestrowano w nim ok. 40 gatunków drzew i krzewów, w tym szereg interesujących gatunków egzotycznych: dąb błotny, lipa amerykańska, lipa srebrzysta, orzesznik pięciolistkowy, tulipanowiec amerykański, jodła kaukaska, jałowiec wirginijski. W chwili obecnej w drzewostanie dominują dęby i buki, w tym buki w odmianie czerwonolistnej i dęby w odmianie piramidalnej. Wiele z nich posiada wymiary pomnikowe, przekraczające 6 m obwodu. Skład dendroflory uzupełniają jesion, jarzębina, jawor, brzoza, dąb czerwony, trójglicznia. W porównaniu ze stanem uprzednim park niemal zupełnie zdewastowany.
4.	Sławęcín	Park pałacowy założony w XIX w. Pow. 6,4 ha w tym wód 0,2 ha, własność gminy. Dobrze zachowany starodrzew, drzewa o charakterze pomnikowym (dąb szypułkowy, platan, klon pospolity, modrzew). Największy udział w starym drzewostanie, liczącym kilkaset okazów w wieku 120-200 lat mają dęby, buki, świerki, jesiony, lipy i kasztanowce.
5.	Stradzewo	Park o pow. 2,4 ha, o charakterze pałacowym i przykościelnym. Własność AWRSP. Powstanie parku przykościelnego datowane jest na XVII w., natomiast części przypałacowej na II połowę XIX w. Wschodnia część parku, znajdująca się w bezpośrednim sąsiedztwie dobrze zachowanego pałacu jest najbogatsza pod względem florystycznym. W całym parku stwierdzono występowanie ok. 30 gat. roślin drzewiastych. Dominują kasztanowce, lipy, dęby, klony oraz drzewa iglaste, niektóre z nich w wieku 140-180 lat. Wśród starodrzewu okazy lipy drobnolistnej o obw. 5,6 i 4,5 m, dąb (4 m), stare buki, klony, cisy. Gatunki egzotyczne reprezentowane są przez cyprysik Lawsona, żywotnik i dagleżę. Park dobrze utrzymany, pod opieką użytkowników pałacu.
6.	Pakość	Park dworski, o pow. 1,7 ha, z drugiej połowy XIX w., obecnie własność prywatna. Istnieje dwór, w zmienionej formie. Zachowana jest część starodrzewu, głównie dęby w wieku 100-140 lat, stanowiące ok. 80 % drzewostanu. W pn.-zach. narożniku znajduje się mały cmentarz. Na terenie parku wyróżniono 8 gat. drzew liściastych (dąb szypułkowy, dąb czerwony, brzoza, lipa, jesion, klon, kasztanowiec), 3 gat. drzew iglastych (cis, modrzew i świerk) i 4 gat. krzewów. Park mocno zaniedbany, długi okres służył jako wybieg dla bydła.
7.	Radlice	Park dworski, o pow. 2 ha, o cechach parku naturalistycznego, założony w połowie XIX w., własność gminy. Częściowo zachowane budynki gospodarcze i starodrzew. Zachowane są 3 szt. głogu o formie drzewiastej, rosnące przy dawnej bramie wjazdowej oraz egzemplarze drzew z założenia pierwotnego i szpaleru otaczającego zespół parkowy. Łącznie stwierdzono 8 gat. drzew liściastych, 1 gat. iglasty i 4 gat. krzewów. Dominują dęby i jesiony w wieku 100-140 lat. Okazy pomnikowe osiągają 160-200 lat. Stan zdrowotny drzewostanu jest dobry. Układ założenia czytelny, ale park bardzo zaniedbany i zaśmiecony.
8.	Roztocze	Park dworski, o pow. 2,5 ha, założony w XIX w., własność AWRSP. Z pierwotnego założenia dworskiego zachowała się część budynków inwentarskich i starodrzewu. Drzewostan w dobrym stanie zdrowotnym, jednolity pod względem wieku (90-140 lat), mało urozmaicony pod względem florystycznym. Występują drzewa rodzime: topola czarna, grab, jesion, kasztanowiec, klon, lipa, cis (na polanie parkowej),

		modrzew i świerk. Park nieużytkowany i zaniedbany, część północna zabagniona.
9.	Chelpa	Park dworski, o pow. 0,7 ha, założony prawdopodobnie w II połowie XIX w, choć niektóre starsze egzemplarze drzew sugerują, że już wcześniej wzdłuż granic założenia istniały pojedyncze zadrzewienia, własność AWRSP. Dwór i zabudowania gospodarcze zniszczone w czasie II wojny światowej (ruiny rozebrano w latach 50-tych) a grunty rozparcelowano. Park o swobodnym układzie, założony z użyciem wyłącznie drzew rodzimych. Obecnie zachowany w pierwotnych granicach, lecz jego układ wewnętrzny jest zatarty. Zachowany starodrzew z okazami o wymiarach pomnikowych (140-180 lat) tworzony przez lipę drobnolistną i szerokolistną, kasztanowce, buk, dąb szypułkowy i bezszypułkowy, jesion, klon, jawor, grab, robinie. Łącznie stwierdzono 12 gat. drzew liściastych, 2 gat. drzew iglastych i 4 gat. krzewów. Park zaniedbany, zarośnięty krzewami śnieguliczki i bzu lilaka.
10.	Rzeczka	Pozostałość drzewostanu parku pałacowego, założonego prawdopodobnie w XIX w. W latach 60-tych XX w. park niemal w całości wycięto. Pozostało jedynie niewielkie skupienie drzewostanu, szpalery wiązowe wokół sadu i aleja lipowa przy drodze dojazdowej. W drzewostanie dominuje wiąz polny, robinia, lipa, jawor, kasztanowiec. Wiek starych drzew szacuje się na 140-160 lat.
11.	Gleźno	Park pałacowy, o pow. 4,43 ha, będący własnością gminy (działka 61/1). Powierzchnia obecna 4,13 ha, w tym dwa stawki położone w części południowo-wschodniej. Pałac uległ całkowitemu zniszczeniu w czasie II wojny światowej, pozostały po nim piwnice i fundamenty. Zachowała się aleja lipowa z połowy XVIII w. W połowie XIX w. rozplanowano układ naturalistycznego parku o pow. ok. 6 ha (Grecki, 1978). W osi parku, w sąsiedztwie południowego stawu znajduje się aleja dębów, na nich kwitnące bluszcze. Na jej końcu znajduje się podziemna krypta (rozkopana). Na terenie parku znajdują się liczne okazy drzew starszych niż 150 lat, w tym jeden egzemplarz miłorzębu. Oprócz lip (pow. 200 lat) do najstarszych należą dęby (ok. 20 % drzewostanu), kasztanowce, klony i jesiony. Łącznie stwierdzono 30 gatunków drzew (w tym 4 gat. iglaste; krzewy i pnącza – 9 gat.). Park zaniedbany, w sąsiedztwie wsi wycinane drzewa, ustawiona ogrodzona pasieka.
12.	Wickowo (Płokach)	Park, o pow. 1,2 ha, w sąsiedztwie folwarku w Wickowie powstał prawdopodobnie pod koniec XIX w. Obecna powierzchnia założenia – 1,2 ha, w tym stawek 0,05 ha. Własność AWRSP. Na południe od dworu założono niewielki park, składający się niemal wyłącznie z gatunków rodzimych. Ze względu na położenie na otwartym, płaskim terenie, oprócz funkcji rekreacyjnej park miał znaczenie wiatrochronne. Drzewostan dobrze zachowany, tworzony przez buk, klony, kasztanowiec, lipę szerokolistną, robinie, świerk, wiąz polny oraz jodłę pospolitą – łącznie stwierdzono 9 gat. drzew liściastych, 2 gat. iglaste i 3 gat. krzewów. Park zaniedbany, zarośnięty krzewami (śnieguliczka, bez czarny) oraz podrostem drzew. Od strony zabudowań gospodarczych wykorzystywany jako składowisko maszyn rolniczych i miejsce lokalizacji klatek dla zwierząt hodowlanych.
13.	Gostyczyno	Pozostałość założenia parkowego położona po południowej stronie wsi. Drzewostan otacza niewielkie oczka wodne. W ich sąsiedztwie dorodne topole czarne. W sąsiedztwie ruin po zabudowaniach znajdują się dwa cisy o wymiarach pomnikowych. W drzewostanie dęby, lipy, kasztanowce, klony. Masowo rozwijają się welony powojnika. Całość porzucona i zaniedbana, penetrowana przez pasące się krowy.
14.	Wysokie	Park pałacowy, o pow. 2,4 ha, przekształcony z dawnego ogrodu parkowego, założony na początku XIX w. Powierzchnia 1,73 ha w tym wód 0,18 ha, własność prywatna. Zachowała się pierwotna topografia terenu i starodrzew. Łącznie stwierdzono w parku 23 gatunki roślin drzewiastych. Większość drzew w wyrównanym wieku (ok. 130-150 lat) i w dobrym stanie zdrowotnym. Liczbowo dominują klony, robinie, wiąz szypułkowy, grab, lipa drobnolistna, buk, jesion i jawor. Pojedynczo występują także dwa pozostałe krajowe gatunki wiązków, wierzba biała, dąb bezszypułkowy, szypułkowy, dąb szypułkowy, modrzew i świerk. Brak okazów o cechach pomników przyrody, najgrubszy dąb ma ok. 2,8 m obwodu. Park opuszczony i w znacznym

		stopniu zdegradowany.
15.	Wardyń	Park dworski, o pow. 2,4 ha, o charakterze naturalistycznym, własność gminy. Z pierwotnego założenia parkowego niewiele pozostało. Zachowany nieliczny drzewostan w sąsiedztwie kościoła oraz zabudowań gospodarczych (oraz w obrębie ogrodzenia hydroforni) znajduje się w dobrej kondycji. W drzewostanie występuje dąb piramidalny, kasztanowiec, dąb szypułkowy, buk, dąb czerwony, lipa drobnolistna, robinia, topola czarna, wiąz górski, klon, jawor, jesion i modrzew. Park zdewastowany przez ludność, częściowo zamieniony na ogródki i wysypisko w sąsiedztwie kościoła.
16.	Korytowo	Park, o pow. 2,4 ha, o charakterze dworskim założony w pierwszej połowie XVII wieku, własność prywatna. Pierwotnie park składał się z renesansowego ogrodu ozdobnego, który był położony w sąsiedztwie pałacu w środkowej części półwyspu jez. Korytowskiego. Dla podniesienia walorów widokowych usypano kopiec z dużą płaszczyzną tarasu górnego. W stronę jeziora rozciągał się park – ukształtowany z roślinności wysokiej, przechodził wzdłuż brzegów jeziora w promenadę leśną. W roku 1756 przebudowano rezydencję i park w stylu wczesnego baroku. Kolejna przebudowa miała miejsce w wieku XIX. Taras górny kopca obsadzono pierścieniem klonów i wprowadzono drzewa na skarpach. W 1901 r. na przeciwnym brzegu jeziora, przy dawnej promenadzie, wybudowano grobowiec rodzinny. Do chwili obecnej zachował się układ komunikacyjny, większość budynków założenia dworskiego, drzewostan swobodny w dolnej części parku i szpaler klonów. Przerzedzona aleja dojazdowa do dworu złożona jest ze 170-letnich lip. Cechą charakterystyczną drzewostanu jest brak gatunków iglastych. W drzewostanie dominują oba gatunki rodzimych dębów, klony, olsza czarna, kasztanowce, lipy: drobnolistna i szerokolistna, wiąz górski, topola biała, grab, jesion i inne rodzime gatunki drzew. Łącznie stwierdzono 13 gatunków drzew i 6 gatunków krzewów. Na terenie parku zbudowano prowizoryczne kurniki, składowane były śmieci. Park bardzo zaniedbany.
17.	Krzowiec	Niewielki obszar zadrzewień na zapleczu zabudowań gospodarczych od strony północnej. Jest to prawdopodobnie pozostałość większego założenia pałacowo-parkowego, w którego skład wchodził jeszcze szpaler dębów przy drodze do osady folwarcznej i aleja dojazdowa od drogi Suliszewo – Kołki. W chwili obecnej w dobrym stanie zachował się szpaler dębowy. Całość porzucona i zdewastowana.
18.	Golcza	Park dworski, o pow. 1 ha, fragment założenia parkowo-pałacowego pochodzącego z pierwszej połowy XIX w., własność prywatna (p. Konopelski). Po rozparcelowaniu majątku po II wojnie światowej park stał się własnością prywatną. Park przylega od północy do zabudowań dawnego dworu. Zachowany układ parku, drzewostan o zróżnicowanym wieku. Występuje starodrzew budowany przez dąb (40%), lipę (10%), kasztanowiec i jesion, wiele z nich w wieku 140-240 lat, oraz młodsze drzewa, w tym zalesienie świerkowe ok. 80 lat. Łącznie w parku stwierdzono 11 gat. drzew liściastych, 3 gat. drzew iglastych i 3 gat. krzewów. Stan zdrowotny drzewostanu jest dobry. Układ parku czytelny.
19.	Kołki	Park pałacowy założony na pocz. XIX w. z zachowanym pałacem oraz niewielką częścią zabudowy gospodarczej. Pow. 3,4 ha, w tym 3 stawy o pow. 4 ha. Własność AWRSP. Park usytuowany jest na wschód od pałacu. Dobrze zachowany układ parkowy przypuszczalnie z początku XIX w. (lub dużo starszy), o czym świadczy wiek drzewostanu (180-220 lat), a pojedyncze egzemplarze starsze. Występuje grupa 3 cisów. Drzewostan w stanie dobrym, z wyjątkiem części zachodniej parku, gdzie występują drzewa martwe i obumierające. Tworzą go dęby (40%), kasztanowce, lipy, klony, olsze, jesiony (po 10%), pozostałe gat. 10%. Łącznie stwierdzono 16 gatunków drzew liściastych, 4 gat. iglastych i 6 gatunków krzewów. Park zaniedbany i opuszczony, rozwinięty podrost drzew. Na terenie powstało dzikie wysypisko śmieci, gruzu i resztek roślinnych.
20.	Stary Klukom	Park dworski o pow. 4 ha w tym wód 0,15 ha, własność gminy. Dwór i pozostałości budynków gospodarczych zostały rozebrane. Drzewostan o zróżnicowanym wieku od 200 do 400 lat. Tworzą go wiekowe dęby, buki i świerki, występują także: dąb

		czerwony, głóg, modrzew, dagleżja, kasztanowce czerwone. Pomnikowe okazy dębów szypułkowych (obwody pow. 7 m) oraz jesionów. Park w dobrym stanie, prowadzone prace porządkowe (wycinany podrost i krzewy).
--	--	---

Większość z wymienionych obiektów zdziczała i straciła dawną funkcję reprezentacyjno-użytkową. Największym ich walorem jest obecnie znaczenie przyrodnicze i krajobrazowe (skupiska cennego drzewostanu ze starodrzewem i licznymi drzewami o rozmiarach pomnikowych, korzystny wpływ na regulację stosunków wodnych przyległych gruntów, ostoja ptactwa, kształtowanie mikroklimatu najbliższej okolicy). Na skutek wieloletnich zaniedbań i użytkowania niezgodnego z ich pierwotną funkcją, nastąpiło w parkach wiele niekorzystnych zmian. Generalnie parki są zarośnięte samosiewem drzew i krzewów, zaniedbane, w niektórych dokonuje się samowolnego wycinania starych drzew na opał. Wszystkie parki zabytkowe wymagają uporządkowania i ochrony wg wskazań Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Zieleń przykościelna, cmentarna i pocmentarna

W wielu miejscowościach gminy Choszczno zieleń przykościelna, cmentarna i pocmentarna często wkomponowana jest w układ przestrzenny powiązany z dawnymi założeniami parkowo-pałacowymi. Często jedynym sposobem wyróżnienia zieleni pocmentarnej jest analiza map archiwalnych. Na terenie gminy zinwentaryzowano cmentarze w miejscowościach: Kołki I i Kołki II, Korytowo I i Korytowo II, Pakość, Piasecznik I i Piasecznik II, Radaczewo, Rzeczek, Suliszewo, Zamęcin, Wardyń i Zwierzyn. Stanowiska flory i drzew pomnikowych stwierdzonych na cmentarzach zestawiono w rozdziale IV niniejszego opracowania.

Aleje i pomniki przyrody

Na terenie gminy jest 36 okazów drzew będący pomnikami przyrody. Szczegółowy opis zarówno istniejących pomników przyrody, jak i proponowanych zamieszczono w dalszych rozdziałach opracowania.

W gminie Choszczno na uwagę zasługuje pięć alei, należy do nich:

- aleja przy drodze z Choszczna do mostu na Inie (i dalej do Recza), dł. alej 5,5 km;
- aleja dł. 0,2 km, k. Stradzewa, 250 m przed skrzyżowaniem;
- aleja przy drodze polnej k. Stradzewa, dł. alei 0,8 km;
- aleja obustronna przy drodze głównej Choszczno - Drawno, dł. alei 12 km;
- aleja przy drodze we wsi Wardyń.

2.9. Fauna gminy

Zgodnie z regionalizacją zoogeograficzną (Kondracki, 1988) gmina Choszczno została zakwalifikowana do prowincji Europejsko-Zachodniosyberyjskiej Palearktyki, krainy Południowobałtyckiej, dzielnicy Bałtyckiej.

Na obszarze gminy wykazano bogaty skład gatunkowy zwierząt bezkręgowych i kręgowych. Wyróżniono **95 taksonów zwierząt bezkręgowych** oraz **230 gatunków zwierząt kręgowych**.

W gminie stwierdzono bytowanie 1 gatunku bezkręgowca i 6 kręgowców z Europejskiej Czerwonej Listy Zwierząt oraz 16 gatunków bezkręgowców i 19 kręgowców z Polskiej Czerwonej Listy Zwierząt. Świadczy to o wysokich walorach biocenotycznych tego obszaru. **Gmina Choszczno jest typową gminą rolniczą o dobrze zharmonizowanym na większej części krajobrazie rolniczym tradycyjnym. Najcenniejsze siedliska fauny w gminie**

związane są z terenami podmokłymi - jeziorami, oczkami wodnymi, trzcinowiskami, które osadzone wśród uprawnych pól zapewniają dobrą bazę żerową. Występują tu gatunki, które preferują tereny o strukturze mozaikowej polno - leśnej takie jak orlik krzykliwy i kania ruda.

2.9.1. Charakterystyka wybranych grup fauny

W punkcie tym opisano gatunki ujęte w: „Polskiej czerwonej księdze zwierząt”, „Czerwonej liście zwierząt ginących i zagrożonych w Polsce”, „Polskim studium różnorodności biologicznej”, „Europejskiej czerwonej liście zwierząt i roślin zagrożonych wyginięciem w skali światowej”, „Czerwonej liście Meklemburgii”, „Czerwonej liście Brandenburgii” i „Czerwonej liście gatunków Pomorza Szczecińskiego”, a stwierdzone kiedykolwiek w obecnych granicach gminy.

2.9.1.1. Bezkęgowce

Na terenie gminy Choszczno stwierdzono występowanie 95 gatunków bezkręgowców. W tej liczbie 58 gatunków należy do gromady małże oraz 37 gatunków do gromady owady.

- **Mięczaki**

Łącznie na terenie gminy stwierdzono 18 chronionych lub będących na czerwonych listach gatunków bezkręgowców, z tej liczby 7 podlega ochronie gatunkowej i 1 gatunek objęty ochroną przez konwencje, dyrektywy.

Do cennych gatunków bezkręgowców w gminie Choszczno zalicza się: szczeżuja pospolita, racicznica zmienna, groszówka jajowata, groszówka drobna, *Pisidium pseudosphaerium*, groszówka biała, groszówka lśniaca, groszówka kulista, groszówka pospolita, groszówka malutka, *Pisidium lilljeborgii*, oraz **7 gatunków objętych ochroną gatunkową**: ślimak winniczek, skójka malarska, skójka gruboskorupowa, szczeżuja wielka, kulkówka, kruszynka, groszkówka.

- **Motyle**

W trakcie prac terenowych stwierdzono występowanie **37 gatunków motyli** na terenie gminy, z czego **1 gatunek chroniony**: czerwończyk nieparek i 5 gatunków z czerwonej listy: paż królowej, wietek gorczycznik, dostojka laodyce, rusałka wierzbowiec i rusałka żałobnik.

2.9.1.2. Kręgowce

Na obszarze gminy Choszczno występuje wiele cennych, jak i pospolitych gatunków kręgowców.

Ichtiofauna

Do cennej ichtiofauny gminy zaliczyć można następujące gatunki kręgowców i ryb: minóg rzeczny, minóg strumieniowy, głowacz białopłetwy, które są objęte ochroną gatunkową oraz troć wędrowną, pstrąg potokowy, pstrąg tęczowy, kiełb, ślíz, szczupak, ukleja, sum, sandacz.

Pozostałymi gatunkami ryb występującymi na terenie gminy są: seja, płoć, lin, krap, leszcz, karaś, karaś srebrzysty, karp, węgorz, ciernik, okoń i jazgarz.

Spośród wymienionych gatunków:

- chronione na podstawie Konwencji Berneńskiej są: minóg rzeczny, minóg strumieniowy, sum;
- chronione na podstawie Dyrektywy Siedliskowej są: minóg rzeczny, minóg strumieniowy, głowacz białopłetwy;
- opisane w "Polskiej czerwonej księdze zwierząt" są: minóg rzeczny, minóg strumieniowy;
- objęte ochroną gatunkową są: minóg rzeczny, minóg strumieniowy, głowacz białopłetwy.

Herpetofauna

Płazy

Płazy stanowią najbardziej zagrożoną wyginieciem grupę kręgowców. Wszystkie gatunki są chronione ściśle zgodnie z rozporządzeniem M.Ś. o ochronie gatunkowej zwierząt z dnia 26 września 2001 r. Wszystkie gatunki są ujęte w "Czerwonej księdze zwierząt Pomorza Szczecińskiego". Żaden z nich nie jest ujęty w europejskiej i polskiej czerwonej liście zwierząt zagrożonych wyginieciem, a jeden występuje w "Polskiej czerwonej księdze zwierząt" - traszka grzebieniasta.

Wszystkie stwierdzone w gminie płazy występują na listach załączników Konwencji Berneńskiej, a także większość w Dyrektywie Siedliskowej.

Płazy są bardzo czułymi bioindykatorami stanu środowiska. Główna przyczyna ich wymierania to osuszanie drobnych zbiorników wodnych i niegospodarna chemizacja rolnictwa.

Na terenie gminy Choszczno stwierdzono występowanie **9 gatunków płazów** są to: traszka grzebieniasta, kumak nizinny, grzebiuszka ziemna, ropucha szara, rzekotka drzewna, żaba jeziorkowa, żaba śmieszka, żaba trawna, żaba moczarowa i **1 mieszańca międzygatunkowego**- żaby wodnej.

Gady

Na terenie gminy Choszczno odnotowano występowanie **5 gatunków gadów**. Należą do nich: jaszczurka zwinka, jaszczurka żyworodna, padalec zwyczajny, zaskroniec zwyczajny, żmija zygzakowata. Wszystkie stwierdzone gatunki zostały ujęte w Czerwonej Księdze Zwierząt Pomorza Szczecińskiego. Natomiast żaden z nich nie jest ujęty na europejskiej i polskiej czerwonej liście. Ponadto stwierdzone tu gady są ujęte w Konwencji Berneńskiej, a tylko jaszczurka zwinka w Załączniku IV oraz żmija zygzakowata w Załączniku V Dyrektywy Siedliskowej, również wszystkie gatunki znajdują się na czerwonej liście Meklemburgii i Baranderburgii.

Ptaki

Wśród zwierząt ptaki są najczęstszym obiektem badań albowiem są stosunkowo łatwe do obserwacji. Na rzecz ich ochrony działa bardzo liczny krąg naukowców, a przede wszystkim amatorów. Stanowią najbardziej zróżnicowaną pod względem gatunkowym grupę zwierząt kręgowych.

Na terenie gminy Choszczno w trakcie inwentaryzacji stwierdzono występowanie **148 gatunków ptaków**. Z ogólnej sumy 148 gatunków **64 zakwalifikowano jako lęgowe i prawdopodobnie lęgowe**.

Do ptaków występujących na terenie gminy, objętych całkowitą ochroną na mocy Rozporządzenia MŚ z dnia 26 września 2001 r. należą następujące gatunki: perkozek, perkoz dwuczuby, perkoz rdzawoszyj, bąk, bocian czarny, bocian biały, łabędź niemy, łabędź krzykliwy, świstun, krakwa, gągoł, nurogęś, trzmielojad, kania czarna, kania rdzawa, bielik, błotniak stawowy, błotniak zbożowy, jastrząb gołębiarz, krogulec, myszołów zwyczajny, myszołów włochaty, orlik krzykliwy, rybołów, pustułka, kobuz, przepiórka, cyranka, wodnik, derkacz, kokoszka wodna, żuraw, czajka, bekas kszyk, kulik wielki, brodziec samotny, mewa śmieszka, mewa pospolita, rybitwa zwyczajna, rybitwa czarna, gołąb siniak, turkawka, płomykówka, pójdzka, sowa uszata, lelek kozodój, jerzyk, zimorodek, krętogłów, dzięcioł zielony, dzięcioł czarny, skowronek borowy (lerka), brzegówka, pliszka żółta, pliszka górską, kląskawka, świerszczak, strumieniówka, brzęczka, rokitniczka, trzciniak, muchołówka mała, wąsatka, remiz, dzierzba gąsiorek, dzierzba srokosz, gawron, kruk, potrzuszcz.

Trzy gatunki na mocy wspomnianego rozporządzenia są objęte ochroną częściową. Są to kormoran (czarny), sroka i wrona siwa.

Do cennych ptaków gminy należą także: czapla siwa, gęś zbożowa, gęś białoczelna, gęś gęgawa, cyraneczka, krzyżówka, głowienka, czernica, kuropatwa, bażant, słonka, wszystkie są ptakami łownymi.

Pozostałymi gatunkami ptaków występujących na terenie gminy są: gołąb skalny i gołąb grzywacz.

Do **gatunków wymarłych** z terenu gminy Choszczno można zaliczyć **dropia**, o występowaniu którego do lat 60 - tych pisze Bereszyński w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt (Warszawa 2001). Na terenie gminy po II wojnie światowej występował sokół wędrowny, którego dziś nie ma w gminie. Zaliczenie tego gatunku do wymarłych nie jest jednak właściwe bo po akcjach reintrodukcji powraca on do lęgów na terenie Polski.

Ssaki

Na terenie gminy Choszczno występuje lub może występować **43 gatunki ssaków**. Do najcenniejszych gatunków gminy, objętych ochroną gatunkową ścisłą należy **21 gatunków** zaliczanych do **chronionych** zgodnie z Rozporządzeniem MŚ z 26 września 2001r. (Dz. U. Nr 130, poz. 10232) tj.: jeż, ryjówka aksamitna, ryjówka mała, rzęsosek rzeczek, rzęsosek mniejszy, nocek duży, nocek Natterera, nocek Brandta, mroczek posrebrzany, nocek rudy, mroczek późny, karlik mały, karlik większy, borowiec wielki, gacek wielkouch, wiewiórka, gronostaj, łasica i wydra w tym 2 gatunki chronione częściowo: kret europejski i bóbr europejski;

Pozostałymi ssakami gminy są: nornica ruda, karczownik, normik północny, normik zwyczajny, mysz domowa, szczur wędrowny, badylarka, mysz polna, mysz leśna, mysz zaroślowa, szop praczy. Do zwierząt łownych występujących na terenie gminy Choszczno zalicza się: zając szarak, piżmak, lis, jenot, borsuk, kuna leśna, kuna domowa (kamionka), tchórz zwyczajny, dzik, jelen europejski, sarna.

Spośród wyżej wymienionych ssaków:

- 4 gatunki, tj. wydrę oraz nietoperze wykazano na Europejskiej czerwonej liście zwierząt zagrożonych wyginięciem;
- 4 gatunki tj. wydrę i bóbr oraz nietoperze wykazano na Czerwonej liście zwierząt ginących i zagrożonych w Polsce;
- 21 gatunków wpisanych do "Czerwonej księgi zwierząt Pomorza Szczecińskiego";
- 19 gatunków wpisanych na listę Konwencji Berneńskiej;
- 3 gatunki, tj. wydra, bóbr europejski, tchórz zwyczajny oraz nietoperze wpisane są na listę Dyrektywy UE tzw. Siedliskowej;
- 21 gatunków wpisanych na czerwoną listę Meklemburską.

2.9.1.3. Zwierzyna łowna i gospodarka łowiecka

Na terenie gminy Choszczno występuje:

- **13 gatunków ssaków łownych:** zając szarak, piżmak, lis, jenot, borsuk, kuna leśna, kuna domowa (kamionka), tchórz zwyczajny, dzik, jeleń europejski, sarna, tumak, kamionka, oraz
- **13 gatunków ptaków łownych:** gęś gęgawa, gęś zbożowa, gęś białoczelna, cyraneczka, krzyżówka, czernica, głowienka, kuropatwa, łyska, słonka, grzywacz, bażant i czapla siwa.

Z łowieckiego punktu widzenia najistotniejszymi gatunkami zwierzyny łownej są jelenie dziki i sarny. Jelenie występują na terenie gminy na obrzeżach głównie wschodnich i zachodnich, centralna część gminy, pozbawiona lasu, jest przez jelenie zdecydowanie rzadziej penetrowana. Dzikie występują na terenie całej gminy, ale zdecydowanie rzadziej we wschodniej jej części (ubogie siedliska borowe). Sarny występują na terenie całej gminy. Gatunkowi temu bardzo odpowiada polno - leśna struktura krajobrazu, jaka występuje w gminie Choszczno. Mniejsze zagęszczenia sarn występują we wschodniej części gminy (ubogie siedliska borowe) i w południowo - zachodniej (intensywne rolnictwo).

Zwierzynę drobną spotyka się na terenie całej gminy, najbardziej sprzyjające warunki znajduje ona jednak w części centralnej i północnej (mozaika krajobrazu polno - leśnego, jeziora, małe zbiorniki wodne, dolina Iny, Wardynki, Stobnicy, mało intensywna gospodarka rolna). Pozyskiwane kuny to w przewadze kuny leśne. Zastanawia brak pozyskania jenota, chociaż gatunek ten występuje na terenie gminy coraz liczniej. Jenot może być przy nadmiernym rozroście populacji zagrożeniem dla wielu gatunków małych zwierząt, a w szczególności ptaków wodno - błotnych. Dlatego też liczebność jego populacji trzeba ograniczać silniej nawet niż w przypadku lisa. Na przykładzie pozyskania zwierzyny w obwodach łowieckich wyraźnie widać korzystny związek liczby pozyskiwanych drapieżników (lisów) z liczbą (pozyskanej) kuropatw, bażantów i zajęcy.

Populacja piżmaka na przestrzeni ostatnich 10 lat dramatycznie się zmniejszyła. Dziś piżmak jest w regionie, a także na terenie gminy Choszczno gatunkiem rzadkim.

Największe koncentracje łysek, gęsi i kaczek łownych występują w rejonie jeziora Stobno, zarówno w okresie lęgów jak i na przelotach. Jezioro Stobno służy ptakom do lęgów i odpoczynku, a okoliczne pola uprawne jako bogate żerowiska. Łowne gatunki kaczek i łyski występują ponadto na wszystkich jeziorach w gminie, natomiast pola uprawne w rejonie Suliszewa i Rzecka są stałym przystankiem dużych grup ciągnących na przelotach gęsi (głównie zbożowych i białoczelnych).

Kuropatwy występują nielicznie na terenie całej gminy, ale żadne z kół łowieckich tu polujących nie wykazuje ich pozyskania. To samo dotyczy słonki.

Grzywacz jest na terenie gminy gatunkiem pospolitym, ale jego pozyskania jest bardzo niskie.

Na terenie gminy Choszczno gospodarkę łowiecką prowadzą Koła Łowieckie:

- Ryś Choszczno - zachodnia część gminy;
- Szarak Choszczno - południowo - wschodnia część gminy;
- Ryś Choszczno - teren gminy od strony Recza;
- Hodowca Dolice - teren w trójkącie Sławęcina - Choszczno - Piasecznik;
- Drawa Drawno - rejon Suliszewa - Pamięcin.

Głównie ze względu na znikomy udział lasów w powierzchni ogólnej, gmina Choszczno prezentuje średnie warunki do prowadzenia łowiectwa w odniesieniu do gatunków zwierzyny grubej. Najmniej sprzyjające warunki panują tu dla jelenia, lepsze dla dzika, dobre dla sarny. Gmina ma potencjalnie doskonałe warunki dla populacji gatunków zwierzyny drobnej (mozaika polno - leśna, wody, bogate żerowiska na uprawnych polach). Ich liczebność jest jednak niska, między innymi z uwagi na wysokie liczebności drapieżników - głównie lisa i jenota.

Tabela:

Pozyskanie zwierzyny łownej w gminie Choszczno

Gatunek	Liczba pozyskanej zwierzyny łownej
Sarny	1117
Lisy	403
Dziki	310
Zające	244
Kaczki	199
Jelenie	126
Bażanty	92
Borsuki	79
Gęsi	33
Kuropatwy	32
Kuny	23
Piżmaki	4
Grzywacze	4
Jenoty, Słonki, Łyski	0

2.10. Istniejące chronione obszary i obiekty gminy Choszczno

W gminie Choszczno istnieją 2 chronione obiekty przestrzenne powołane na podstawie Ustawy o ochronie przyrody. Są to **obszary chronionego krajobrazu**: „Choszczno – Drawno” i „Bierzwnik”. Do obiektów punktowych należy zaliczyć **39 pomników przyrody**.

2.10.1. Obszary chronionego krajobrazu

Na obszarze gminy Choszczno położone są częściowo dwa obszary chronionego krajobrazu: „Choszczno – Drawno” i „Bierzwnik”. Ich przełożenie na rzeczywistą ochronę przyrody jednak jest niewielkie. Obecnie obowiązujące zakazy dotyczą jedynie inwestycji szkodliwych dla środowiska oraz hodowli bezściołowej.

OCHK to wielkopowierzchniowa forma ochrony, wprowadzona w miejscach o wysokich walorach krajobrazowych i zachowanych różnorodnych ekosystemach. Ustanowienie OCHK nie wyklucza działalności człowieka na obszarze chronionym, jednakże musi być ona uwarunkowana potrzebami przyrody. Należy podkreślić, że jest to bardzo korzystne dla człowieka i przyrody rozwiązanie umożliwiające zachowanie walorów krajobrazowych i środowiskowych chronionego terenu i tym samym stanowiąc o jego ciągłej atrakcyjności.

Celem obszarów chronionego krajobrazu jest:

- zatrzymanie procesu degradacji środowiska i zachowanie równowagi ekologicznej,

- utrzymanie dotychczasowych wartości krajobrazu naturalnego i kulturowego,
- tworzenie osłony dla obszarów o surowszych rygorach ochrony,
- wypracowanie racjonalnych zasad turystycznego wykorzystania obszaru,
- ochrona obszarów stanowiących część systemu ekologicznego.

➤ **Obszar chronionego krajobrazu „Choszczno – Drawno”**

- **Podstawa prawna** - Rozporządzenie Nr 12 Wojewody Gorzowskiego z 24.11.1998 r. w sprawie obszarów chronionego krajobrazu na terenie województwa gorzowskiego (Dziennik Urzędowy woj. gorzowskiego Nr 20, poz.266).
- **Lokalizacja** - obszar obejmuje 22516 ha w gminach Choszczno, Recz i Drawno. W jego granicach leży północna część gminy Choszczno obejmująca dolinę Iny i Stobnicy o powierzchni około 4660 ha. Do obszaru należy teren pomiędzy północną granicą gminy przebiegającą wzdłuż Iny i Stobnicy a położonymi od południa miejscowościami Piasecznik, Radaczewo, Stradzewo, Radlice i Rzeczeki.
- **Przedmiot i cel ochrony** - ochrona wartości przyrodniczych i wypoczynkowo – rekreacyjnych
- **Charakterystyka przyrodnicza obiektu** - obiekt obejmuje południową część korytarza ekologicznego o roli krajowej, jakim jest dolina Iny, w jego skład wchodzi także lokalne korytarze - dolina Stobnicy oraz Wardynki. Do Iny dopływa szereg bezimiennych cieków o charakterze potoków górskich. Użytkowane w większości ekstensywnie łąki nadrzeczne tworzą doskonałe siedlisko dla gatunków, takich jak derkacz (koncentracje najwyższe w gminie Choszczno), bocian biały, bąk (na stawach w dolinie Iny). W granicach obiektu leżą położone na stoku dolin rzecznych lasy i zadrzewienia (będące ostoją takich gatunków jak orlik krzykliwy i bocian czarny) oraz stanowiące osłonę wąwozów i obszarów erozyjnych z wypływami źródeł. Cały obiekt odznacza się wysokimi walorami krajobrazowymi.
- **Ocena walorów** - obiekt o walorach regionalnych i ponadregionalnych
- **Zagrożenia** - Zainwestowanie i zabudowa otwartego krajobrazu polno – leśnego, zalesianie łąk, zmiany stosunków wodnych – melioracje i regulacja w dolinach rzecznych, intensyfikacja rolnictwa w dolinie Iny, sukcesja na nie użytkowanych łąkach.

➤ **Obszar chronionego krajobrazu „Bierzwnik”**

- **Podstawa prawna** - Rozporządzenie Nr 12 Wojewody Gorzowskiego z 24.11.1998 r. w sprawie obszarów chronionego krajobrazu na terenie województwa gorzowskiego (Dziennik Urzędowy woj. gorzowskiego Nr 20, poz.266).
- **Lokalizacja** - obszar obejmuje 30634 ha w gminach Choszczno, Bierzwnik i Drawno. W jego granicach leży południowo - wschodnia część gminy Choszczno o powierzchni około 3560 ha. Obszar w granicach gminy występuje w dwóch fragmentach:
 - zachodni - wokół jeziora Raduń,
 - wschodni - pomiędzy Korytowem, Rzeckiem, a Kołkami.
- **Przedmiot i cel ochrony** – ochrona wartości przyrodniczych i wypoczynkowo – rekreacyjnych
- **Charakterystyka przyrodnicza obiektu** – obiekt obejmuje fragmenty gminy Choszczno o najbardziej urozmaiconej rzeźbie morenowej z niewielkimi jeziorami, terenami podmokłymi i z mozaiką niewielkich kompleksów leśnych. Jest to ostoja takich rzadkich gatunków jak kania ruda i bocian czarny. Fragment wschodni obszaru jest najlepszą w gminie ostoją płazów (zwłaszcza kumaka nizinnego) oraz zwierzyny łownej głównie jeleni i sarn. Przez obiekt przebiega korytarz ekologiczny o randze lokalnej wzdłuż

doliny Wardynki z licznymi torfowiskami źródłkowymi i innymi torfowiskami niskimi.. Na stromych zboczach pagórków występuje roślinność ciepłolubna. Cały obiekt odznacza się wysokimi walorami krajobrazowymi.

- **Ocena walorów** - obiekt o walorach regionalnych i ponadregionalnych
- **Zagrożenia** - zainwestowanie i zabudowa otwartego krajobrazu polno – leśnego, zalesianie łąk, zmiany stosunków wodnych – melioracje i regulacja w dolinach rzecznych, intensyfikacja rolnictwa w dolinie Iny, sukcesja na nie użytkowanych łąkach.

2.10.1.1. Pomniki przyrody

W gminie Choszczno dotychczas ustanowiono pomnikami przyrody **39 obiektów**. Są to drzewa pojedyncze i w grupach. 9 z tych pomników zlokalizowane są w samym Choszcznie w parkach i cmentarzach, pozostałe zaś - w lasach na terenie Nadleśnictwa Choszczno oraz w innych mniejszych miejscowościach gminy.

Tabela:

Istniejące pomniki przyrody w gminie Choszczno*

Lp.	Lokalizacja	Opis obiektu
1.	Radaczewo - droga gruntowa od strony południowej wsi	9 dębów szypułkowych forma stożkowa o obw. 168 do 385 cm
2.	Piasecznik - posesja parafii obok kościoła	dąb szypułkowy o obw. 428 cm
3.	Sławęcín – park pałacowy	platan klonolistny o obw. 425 cm
4.	Sławęcín – park pałacowy	dąb szypułkowy o obw. 420 cm
5.	Sławęcín – park pałacowy	modrzew europejski o obw. 296 cm
6.	Radaczewo – działka zabudowana obok domku zarządcy folwarku	dąb szypułkowy o obw. 585 cm
7.	Radaczewo – park pałacowy	2 buki zwyczajne o obw. 408 i 440 cm
8.	Radaczewo – park pałacowy	3 dęby szypułkowe forma stożkowata o obw. 295 do 600 cm, 2 buki zwyczajne o obw. 360 do 405 cm, 1 dąb szypułkowy o obw. 440 cm
9.	Sławęcín – Nadl. Choszczno obręb Choszczno L-ctwo Sławęcín oddz. 750 i	2 dęby szypułkowe o obw. 370 i 340 cm
10.	Stradzewo – park pałacowy	lipa drobnolistna o obw. 552 cm
11.	Stradzewo – park pałacowy	dąb szypułkowy o obw. 400 cm
12.	Stradzewo – park pałacowy	5 modrzewi europejskich o obw. 237 do 305 cm
13.	Stradzewo – park pałacowy	cyprysik groszkowy o obw. 240 cm
14.	Stradzewo – park pałacowy	Cis pospolity o obw. 260 cm
15.	Stradzewo – park pałacowy	Lipa drobnolistna o obw. 440 cm
16.	Stradzewo – park pałacowy	Kłon zwyczajny o obw. 360 cm
17.	Stradzewo – park pałacowy	Buk zwyczajny o obw. 355 cm
18.	Sławęcín – Nadleśnictwo Choszczno Obręb Choszczno Leśnictwo Sławęcín Oddz. 751 k	2 dęby szypułkowe o obw. 450 i 480 cm
19.	Sławęcín – Nadleśnictwo Choszczno Obręb Choszczno Leśnictwo Sławęcín Oddz. 751 m	2 dęby szypułkowe o obw. 250 i 300 cm
20.	Chelpa – na skraju drogi	Lipa drobnolistna o obw. 500 cm
21.	Radlice - przy drodze	3 dęby szypułkowe o obw. 480 do 570 cm
22.	Radlice – park zabytkowy	Dąb szypułkowy o obw. 460 cm
23.	Roztocze – park zabytkowy	Dąb szypułkowy o obw. 351 cm
24.	Roztocze – park zabytkowy	Lipa drobnolistna o obw. 385 cm
25.	Suliszewo – skrzyżowanie ulic; Zwycięstwa i Zielonej	Dąb szypułkowy o obw. 430 cm
26.	Rzecko – ulica Wolności – posesja kościoła	2 jesiony wyniosłe o obw. 173 do 220 cm

27.	Rzecko – ulica Kościuszki obok byłej szkoły	Klon zwyczajny o obw. 340 cm
28.	Miasto Choszczno – cmentarz komunalny	Dąb szypułkowy o obw. 447 cm
29.	Miasto Choszczno – Park Moniuszki	3 dęby szypułkowe o obw. 355 do 438 cm
30.	Miasto Choszczno – ulica Władysława Jagiełły na niewielkim kopcu	lipa drobnolistna o obw. 706 cm
31.	Miasto Choszczno – ulica Piastowska – wał	2 dęby szypułkowe o obw. 355 i 380 cm
32.	Miasto Choszczno – ulica Władysława Jagiełły	wiąz szypułkowy o obw. 443 cm
33.	Miasto Choszczno – park Przyjeziorny	dąb szypułkowy o obw. 377 cm
34.	Miasto Choszczno – park Miejski Górka	2 topole czarne o obw. 322 i 347 cm
35.	Miasto Choszczno – park Miejski Górka	cyprysik nutkajski o obw. 140 cm
36.	Miasto Choszczno – park Miejski Górka	buk zwyczajny o obw. 330 cm
37.	Miasto Choszczno – na obrzeżu Jeziora Żeńsko	dąb szypułkowy o obw. 355 cm
38.	Korytowo – park pałacowy	dąb szypułkowy forma stożkowa o obw. 395 cm
39.	Stary Klukom – park folwarczny	2 dęby szypułkowe o obw. 450 i 706 cm

* w 2001 roku Biuro Konserwacji Przyrody w Szczecinie przeprowadziło weryfikację pomników przyrody powiatu Choszczeńskiego. Dane dotyczące opisów pomników uwzględniają aktualne wyniki wspomnianej weryfikacji.

2.11. Inne cenne obszary i obiekty

Do innych cennych obiektów przyrodniczych należą rozproszone układy biocenotyczne ze stanowiskami chronionych i zagrożonych gatunków roślin, zbiorowiska roślin, miejsca bytowania i rozrodu rozmaitych gatunków fauny, skupiska starodrzewu, aleje i szpalery nie zgłoszone do ochrony pomnikowej i in. Obszarów tych jest kilka, a rozmieszczone są na terenie całej gminy. Większość z nich stanowi wyodrębnione w krajobrazie rolniczym enklawy roślinności podmokłych łąk, zarastających oczek, które są miejscem bytowania i rozrodu dla chronionych gatunków zwierząt.

Nie proponuje się dla nich konkretnej formy ochrony, ale należy mieć świadomość, że obiekty te są ważne dla zachowania różnorodności biologicznej flory, fauny i wartościowymi krajobrazowo miejscami. Bytujące tu zwierzęta i rosnące rośliny należą do taksonów objętych ochroną gatunkową i z tego powodu degradacja tych miejsc jest zabroniona. Potencjalnie są to obiekty, które mogą stać się w przyszłości użytkami ekologicznymi lub pomnikami przyrody. Niektóre z nich można na podstawie obowiązujących przepisów uznać za miejsca rozrodu i stałego przebywania gatunków chronionych i wyznaczyć ich granice.

Obszary cenne (OC) przyrodniczo poza proponowanymi do ochrony lub w obrębie obiektów wielkoobszarowych na terenie gminy Choszczno:

- **OC – 1.** Pomędzy Sławęcinem a Stradzewem. **Jeziora Sławęcińskie i Piasecznik** wraz z przyległymi lasami i zadrzewieniami. ostoja ptaków wodno - błotnych i herpetofauny. Stwierdzono liczne populacje roślin chronionych, zagrożonych i rzadkich. Obiekt w obrębie OCHK - "D" oraz w przewidzianym do ochrony ZPK -1.
- **OC – 2.** **Stawin** leży w zachodniej części gminy Choszczno i przechodzi na teren gminy Dolice. W gminie Choszczno zajmuje fragment terenu: południowy między granicą gminy a wsiami Bonin, Gleźno i Stawin o powierzchni 348 ha. W gminie Dolice zespół powinien objąć 1071 ha pomiędzy wsiami Sądówko, Ziemomyśl a granicą pomiędzy gminami.
Obiekt obejmuje fragmenty gminy Choszczno o najwyższej w gminie koncentracji wartości faunistycznych. Występują tu 2 centra:
- zespół zbiorników wodnych i mokradeł koło Pakości,

- zespół jezior, mokradeł i łąk koło Gleźna. UE – 10.

Pomiędzy tymi centrami, które zakwalifikować można jako siedliska mało przekształcone, zbliżone do naturalnych, leżą pola uprawne uprawiane nierzadko intensywnie, łąki, ugorowane pola i niewielkie kompleksy leśne. Całość tworzy dobrze zharmonizowany krajobraz rolniczy w którym jest miejsce dla dzikiej fauny i racjonalnie prowadzonego rolnictwa. Teren ten jest ostoją licznych ptaków wodnych, zwierzyny łownej Stwierdzono tu również chronione i zagrożone gat. fauny i flory.

- **OC – 3. Śródpolne oczka wodne** 1,5 km na południowy wschód od Suliszewa. Teren polno leśny z wieloma nieużytkami i łakami, małymi jeziorami. ostoja gatunków takich jak derkacz, przepiórka, stumieniówka, świerszczak, orlik krzykliwy, wydra oraz ostoja zwierzyny łownej.
- **OC – 4. Jezioro Korytowo Duże** ze skarpą nadbrzeżną. Ostoja ptaków wodnych jak: bocian biały, perkoz dwuczuby, gągoł oraz potencjalne miejsce lęgów kani rudej. Obiekt w obrębie OCHK - "F".
- **OC – 5. Golecza** kępa starodrzewu dębowego, ostoja bociana czarnego i ptaków drapieżnych (potencjalnie kania ruda, myszołów, orlik) żurawia, samotnika. (w lesie tym wyznaczaliśmy strefy ochronne dla gniazda bociana czarnego, ale niezależnie od istnienia tego stanowiska ta piękna dębina powinna być zachowana jako potencjalne miejsce lęgów).
- **OC – 6. 19 alej drzew – cenne ze względów krajobrazowych i biocenotycznych.**
 - aleja dębów szypułkowych, jesion wyniosłego, klon zwyczajny, jawor, robinia o obw. od 2-3 m. Droga na obrzeżu lasu w okolicy Piasecznika, dł. alej 1,6 km.
 - aleja jaworowa i kasztanowców o obw. do 1,5 m, od Sulina w kier. Stawęcina dł. łączna 0,9 km.
 - aleja klonów, jaworów i dębów o obw. 2-3 m, Witoszyn -Radlice przy drodze brukowej, dł. alej 1,3 km.
 - aleja lip szerokolistnych o obw. 2,70 m, w Suliszewie obustronna, częściowo jednostronna, dł. alej 0,15 km.
 - aleja kasztanowców i lip o obw. 2-5,27 m, centrum wsi Chełpa.
 - aleja jesionów wyniosłych, jaworów, klonów zwyczajnych i dębów szypułkowych o obw. 2,90-3,62 m, Stawin dwustronna przy drodze polnej o szer. 4m, dł. alej 0,9 km.
 - aleja brzoź i dębów szypułkowych o obw. 2,5 m, przy torach wzdłuż starej drogi, dł. alej 1,6 km.
 - aleja klonów zwyczajnych i dębów szypułkowych, największy dąb jest o obw. 4,06 m, pozostałe zaś ok. 2 m, jest to aleja śródpolna, która przechodzi w szpaler dębów przy Gleźnie dł. łączna 1,7 km.
 - aleja kasztanowców, klonów, jesionów i robini o obw. 2,20 m, z Zamęcina do Gleźna, obustronna z lukami, aleja o dł. 1,3 km.
 - aleja wierzb białych o obw. pow. 3 m, droga polna Rudniki - Wickowo, dł. alej 0,2 km.
 - aleja dębów czerwonych i szypułkowych, klonów zwyczajnych o obw. ok.2,70 m, przy drodze polnej Smoleń - Raduń, dł. alej 1,3 km.
 - aleja jaworowa i klonowa o obw. ok. 2,50 m, Choszczno -Raduń dwustronna, dł. alej 2,8 km.
 - aleja klonów zwyczajnych, jaworów, wiązów i klonu srebrzystego o obw. od 1,85 - 3,25 m, przy drodze do Suliszewa, dwustronna o dł. 6 km.

- aleja klonów, poj. dębu pomnikowego i jaworu o obw. od 2,59 - 4,32 m, od Krzyżowca do skrzyżowania, obustronna, przy wsi z lukami, dł. alej 0,4 km.
- aleja kasztanowców, klonów i jaworu o obw. od 2,82 - 3,10 m, droga Kołki - Korytowo, dł. alej 1,2 km.
- aleja klonów i kasztanowców o obw. pow. 2 m, droga polna z Radunia do Korytowa, dwustronna z lukami, dł. alej 1 km.
- aleja wiązów polnych o obw. 1,87 m, z uzupełnieniami młodych topoli, przy drodze do Korytowa.
- aleja wierzb białych, dębów szypułkowych i kasztanowców o obw. od 2,73 - 4,05 m, przy drodze polnej koło Radunia z lukami.
- aleja jesionów, wierzb białych i topoli czarnych o obw. pon. 2 m, z Zamęcina do Zwierzynia dwustronna z lukami.

Dobrze zachowane aleje i szpalery drzew przy szlakach komunikacyjnych są cennym uzupełnieniem środowiska przyrodniczego gminy Choszczno. Aleje i zadrzewienia budowane są głównie przez „szlachetne” gatunki drzew rodzimych m.in. jesiony, dęby, lipy, klony i jawory o znacznych rozmiarach, ale na uwagę zasługują także aleje utworzone z gatunków egzotycznych, jak np. dąb czerwony i klon srebrzysty, czy odmian gatunków rodzimych (dąb piramidalny). Taki skład gatunkowy jest wynikiem dużej żyzności siedlisk obszaru gminy oraz świadectwem troski byłych i obecnych gospodarzy terenu. W niektórych przypadkach w zestawieniu podano przykładowe odwody, ilustrujące zabytkowy charakter drzewostanu.

2.12. Ekologiczny System Sieci Obszarów Chronionych proponowany dla gminy Choszczno

Ekologiczny System Sieci Obszarów Chronionych to koncepcja ochrony przyrody mająca na celu w **dłuższej perspektywie czasu ochronę, zachowanie, bądź restytucję walorów przyrodniczych**, opracowana w latach siedemdziesiątych XX wieku i będąca podstawą przyjętej przez Sejm polityki ekologicznej państwa. Zamysł ten stał się możliwy do zrealizowania na drodze działań w skali międzynarodowej dzięki powstałej w latach dziewięćdziesiątych XX wieku koncepcji stworzenia Europejskiej Sieci Ekologicznej (ECONET). W ramach tej koncepcji dla Polski zaproponowano utworzenie krajowej sieci ECONET-PL a propozycje te opisano w pracy „Koncepcja krajowej sieci ekologicznej ECONET - POLSKA Liro (1995, 1997).

Zarówno system ESOCh jak ECONET PL można uznać za koncepcje oparte na podobnych zasadach i stanowiące te same cele do osiągnięcia. Autorzy ECONET opracowali jednak i wciąż doskonałą metody zmierzające do zidentyfikowania i wyłonienia obszarów tworzących sieć ekologiczną.

W obwieszczeniu prezesa Rady Ministrów z 26 lipca 2001 r (MP nr26/01 poz. 432) ogłoszono założenia polityki proekologicznej państwa. W dokumencie tym w rozdz. III ust. 2.2.4. opisywana jest rola i znaczenie ECONET - PL w kształtowaniu krajowej sieci ekologicznej. W niniejszym opracowaniu sieć nazwano ESOCh ze względu na istniejące odniesienia prawne w Polsce (np. w Ustawie o ochronie przyrody).

Tworząc system ESOCh przyjęto, że sieć ekologiczna ma strukturę hierarchiczną, a więc jej elementy mogą być wyróżnione na różnych poziomach: lokalnym, regionalnym, krajowym i międzynarodowym

Sieć tworzą **strefy węzłowe** i wiążące je **korytarze ekologiczne**. Na poziomie lokalnym, za jaki można uznać poziom gminy, elementy sieci są obszarami węzłowymi. Jednocześnie pełnią one funkcję korytarzy ekologicznych na wyższym poziomie organizacji, np. regionalnym. Stąd elementy cząstkowe, wyróżnione w trakcie wykonywanej inwentaryzacji

przyrodniczej, stanowią część bardziej złożonego systemu krajowego, a następnie międzynarodowego. Bardzo istotne jest więc określenie walorów przyrodniczych obszarów na podstawowym, lokalnym poziomie.

Fragment ESOCh jak dotąd nie zostały wyodrębnione jako objekty ochrony przyrody.

Ustawa o ochronie przyrody określa w art.13 ust.2 jako obiekt krajowego systemu ochrony przyrody - parki narodowe, rezerваты przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu.

Elementy ESOCh to objekty, których powierzchnia wynosi od kilku arów do kilkuset hektarów. Pełnią one rolę miejsc rozrodu i stałego przebywania zwierząt, stanowią również refugia szaty roślinnej o naturalnym oraz prawie naturalnym charakterze. Są to głównie lasy, bagna, torfowiska, jeziora lub oczka wody albo trzcinowiska, doliny rzek i strumieni, ciągi zadrzewień. W krajobrazie gminy Choszczna objekty takie występują.

2.12.1. Strefy węzłowe

Według koncepcji krajowej sieci ekologicznej ECONET - POLSKA (Liro 1995) wschodnia część gminy Choszczno graniczy z obszarem węzłowym o randze międzynarodowej Obszar Drawy (7 M).

W skali lokalnej za obszary węzłowe sieci powiązań ekologicznych można uznać rejon między Stradzewem, Pomieniem i Wapnicą – u zbiegu dolin Iny i Stobnicy. Podobny obszar funkcjonuje pomiędzy Piasecznikiem, Radaczewem, Suchanówkiem i Suchaniem. Niektóre z tych terenów pokrywają się z istniejącym obszarem chronionego krajobrazu "Choszczno-Drawno" OCHK-D. W miejscach tych skoncentrowane są różnorodne walory przyrodnicze – łączą się cieki, występują mokradła różnego typu, łąki, lasy zboczowe, wąwozy, źródlika i objekty kulturowe – parki i pozostałości po starych młynach. Ponadto obszary te są również bardzo ważne dla zwierząt bytujących na terenie gminy. Tereny te typowaliśmy na podstawie następujących kryteriów:

- występowanie dużych koncentracji zwierząt danego gatunku,
- występowanie gatunków rzadkich, zagrożonych i chronionych,
- występowanie siedlisk o wysokim stopniu naturalności i seminaturalnych o dużym znaczeniu dla zachowania różnorodności biologicznej,
- rola ekologiczna (korytarze ekologiczne, ostoja, zimowisko, żerowisko).

2.12.2. Korytarze ekologiczne

Zgodnie ze Strategią Ochrony Przyrody Województwa Szczecińskiego (Jasnowska, 1996) północna część gminy Choszczno stanowi fragment korytarza ekologicznego tworzonego przez dolinę rzeki Iny. Dolina Iny posiada też wysoką rangę w systemie Krajowej Sieci Ekologicznej ECONET - POLSKA (Liro 1998).

Cały obszar gminy włączony jest do dwóch korytarzy ekologicznych o randze krajowej: dolina Iny tworzy połączenie obszarów o znaczeniu międzynarodowym 6M i 7M (Pojezierze Drawskie, Obszar Drawy) z obszarem 1M (Dolna Odra).

Na terenie gminy występują korytarze o znaczeniu regionalnym i lokalnym. Mają one znaczenie głównie dla fauny związanej z siedliskami mokradłowymi, oraz dla zwierząt łownych, umożliwiając im wędrówki pomiędzy większymi kompleksami leśnymi

Tabela:

Korytarze ekologiczne o znaczeniu regionalnym i lokalnym na terenie gminy Choszczno.

Lp.	Lokalizacja	Charakterystyka biotopu	Walory biocenotyczne
1.	Ina	dolina rzeczna	siedliska łągowe i żerowiska dla rzadkich gatunków: troć, minóg rzeczny, minóg strumieniowy, głowacz białopłetwy, derkacz, orlik krzykliwy, bąk, wydra, bóbr
2.	Stobnica	dolina rzeczna	siedliska łągowe i żerowiska dla rzadkich gatunków ptaków, herpetofauny, wydry
3.	Wardynka	dolina rzeczna	siedliska łągowe i żerowiska dla rzadkich gatunków ptaków, herpetofauny, wydry
4.	Lasy nad Stobnem	ciąg niewielkich kompleksów leśnych	korytarz zwierzyny łownej, głównie jeleni i dzików
5.	Lasy koło Kołek	ciąg niewielkich kompleksów leśnych przylegających do Puszczy Drawskiej	korytarz zwierzyny łownej, głównie jeleni

Strefy pełniące funkcję korytarzy ekologicznych, stanowiące ważne naturalne połączenia przyrodnicze pomiędzy różnymi typami środowisk i warunkujące utrzymanie równowagi w otoczeniu, powinny być chronione przed zmianą użytkowania i przekształceniem (zabudowa kubaturowa, grodzenie).

W celu zachowania „transgranicznych” obiektów cennych przyrodniczo i korytarzy ekologicznych należy skoordynować współpracę pomiędzy gminą Choszczno i gminami sąsiednimi. W szczególności należy dążyć do powołania wielkoprzestrzennych form ochrony na terenie doliny rzeki Iny na obszarach gmin sąsiadujących m.in. Dolice, Suchań i Recz w celu ochrony ważnego korytarza ekologicznego o randze ponadregionalnej.

2.13. Obszary sieci ekologicznej Natura 2000

Natura 2000 jest przyjętym przez Unię Europejską systemem ochrony wybranych elementów przyrody, najważniejszych z punktu widzenia całej Europy. System ten nie ma zastępować systemów krajowych, ale je uzupełniać - dawać merytoryczne podstawy do zachowania dziedzictwa przyrodniczego w skali kontynentu. Polega on skutecznym ochronieniu określonych obszarów.

Podstawę do wybrania i chronienia obszarów zaliczanych do systemu Natura 2000 stanowią dwie istniejące wcześniej, dyrektywy europejskie tzw. Dyrektywa Ptasia i Dyrektywa Habitatowa. W każdej z nich jest mowa o wybieraniu obszarów ważnych dla określonych elementów przyrody. Udział w budowie systemu Natura 2000 jest dla

państw Unii Europejskiej obowiązkowy. Konsekwencją wstąpienia Polski do UE jest włączenie się do systemu Natura 2000. Jest to więc dodatkowy sposób na zachowanie najcenniejszych elementów polskiej przyrody.

Na terenie gminy Choszczno znajduje się jeden obiekt sieci Natura 2000. Jest to **Dolina Iny koło Recza (PLH320004)** o powierzchni 4503,2 ha. Obszar ten rozciąga się także na terenie gmin: Recz i Suchań.

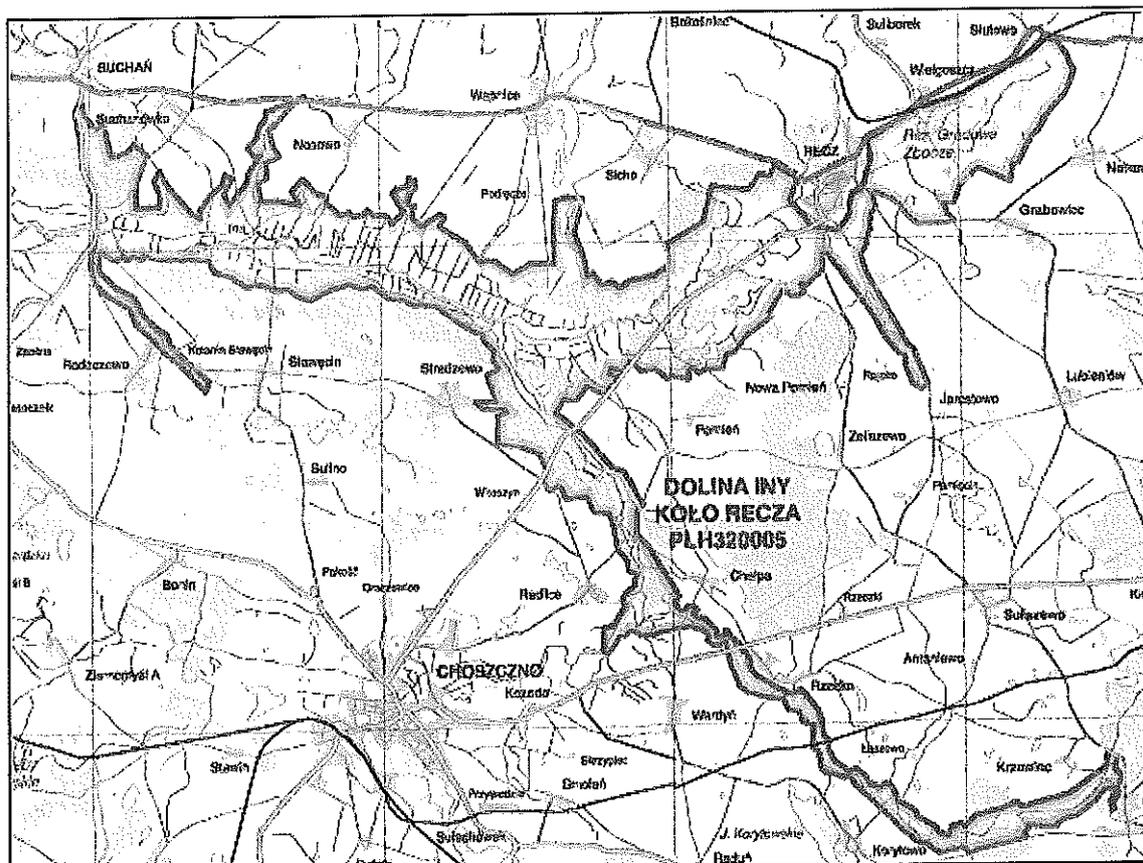
Opis obszaru

W dolinie Reczanki i Wardynki zlokalizowane są najgłębsze i najaktywniejsze hydrologicznie torfowiska źródłiskowe w regionie, których wody wydobywają się pod znacznym ciśnieniem hydrostatycznym, otoczone m.in. źródłiskowymi odmianami lasów liściastych (m.in. grądów). Generalnie jest to obszar ważny dla ochrony bioróżnorodności. Występuje tu **14 rodzajów siedlisk** z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej i 8 gatunków z załącznika II tej dyrektywy. Ostoja rzadkich gatunków roślin, obejmująca duży procent ich populacji (np. *Arum maculatum*). Ostoja obejmuje rozległe korytarze ekologiczne o randze ponadregionalnej (Dolina Iny) i regionalnej (Dolina Stopicy-Wardynki) bardzo intensywnie wykorzystywane przez ptaki migrujące.

Główne zagrożenia obejmują:

- zanik użytkowania łąk;
- spadek poziomu wód gruntowych;
- zalesianie muraw kserotermicznych lub ich spontaniczne zarastanie;
- zanieczyszczanie terenu ("dzikie wysypiska").

Na terenie gminy Choszczno znajduje się 25,5 % powierzchni wyznaczonego obszaru chronionego **Doliny Iny k. Recza** (ryc. poniżej).

Rycina: Dolina Iny koło Recza PLH 320004, obszar wchodzący w sieć obszarów Natura 2000

Większość obszaru znajduje się na terenie Obszaru Chronionego Krajobrazu Choszczno-Drawsko (24 118 ha; 1998) i Obszaru Chronionego Krajobrazu Bierzwnik (28 176,78 ha). Na terenie gminy Choszczno projektuje się w granicach obszaru „Dolina Iny koło Recza” utworzenie rezerwatów przyrody: Dolina Wardynki i Łęg koło Sławęcina.

40% powierzchni utworzonego obszaru należy do Skarbu Państwa (Nadleśnictwa Choszczno i Dobrzany i Agencja Nieruchomości Rolnych - Szczecin), natomiast własność prywatną stanowi pozostałe 60% powierzchni.

3. Historyczno-kulturowe uwarunkowania rozwoju przestrzennego

3.1. Krótki rys historyczny, rozwój układu przestrzennego

IX w. Istniał tu prawdopodobnie gród z osadą rolniczo-rybacką (R. Wołągiewicz w 1962 r. sugerował lokalizację wczesnośredniowiecznego grodziska w pobliżu Stobnicy, na płn. od ul. Zielnej, 70 m od jej zbiegu z ulicą Kanałową. Obiekt wymaga badań weryfikacyjnych). W 1364 r. sołtysi choszczeńscy posiadali dochody z sadu położonego koło grodziska (*vor der stad by dem burgwale belegen*).

Ziemia Choszczeńska włączona została do państwa polskiego w 1 ćwierci XII w. przez Bolesława Krzywoustego. Po jego śmierci przypadła książętom wielkopolskim.

1233 ziemie położone na zachód od Choszczna, po obu stronach rzeki Małej Iny wraz z Jeziorem Sowno (ob. Stobno) książę Władysław Odonic nadał cystersom z Kołbacza. Kolejnym nadaniem w 1237 r. przekazał joannitom Korytowo wraz rozległym obszarem. Niezbyt precyzyjnie wyznaczona granica pomiędzy nadaniami, stała się przyczyną wieloletnich konfliktów między zakonami. Nadań nie uznał także książę pomorski Barnim I, książęta pomorscy toczyli spór z książętami wielkopolskimi o ziemie pogranicza. Nad brzegiem Jeziora Sowno cystersi założyli folwark (*curia de Sovin*).

W 1269 r. joannici wspierani przez margrabiów brandenburskich, wypędzili cystersów z Sowna. Wtedy też odbył się tutaj zjazd margrabiów - Jana II, Ottona IV i Konrada z księciem wschodniopomorskim Mściwojem II. Po raz pierwszy źródłowo potwierdzona jest nazwa *Arnswalde*. W miejscu zakonnego folwarku margrabiowie posadowili zamek (później teren ten określany był jako Stare Miasto). Dopiero po umocnieniu się margrabiów na tym terenie i zakończeniu wojen pomorsko-brandenburskich przeprowadzono lokację miasta pomiędzy 1284 r. (zawarcie pokoju pomorsko-brandenburskiego) a 1286 r. (fundacja przez margrabiów klasztoru cysterskiego w Bierzwniku), na prawie magdeburskim na wzór miasta Angermünde w Starej Marchii. Nie zachował się dokument z przywilejem lokacyjnym, określenie *civitas* pojawiło się po raz pierwszy w dokumencie z 1289 r.

Miasto założono w obniżeniu w pobliżu jezior Klukom i Stobno, w dolinie Stobnicy. Rozplanowane w układzie równoleżnikowym, na rzucie półowału (podstawa od strony wschodniej), zajęło obszar dł. 600 m, szer. 400 m (powierzchnia 93 morgi brandenburskie tj. 24 ha). Podzielone na cztery kwartały z centralnie położonym placem rynkowym. Układ ulic zbliżony do szachownicowego, nieregularności wynikały z topografii terenu i przebiegu szlaków handlowych. W płd. części miasta struga o falistym przebiegu zasilająca fosy z Jez. Klukom. Lokacja obejmowała nadania 154 łanów ziemi na północ i południe od miasta (dane z potwierdzenia przywileju miejskiego w 1445 r.).

Obwarowania miejskie : W ciągu XIV-XV w. zbudowano mury na całym obwodzie lokacyjnego miasta. Całkowita długość murów z kamienia i cegły wynosiła ok. 1600 m. W ciągu murów usytuowano trzy bramy, siedem baszt i 36 czatowni. Obwarowania wzmocniał podwójny system wałów i fos (za wyjątkiem strony północnej chronionej mokradłami). Bramy zlokalizowane były przy głównych wjazdach do miasta : Brama Kamienna (od zach.) w kierunku na Barlinek i Myślibórz, Brama Młyńska (od płn.) w kierunku Stargardu, Brama Wysoka (od płd.-wsch.) w kierunku Dobiegniewa. W XV-XVI w. bramy rozbudowano o przedbramia. Odcinek płn-wsch. muru tuż przy Bramie Młyńskiej, uległ zniszczeniu w XVII w. Pozostałe obwarowania przetrwały do XVIII w. W związku z utratą walorów militarnych obwarowania były stopniowo likwidowane. I

tak zniwelowano wały i fosy, pozostawiając tylko wał południowy. Na pocz. XIX w. rozebrano bramy. Pozostawiono tylko basztę przedbramia Bramy Kamiennej. W XVIII i XIX w. wzdłuż murów od strony miejskiej powstawały liczne dobudówki o charakterze mieszkalnym i gospodarczym. W 2 poł. XIX w. tereny po zach. i płd. stronie murów zagospodarowano na park (ob. Park Moniuszki) i tereny rekreacyjno-sportowe, na wale południowym (ob. Wały Piastowskie) założono aleję spacerową. W związku z budową szkoły rozebrano płd.-zach. fragment muru. Przed 1945 r. mury zachowane były na 3/4 pierwotnego obwodu. W 2 poł. XX w. mury nie zabezpieczone i nie remontowane stopniowo zawały się bądź były rozbierane.

Do dzisiaj zachowała się tylko 1/4 pierwotnego obwodu murów.

Mur północny : dwa ciągłe odcinki przedzielone ulicą Kwiatową. Mur zachodni : cztery wolnostojące fragmenty. Mur południowy : dwa wolnostojące fragmenty. Mur wschodni : jeden wolnostojący fragment narożnika płd.-wsch. muru.

1289 po raz pierwszy wzmiankowana jest Ziemia Choszczeńska (*Terra Arnswaldensis*)

W **1291** r. miasto otrzymało od margrabiów przywilej wolnego handlu z Pomorzem i Wielkopolską. Położone przy „drodze margrabiów” biegnącej przez Kostrzyn, Choszczno, Recz, Drawsko na Pomorze Gdańskie i dalej w głąb państwa krzyżackiego i „drodze polskiej” prowadzącej z Wielkopolski na Pomorze.

1309 (transumpt z 1361 r.) margrabia Waldemar przekazał patronat nad kościołem joannitom z Korytowa, którzy aż do Reformacji pełnili w nim funkcje proboszczów.

Kościół farny pw. NMP.

Usytuowany w płd. części Rynku. Orientowany. Gotycki. Trójnawowa hala z jednonawowym, wydłużonym prezbiterium zamkniętym trójbocznie i kwadratową w rzucie wieżą od zachodu. Murowany z cegły, w partii cokołowej granitowe kwadry (być może relikty romańskiego kościoła z końca XIII w.). Korpus nawowy zbudowany w 1 poł. XIV w., wieża w 2 poł. XIV w. Odbudowywany po pożarach w 1511 i 1637. Prace prowadzono także w XVIII w. Gruntowna restauracja przeprowadzona została w latach 1859-1862. Odbudowany po zniszczeniach wojennych w 1945 r.

Cmentarz przykościelny :

Przy kościele położony był cmentarz, przeniesiony w 1768 r. przed Bramę Kamienną. Ten z kolei zamknięto w 1786/87 r. W 1813 powstał istniejący do dzisiaj cmentarz na Wzgórzu Oliwnym (na płu. ul. Wolności).

Jeszcze w **1310** r. Choszczno określano jako *niyeve stad* (nowe miasto), co jest argumentem dla potwierdzenia osadnictwa o charakterze miejskim, w okresie przed lokacją miasta przez margrabiów brandenburskich (być może osada targowa).

1313 r. po raz pierwszy wzmiankowany jest klasztor franciszkanów.

Usytuowany był w płd.-zach. części miasta, tuż przed murami miejskimi. Od płd. strony do kościoła przylegał trójskrzydłowy klasztor. W pobliżu położony był cmentarz i ogrody. Franciszkanie przebywali tutaj do reformacji. W XVI i XVII w. klasztor strawiony został pożarami. Do końca XIX w. przetrwała ruina kościoła i skrzydło wschodnie.

1318 po raz pierwszy wzmiankowana jest rada miejska (dwóch burmistrzów, 7-8 rajców). Najstarsze cechy : sukienników, piekarzy, rzeźników i szewców.

W XVI w. wymienia się obok nich cechy : tkaczy, tokarzy, , krawców, przędzalników, stolarzy, kuśnierzy z siodlarzami, kołodziejów, bednarzy, kapeluszników, kowali, medyków (łaziebników, golibrodów), farbiarzy, szklarzy, garncarzy, ślusarzy, blacharzy, złotników, gwoździarzy, nożowników, mieczników, konwisarzy, murarzy, rymarzy, garbarzy i in.

1321 wzmiankowana jest gmina żydowska, zwolniona od ciężarów miejskich, zezwolono na budowę synagogi i założenie cmentarza na Żydowskiej Górze (1445 r.- *Jodenberg*), ob. Miejska Góra. Żydzi wypędzeni zostali z miasta w 1573 r. Po raz kolejny Żydzi pojawili się w Choszcznie w 1679 r. W 1690 r. odnotowano 8 rodzin, 1801 r.-66 osób, 1853 r.- 89 (synagoga), 1905 r.-164, 1925 r.-97 osób.

1340 potwierdzono prawo do organizacji jarmarków.

1397 mennica margrabiów.

1445 po raz pierwszy wymieniono ratusz, kolejny wzniesiono w 1540 r., zniszczony w 1637 r., następne wzmiankowane w 1764, 1849, 1879 r. Ostatni zniszczony w 1945r.

1402-1454 Miasto należy do Zakonu Krzyżackiego, który przejął Nową Marchię w formie zastawu. Konflikt z wójtem krzyżackim o prawo do regaliów (w tym zwłaszcza młynów), stał się przyczyną starań mieszczan o przyłączenie do Polski. W **1433** r. miasto otworzyło bramy dla wojsk polskiego lennika, księcia pomorskiego Bogusława XIV. Jednak w **1437** r. Ziemia Choszczeńska wróciła do państwa krzyżackiego na mocy pokoju polsko – krzyżackiego, zawartego w 1435 r. Pomimo gwarancji krzyżackich dot. amnestii dla mieszczan opowiadających się za Polską, w **1443** r. dokonano pacyfikacji miasta, przeprowadzono egzekucję kilku mieszczan i wygnano kilku kolejnych. Sprawa ta stała się jednym z formalnych powodów wojny Polski z Zakonem w l. 1454-1466.

1405 r. wzmiankowany jest **Szpital Św. Ducha**. Usytuowany był wewnątrz murów miejskich, po zach. stronie Bramy Młyńskiej. Kaplica odbudowana po pożarze w XVI w. Po pożarze w 1672 r., szpital rozebrano. Odbudowany w 1739 r., już bez kaplicy. Istniejący przy szpitalu cmentarz zamknięto w 1822 r. Ogród przyszpitalny zlikwidowano w 1834 r. Szpital po raz ostatni odnotowany został w 1850 r.

W **1445** wielki mistrz wydał nowy przywilej miejski, ograniczający dotychczasowe prawa. Po 1445 r. przystąpiono do wznoszenia zamku w płd.-wsch. części miasta.

1491 r. wzmiankowany **kościół św. Jakuba Apostoła**. Wzniesiony poza murami miejskimi, przed Bramą Kamienną. Uległ pożarom w 1631 i 1637 r. W 1650 r. porzucony. W tym miejscu stanął w XIX w. zachowany do dzisiaj gmach sądu.

1454 r. zakon sprzedał Nową Marchię elektorowi brandenburskiemu Fryderykowi II. Elektor w 1466 r. potwierdził dawne przywileje miejskie. Od 1472 r. miasto stało się siedzibą landwójta.

1536 r. W związku z Reformacją kasacie uległ klasztor franciszkanów. Od 1537 r. miasto miało już ewangelickiego duchownego, był nim Jerzy Buchholzer. Rada miejska objęła patronat nad kościołem farnym i szkołą kościelną (wymienianą już w 1450 r.). Szkoła aż do pożaru w 1637 r. mieściła się dawnym klasztorze.

1568 r. **wzmiankowany** Szpital św. Jerzego.

Zbudowany na zach. od miasta (Bramy Kamiennej), nad brzegiem Jeziora Klukom. Przy szpitalu istniał cmentarz. Zniszczony w XVII w., odbudowany w 1740 r. Kolejny szpital o metryce XIX-wiecznej, w tym miejscu przetrwał do ok. 1907 r. (płd. strona ul. Wolności, naprzeciwko cmentarza komunalnego).

1618-1648 wojna trzydziestoletnia, znaczne zniszczenia miasta. Z dawnej zabudowy pozostały tylko obwarowania miejskie. Przy odbudowie miasta rozgęszczono zabudowę, wybrukowano główne ulice. Pod koniec XVIII w. powstają pompy uliczne, założono straż pożarną. Zabudowa kryta dachówką (1736 r. cech kominiarzy). Pierwszy hotel „Pod białym łabędziem” (1763 r.). Do XIX w. zabudowa miejska lokalizowana była w obrębie murów i przedmieść przed bramami miejskimi.

Wiek XIX, pocz. XX w.

Do 1815 r. Powiat Choszczno należał do Rejencji we Frankfurcie n/Odrą.

1847 połączenie kolejowe ze Stargardem i Szczecinem, **1848** z Krzyżem i Poznaniem. Lokalne linie do Kalisza Pomorskiego (1895) i Myśliborza (1898).

Powstanie węzła kolejowego znacznie ożywiło miasto, powstaje infrastruktura związana z obsługą dworca kolejowego, osiedle mieszkaniowe dla kolejarzy. Ulica Dworcowa (ob. Wolności), prowadząca z dworca do miasta, staje się jedną z najważniejszych ulic z reprezentacyjną zabudową z 2 poł. XIX i przełomu XIX/XX w.

1852 utwardzona droga do Recza, **1856** do Drawna.

1850 fabryka zapalek. Później : dwie fabryki maszyn (jedna założona w 1860 r.), fabryki : szczotek, papy i sukna, młyn parowy, cukrownia (1896 r.), tartak, cegielnia, mleczarnia (1889). Gazownia miejska.

1910 podstacja elektryczna

1910 r. Kościół katolicki pw. Narodzenia NMP

Parafia erygowana w 1908 r. Zbudowany w pobliżu dworca kolejowego, pomiędzy ob. ulicami Kolejową, Kraszewskiego i Żeglarską. Rozebrany po zniszczeniach wojennych, po 1945 r.

Od 1926 r. do 1944 r. istniało muzeum powiatowe utworzone przez miłośnika regionu Waltera Schumachera.

Lata 20-30 XX w., powstaje zabudowa ulic wytyczonych na południe od Starego Miasta, pomiędzy promenadą nadjeziorną i drogą prowadzącą w kierunku Dobiegniewa. Pierwsze zabudowane parcele- pfn. pierzeja ob. ul. Mickiewicza (wg planu miasta z 1912 r.). Najpóźniej powstają : willowe osiedle po południowej stronie Jeziora Klukom (tzw. Betlejem) i Osiedle Północne z zabudową jedno -i-dwurodzinną.

W 1918 powiat choszczeński należał do Marchii Granicznej Poznań - Prusy Zachodnie z siedzibą w Pile, a w 1938 r. do Prowincji Pomorskiej.

Podczas II wojny światowej (1939-1945) utworzony został obóz jeniecki Oflag IIB Arnswalde. W latach 1939-1942 przebywali w nim oficerowie polscy, później francuscy. Miasto ogłoszono twierdzą. Rosjanie zajęli miasto 22 lutego 1945 r. Po obu stronach

poległo po ok. 3 tys. żołnierzy. Stopień zniszczenia miasto szacowano w granicach 85-95 %. Choszczno określono jako najbardziej zniszczone miasto na Pomorzu Zachodnim.

Najistotniejsze dane historyczne

Nazwa 1269 *Arnswolde*, 1281 *Arneswolde*. *Arn-Adler* – orzeł, *Wald-las*, “orli las”.
Polska nazwa : 1433 *Harnsswald alias Choszczno* (Jan Długosz), 1454-*Choszczno*, 1460-*Chossno*, *Choczen*, *Chorzno*. Pochodzi od słowa *chwoist*-nazwy rośliny.

Herb (XIV w.) : czerwony orzeł brandenburski na białym tle pomiędzy dwiema zielonymi gałęziami dębowymi. Dziób, szpony i żółędzie złote.

Dane demograficzne : 1576 r. – 464 mieszkańców, 1581 r.- 433, 1599 r.-459, 1623 r. - 345, 1640 r. -500, 1648 r. –1000, 1710 r. -1600, 1750 r. -1911, 1763 r. –1974, 1780 r.- 2052, 1801 r. –2440, 1840 r. –4436, 1850 r. –5450, 1859 r.-5909, 1885 r. –7376, 1900 r. - 8633, 1910 r. –9455, 1925-10911, 1933 r.- 11783, 1939 r.-13960.

Dane dot. zabudowy mieszkalnej : 1624 r. - 469 budynków, 1660 r. –96, 1672 r.-127, 1692 r. –138, 1722 r. –295, 1719 r. –124 domy kryte dachówką, 157- strzechą, 1750 r. – 397, 1801 r. –474, 1850 r. –527, 1905 r. –723, 1925 r.- 857

Największe pożary w historii miasta : 1492 r., 1511 r. (ocalały tylko 2 domy), 1540 r. (spłonęła połowa miasta). Po tym pożarze zabudowę stodołą przeniesiono poza mury miejskie. W 1576 r. przed Bramą Wysoką było 64 stodoł, przed Br. Młyńską –64, 60 przed Br. Kamienną. 1637 r. (wojska cesarskie w czasie wojny trzydziestoletniej spaliły 3/4 miasta).

Największe epidemie w historii miasta : lata 1540-50, 1563-64, 1585, 1624-25, 1630-31.

Chronologia ważniejszych wydarzeń historycznych

- **Ok. 960 r.**, za czasów Mieszka I, całe Pomorze weszło w skład państwa Polan; ponownie obszar ten znalazł się w granicach państwa polskiego po podbojach Bolesława Krzywoustego – 1 poł. XII w.;
- w **XIII w.** teren ten pozostawał w orbicie zainteresowań Polaków, Pomorzan, Brandenburczyków, a także zakonu joannitów, templariuszy i cystersów;
- **1232 r.** książę Władysław Odonic nadał cystersom z Kołbacza tereny po obu stronach Iny, na zachód od Choszczna – m.in. Klukom, Zamęcin;
- **1237 r.** Wł. Odonic nadał zakonowi rycerskiemu joannitów Korytowo wraz z terenami od ujścia Stobnicy do Iny (ok. 2/3 dawnego pow. choszczeńskiego);
- **po 1250 r.**, w wyniku osłabienia państwa polskiego oraz walk pomorsko-wielkopolskich margrabiowie brandenburscy (z dynastii askańskiej) zaczęli przejmować tereny tzw. ziemi choszczeńskiej;
- **1269 r.** książę gdański Mszczuj II otrzymuje od Askańczyków w lenno umocnione Choszczno; w tym okresie zakony rycerskie, klasztor kołbacki, pomorskie rody szlacheckie były lennikami margrabiów;
- w **1273-76 r.** margrabiowie opanowali tereny między Choszcznem a Stargar-dem, zwłaszcza w widłach rzeki Iny i Małej Iny;

- **1278 r.** książę pomorski Barnim odzyskał wsie w rozwidleniu Iny (m.in. Piasecznik i Radaczewo), ale jako lenno margrabięgo Konrada;
 - **1280 r.** joannici (z pomocą margrabiów) uzyskali posiadłości pod Stargardem, w zamian za dobra korytowskie;
 - **1282 r.** cystersi kołbaccy oddali się pod opiekę margrabiów, za co otrzymali potwierdzenie posiadłości podchoszczeńskich, ale zrezygnować musieli z utraconych (w 1269 r.) Choszczna i Zamęcina;
 - **1289 r.** „*terra Arnswalde*” (ziemia choszczeńska) wymieniana była jako jednostka administracyjna Nowej Marchii i ok. 1300 r. liczyła 52 wsie, m.in. jako siedziby rodów rycerskich;
 - stare nazwy słowiańskie były – z reguły - przejmowane, nowe założenia powstające często obok otrzymywały „Gros”, „Klein”, „Neu” (Duże, Małe, Nowe) itp.;
 - **na pocz. XIV w.**, po wygaśnięciu dynastii askańskiej (1319 r.) Marchię Brandenburską przejęli Wittelsbachowie; po kolejnej wojnie z Polską tereny te były poważnie spustoszone, zniszczeniu uległo ponad 20 wsi, niektóre nigdy nie zostały ponownie zasiedlone;
 - **wg. księgi ziemskiej margrabięgo Ludwika z 1337 r.** wymienione były takie wsie jak (w tym z kościołami): Korytowo, Radlice, Raduń, Rzecko, Sławęcín, Stary Klukom, Stradzewo, Wardyń Zamęcín oraz opuszczone (zniszczone) – Chełpa, Kolki, Suliszewo;
 - **ok. poł. XIV w.** Wittelsbachowie zadłużyli się wobec miast i rycerstwa, otrzymywały liczne nadania – np. Wedlowie (Chełpa, Korytowo, urząd wójtów), Guntersbergowie (Stary Klukom, Zamęcín);
 - **1363 r.** na mocy układu Wittelsbachów z Luksemburczykami, ci drudzy zapewnili sobie prawo dziedziczenia Marchii Brandenburskiej; przejęta po 1373;
 - **w 1402 r.** Nowa Marchia zostaje sprzedana Krzyżakom;
 - **1402-10 r.** trwały spory między Choszcznem a Krzyżakami, m.in. o nabywanie posiadłości ziemskich, młynów (Radlice, Wardynka);
 - **w 1410 r.**, po zwycięstwie grunwaldzkim wojska polskie spustoszyły przy-graniczne obszary, w tym Choszczno, Korytowo;
 - **1414-22** Polacy z zamków w Wałczu i Drahimiu prowadzili liczne najazdy na tereny Nowej Marchii (w tym splądrowano Choszczno i podmiejskie wsie);
 - **1422 r.** zawarto pokój melneński, przy czym spory między polsko-krzyżackie miała rozstrzygać komisja rozjemcza;
 - **1431-33 r.** kolejna wojna między Polską a Krzyżakami i w 1433 r. Choszczno z okolicznymi wsiami zostały przejęte przez Polaków; w owym czasie spalono kilka wsi;
 - **1435 r.** na mocy układu pokojowego w Brześciu Krzyżacy zrzekli się spornych obszarów na Kujawach, a odzyskali Choszczno i dobra Wedłów, przy zachowaniu przywilejów polskich poddanych;
 - **1442-43 r.** roszczenia Hohenzolernów (elektorów Marchii Brandenburskiej) o prawo do ziemi choszczeńskiej;
 - **w 1454 r.** zakon krzyżacki sprzedał Nową Marchię (za 40.000 guldenów) elektorowi brandenburskiemu – Fryderykowi;
 - **od kon. XV w.** do czasów wojny 30-letniej Ziemia Choszczeńska nie zaznała wojny;
 - **w latach 1535-71** Nowa Marchia była suwerennym państwem, rządzone przez margrabięgo Jana z Kostrzyna, który był protektorem reformacji, a także przyczynił się do wzmocnienia władzy, m.in. poprzez rygorystyczną politykę fiskalną;
- z dóbr pocysterskich** utworzono dwie domeny książęce: Bierzwnik (13 wsi klasztornych i folwarków – m.in. Zamęcín) i Recz (11 wsi i folwarków – m.in. Rzecko, Suliszewo), które prowadziły intensywną gospodarkę rolną i leśną;

- w 2 poł. XVI w. korzystna sytuacja ekonomiczna szlachty przyczyniła się do poszerzania ziemi folwarcznej, w tym przez rugowanie chłopów – m.in. w Kołkach, Korytowie, Wardyniu, Stradzewie; na nowych gruntach organizowano owczarnię, a także wzrastał wymiar pańszczyzny;
- wojna 30-letnia (1618-1648), przyniosła największe spustoszenia tych ziem; w latach 1627-1637 na ziemię choszczeńską nałożonych było 41 różnorodnych kontrybucji; spłonęło 11 wsi (m.in. Chełpa, Stradzewo), 18 opustoszało (m.in. Raduń, Wardyń);
- od 2 poł. XVII w. nastąpił powolny proces połączenia w jeden organizm państwowy Pomorza, Nowej Marchii (z Ziemią Choszczeńską) oraz dawnych posiadłości brandenburskich, a całość podporządkowano władzom centralnym w Berlinie;
- od 1720 r. całe Pomorze i Nowa Marchia dostały się pod panowanie króla pruskiego (Fryderyka Wilhelma I), a w państwie powołano urzędy nadzorujące dochody skarbowe (w tym tzw. kamerę wojenną), powiaty zarządzane przez landratów;
- własność opierała się na majątkach szlacheckich, do których należało od 5 do 12 wsi (do najbogatszych należała rodzina Wedłów); 3 domenach państwo-wych (Recz, Bierzwnik, Pełczyce) oraz 42 wsiach z 362 chłopami;
- od 1764 r. rozpoczęto oddzielać grunty chłopskie od folwarcznych oraz dokonano uwłaszczenia chłopów w dobrach państwowych;
- 1807 r. zniesiono poddaństwo osobiste chłopów (reformy ustrojowe i rolne Steina – Hardenberga), potwierdzone edyktem z 1811 r., z prawem własności ziemi, które obwarowane jednak zostało przepisami dotyczącymi przekazania części ziemi. Powyższe uwarunkowania przyczyniły się do kształtowania wielkoobszarowej własności szlacheckiej; w owym czasie stosunek własności dworskiej do chłopskiej wynosił jak ok. 1 : 1. W owym czasie wiele majątków szlacheckich przeszła w ręce mieszczan i urzędników, a część wsi dominalnych była wdzierżawiana lub sprzedawana.
- W 1815 r. dokonano kolejnej reformy administracyjnej, wprowadzając podział na prowincje, rejencje i powiaty; wówczas powstał powiat Choszczno;
- w 1847-48 r. zbudowano linię kolejową na trasie Stargard – Poznań (przez Choszczno);
- w 2 poł. XIX wieku, w wyniku uwłaszczenia chłopów, wzrósł obszar majątków (z gospodarką hodowlaną) kosztem gospodarstw chłopskich, które uwolnione z pańszczyzny musiały gospodarować na niewielkich posiadłościach;
- w 1885 r. wybudowano linię kolejową Choszczno – Kalisz, ze stacjami w Wardyniu i Suliszewie;
- od 2 poł. XIX w. początek prac związanych z ulepszeniem dróg,
- pod kon. XIX w. rozpoczął się proces przechodzenia części ziemi z rąk wielkich posiadaczy do indywidualnych chłopów, co związane było z tzw. kolonizacją wewnętrzną, inspirowaną przez państwo pruskie, a prowadzoną przez instytucje parcelacyjno-kredytowe.
- w 1913 r. ma miejsce akcja osadnicza m.in. w domenie państwowej Zwierzyń, (Zwierzyń i Zwierzynek były jeszcze w poł. XIX w. folwarkami należącymi do Żeńska);
- przed I wojną światową powiat Choszczno został jako pierwszy – w prowincji brandenburskiej - zelektryfikowany;
- w 1929 r. w dawnym powiecie (Kreis) Choszczno były 3 miasta, 56 gmin wiejskich, 55 okręgów majątkowych; mieszkało tu ponad 44 tys. osób (63% na wsi, 37% w miastach),
- w sensie państwowym obszar obecnej gminy Choszczno wchodził w skład Prus (od 1720 r.), Drugiej Rzeszy Niemieckiej (od 1871 do 1918 r.), następnie tereny te znalazły się w republice weimarskiej; od 1939 r. – w granicach Trzeciej Rzeszy, w obrębie Reg. Bez. Grenzmark Posen – Westprussen;

- po 1945 r. gmina Choszczno została utworzona z ziem historycznego pow. choszczeńskiego oraz kilku wsi (m.in. Piasecznik, Radaczewo) należących do pow. pyrzyckiego;

3.2. Noty historyczne wybranych wsi i charakterystyka przestrzenna

CHELPA – wieś rycerska

Historia:

- Chelpa to wieś o metryce średniowiecznej, wzmiankowana w Landbucha Nowomarchijskiego z 1337 r. jako wieś opuszczona, licząca 54 łany;
- w 1347 r. Chelpa została nadana rodzinie von Schaufenberg, później ponownie opuszczona;
- w 1371 r. Chelpe otrzymali von Wedlowie z linii „Uchtenhagen”;
- w 1492 r. 12 łanów posiadała rodzina von Benckendorf z Wardynia, do której wieś należała – w całości lub częściowo – aż do 1789 r.;
- w 1627 r., w czasie wojny 30-letniej Chelpa została zniszczona przez wojska cesarskie;
- w 1 poł. XVIII w. wieś w posiadaniu rodziny von Bruno; w 1765 r. sprzedana (za 17.000 talarów) rodzinie von Sydow, a w 1789 r. kupiona (za 22.000 talarów) przez ppor. von Keferbrinka, który już w 1793 r. sprzedał (za 24.500 talarów) kpt. Otto Wilhelmowi von Stülpenagel
- również w XIX w. kilkakrotnie zmieniali się właściciele wsi: 1816 r. – v. Misebach; 1830 r. – Ohmann; 1840 r. – starosta Meyer, który w 1843 r. założył folwark;
- od poł. XIX w. do czasów II wojny światowej majątek w posiadaniu rodziny Meyer;
- do 1938 r. Chelpa wchodziła w skład Kreis Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny - skupiony – liniowy (krótka ulicówka)

- historycznie ukształtowana kompozycja przestrzenna nie wykazuje istotnych zmian; jest to układ ulicowy, w układzie równoleżnikowym, przecięty prostopadłym (głównym) traktem komunikacyjnym;
- elementy krystalizujące plan zespołu ruralistycznego to: podział wsi na część chłopską i zespół pofolwarczny oraz XVI-wieczny, kamienny kościół (na wyniesieniu terenu), stanowiący dominantę architektoniczno-przestrzenną;
- pierzeje wiejskie krótkie, o zróżnicowanej kompozycji: północna lekko odsunięta od drogi, zwarta, z dużymi zagrodami chłopskimi; południowa o luźniej zabudowie, z mniejszymi zagrodami i przesłonięta szpalerem lip;
- zespół pofolwarczny z parkiem - o częściowo zatartej kompozycji, z licznymi ubytkami zabudowy, stanowi obecnie swobodny kompleks kilku budynków na obszernym dziedzińcu, przeciętym drogą wiejską;
- w obrębie wsi brak nowych elementów przestrzennych;
- główna droga wiejska i droga dojazdowa od południa – brukowane, pozostałe drogi w obrębie wsi o nawierzchni gruntowej.

Zabudowa

- zagrodowa - średnio i małorolna, kolonia chłopska
- pofolwarczna - podwórze gospodarcza, zabudowa mieszkalna

Zabudowa zagrodowa – w obrębie części chłopskiej dominują zagrody 3 i 4-budynkowe, rozlokowane na regularnych (czworobocznych) działkach siedliskowych. Zagrody w układzie w podkowę (z chałupa zorientowaną szczytem do drogi – np. nr 3) lub zamknięte – na froncie, kalenicowa chałupa, w głębi wielofunkcyjne budynki inwentarskie, a z boku podwórza stodoła (np. nr 1, 4). Uzupełnieniem zabudowy zagród są niewielkie budynki gospodarcze (w tym kuźnia w zagrodzie nr 13), a przed niektórymi działkami zachowane fragmenty kamiennego muru ogrodzeniowego (nr 1, 11).

Chałupy w większości murowane, tynkowane (nr 2 pierwotnie szachulcowy, przemurowany), 5/6-osiove, nakryte dachami 2-spadowymi (w tym z wystawkami), wzniesione głównie w 1 ćw. XX w.

Budynki inwentarskie kamienno-ceglane, wielofunkcyjne, z poddaszami składowymi i 2-spadowymi dachami, bud. w okresie kon. XIX – l. 20-te XX w. – nr 1, 4.

Stodoły murowane (ceglane), 2-klepiskowe, z 1 ćw. XX w. – np. nr 1 z 1909 r., nr 4 z 1923 r.

Zespół folwarczny:

Zespół po 1945 r. został podzielony między rolników indywidualnych, z wewnętrznymi podziałami w obrębie poszczególnych budynków, co w konsekwencji doprowadziło do częściowego zatarcia pierwotnego układu.

- dwór – wyburzony po 1945 r., do l. 90-tych zachował się wschodni fragment budynku (ob. ślady po fundamentach).
- podwórze folwarczne:
- *główne*: o kompozycji swobodnej, ukształtowanej w sposób osiowy (otwarty), z filarami bramnymi na froncie (od zachodu). Po obu stronach drogi, która stanowi przedłużenie traktu wiejskiego, zachowały się dwa ciągi zabudowy: w części północnej nowy dom mieszkalny i kamienny, 2-kondygnacyjny budynek gospodarczo-mieszkalny (gorzelnia ?) z 2 poł. XIX w.; w części południowej trzy, przyległe do siebie budynki (mieszkalno-gospodarcze) z 4 ćw. XIX w., o zróżnicowanych bryłach (parterowe, 2 i 3-kondygnacyjne), konstrukcji (kamienne i ceglane) i stanie zachowania (w tym zrujnowane).
- *wschodnie*: w formie czworobocznej zagrody, z dwiema, wielkokubaturowymi stodołami (murowane, 2-klepiskowe) oraz tzw. czworakiem na froncie; całość zabudowy murowana, z przełomu XIX/XX w.; podwórze z fragmentem ogrodzenia kamiennego.

Elementy funkcjonalne wsi

• *Instytucje kościelne*

- *kościół filialny p.w. MB Częstochowskiej* – z przełomu XV/XVI w., o późnogotyckiej formie architektonicznej, salowy, kamienny, z XIX-wieczną, ceglana (neoromańska) wieżą; świątynia odbudowana w 1980 r.
- *sala katechetyczna* – budynek murowany, z pocz. XX w., ulokowany pośrodku wsi, przy kościele, zaadaptowany – prawdopodobnie – z pierwotnej świetlicy lub szkoły.

• *Elementy kommemoratywne*

- *cmentarz przykościelny* (nieczynny) - działka rozlokowana na niewielkim wyniesieniu terenu, wygradzona z dwóch stron murem kamiennym, z dwiema bramkami, obsadzona pojedynczymi dębami i lipami. Pośrodku działki ulokowany kościół, a na obrzeżach destrukty nagrobków i ślady mogił z 1 poł. XX w.
- *Przemysł, technika*

- *kuźnia* – nieczynna; budynek w zagrodzie nr 13, pośrodku wsi – mały, ceglany z l. 20-tych XX w.
- **Zieleń komponowana, elementy krajobrazowe**
- *park dworski* – z ok. poł. XIX w., o założeniu krajobrazowym, rozplanowany na froncie zespołu folwarcznego, nieogrodzony, ograniczony z dwóch stron drogami wiejskimi, o zachowanym składzie gatunkowym, ze śladami polany i alejki. Drzewostan głównie liściasty (lipa, kasztanowiec, dąb), z pojedynczymi świerkiem i modrzewiem; ob. częściowo zakrzewiony.
- *nasadzenia śródwiejskie:*
- szpaler lip przed pierzeją południową
- aleja kasztanowców przy drodze do Pomienia
- pomnikowa lipa pośrodku wsi przy zagrodzie nr 4

GLEŻNO – wieś zakonna

Historia

- w l. 1232-1235 książę Władysław Odonicz nadał tereny obecnej wsi Gleżno cystersom z Kołbacza, którzy założyli tutaj duży folwark i młyn wodny;
- 25.04.1282 r. pierwsza wzmianka o osadzie „*Hognewolde*”, kiedy to margrabiowie potwierdzili dobra zakonne;
- 02.07.1283 r. książę Bogusław IV potwierdził nadanie wsi cystersom kołbackim;
- prawdopodobnie w okresie XIV-XVII w. część wsi należała do rodziny von Wedel;
- w okresie Reformacji zsekularyzowano dobra zakonne, które przeszły na własność panującego i należały do domeny (w Pełczycach lub Reczu),
- w XVIII wieku Gleżno składało się z: dwóch majątków - „A” (własność v. Billerbeck i v. Blankensee) i „B” (własność v. Billerbeck i Lenz), które w 1787 r. kupił Leopold von Heyden oraz części wiejskiej – 11 zagrodników, kowal, nauczyciel; łącznie 30 domów;
- w okresie kon. XVIII – kon. XIX w. majątek gleżnieński kilkakrotnie zmieniał właścicieli: 1790 r. – Ludwig v. Germar, 1792 r. – Leopold v. Lüderitz, 1797 r. – landrat Carl v. Knobelsdorf, 1802 r. – Friedrich v. Schmeling, 1830 r. – rodzina v. Wolff, 1840 r. – rodzina v. Zastrow, 1844 r. – rodzina v. Löckstädt, 1856 – Herman Tetzmar, 1867 r. – rodzina Hoffmüller;
- w poł. XIX wieku wieś liczyła 364 mieszkańców, odnotowano 35 domów; działała gorzelnia i cegielnia;
- w 1892 r. majątek przejęła rodzina Behme, która gospodarowała do czasów II wojny światowej;
- w l. 30-tych XX w. we wsi było 285 mieszkańców, a majątek liczył 704 ha;
- do 1939 r. Gleżno wchodziło w skład Kreisu Pyritz, Reg. Bez. Stettin, Prov. Pommern

Układ przestrzenny – zwarty – wieś ulicowo-placowa z zespołem pofolwarczym

- układ przestrzenny o kompozycji zwartej, w typie nieregularnej ulicówki, wytyczonej na osi NE – SW, z centralnym placem, stanowiącym pozostałość pierwotnego (wrzecionowatego) nawisja;
- pierzeje lekko odsunięte od drogi, z obustronną zabudową i niewielkimi pustkami między zagrodami;

- główne elementy kompozycji przestrzennej to: czytelny podział na część wiejską (zagrodową) i majątek, działka kościelna na nawsiu oraz zespół pofolwarczny z założeniem parkowym;
- kościół i pałac wyburzone po 1945 r. oraz znacznie zatarta kompozycja podwórze folwarcznych;
- w obrębie wsi brak nowych nawarstwień przestrzennych czy kubaturowych;
- układ sieci drożnej bez zmian, z zadrzewieniem: główna droga wiejska – asfaltowa, droga w kierunku północnym – brukowana, drogi na południe i zachód – gruntowe;
- po 1945 r. wyburzono wiatrak nad jeziorem oraz folwark przy torach kolejowych;

- Zabudowa

- zagrodowa - średnio i małorolna
- zespół pofolwarczny z kolonią mieszkalną

Zabudowa zagrodowa rozlokowana głównie pośrodku wsi oraz po południowej stronie zespołu folwarcznego, wzniesiona w okresie l. 70-te XIX – l. 20/30-te XX w.

Typy zagród:

- średniorolne – głównie 3-budynkowe (np. nr 12, 15), o zabudowie w kształcie podkowy, z chałupą na froncie parceli i zróżnicowanej skali obiektów; nr 28 cztero-budynkowa, o układzie zamkniętym.
- małorolne – po zachodniej stronie kościoła i na północnym skraju wsi, 2 i 3-budynkowe, o niewielkiej skali budynków gospodarczych i częścią domów lokowanych szczytem do drogi (nr 25, 32).

Formy zabudowy:

- domy mieszkalne:
- wzniesione w okresie 4 ćw. XIX – pocz. XX w.,
- lokowane w większości kalenicowo na froncie parceli,
- murowane, ceglane (nr 25 – kamienny), niektóre tynkowane i wtórnie ocieplone
- o zróżnicowanych podziałach osiowych (4-8 osiowe), w tym współcześnie przekształcone,
- nakryte dachami 2-spadowymi,
- o sporadycznie zachowanej pierwotnej stolarce lub detalu (np. nr 25, 28)
- budynki gospodarcze – z pocz. XX w., lokowane po bokach podwórza (w tym w linii pierzei), wielofunkcyjne, murowane (cegłane), nakryte dachami 2-spadowymi z poddaszami składowymi, z elementami detalu w szczytach,
- stodoły zachowane sporadycznie (np. nr 12, 15, 28), murowane, 1 i 2-klepkowe, wzniesione w 1 ćw. XX w.
- mała architektura:
- krzyże drewniane (współczesne) na północnym i południowym skraju wsi, przy rozwidleniach dróg,
- ogrodzenia to w większości współczesne płoty sztachetowe i metalowa siatka, jedynie na wysokości nowego sklepu mur kamienno-ceglany, stanowiący pozostałość dawnego ogrodzenia podwórza folwarcznego

Zespół pofolwarczny:

- pałac – spłonął w czasie II wojny światowej
- podwórze folwarczne:

- wschodnie o zatartej kompozycji i fragmentarycznie zachowaną zabudową historyczną, ze śladami pierwotnego ogrodzenia (mur i filary bramne); budynki o wartościach kulturowych to:
- obiekt wielofunkcyjny – wzniesiony w 4 ćw. XIX w. i przebudowany w 1922 r., wielkokubaturowy, murowany, nakryty wysokim dachem mansardowym,
- gorzelnia z kon. XIX w., murowana, silnie przebudowana (zdewaloryzowana),
- stodoła z pocz. XX w., murowana, po północnej stronie parku
- zachodnie wyburzone, z fragmentem kamienno-ceglanego muru ogrodzeń.
- kolonia mieszkalna – w południowej części wsi, po zachodniej stronie drogi, złożona z tzw. czworaków z pocz. XX w., o zróżnicowanych formach architektonicznych i po współczesnych modernizacjach:
- parterowe z wysokimi dachami 2-spadowymi (np. nr 21-22),
- dwukondygnacyjne, murowane, (ceglane), nakryte płaskimi dachami (nr 19 i 20), z datownikami (1906 i 1912 r.)

Elementy funkcjonalne wsi

• *Instytucje kościelne*

- *kościół* – wyburzony po 1945 r., wieś należy do kościoła i parafii w Zamęcinie

• *Elementy kommemoratywne*

- *cmentarz przykościelny* – działka czworoboczna, wygradzona fragmentarycznie zachowanym kamiennym murem oporowym, z ceglana (XV-wieczną) bramką w części południowej, obsadzona pojedynczą lipą, kasztanowcem, dębem oraz akacjami; brak śladów po kościele i nagrobkach.
- *cmentarz ewangelicki – połowy* (z 2 poł. XIX w.) – ulokowany ok. 400 m na płn.-wschód od wsi, w sąsiedztwie drogi do Choszczna, czworoboczny – regularny, obsadzony dębami, kasztanowcami i lipami oraz silnie zakrzewiony, ze śladami nagrobków z kon. XIX w. oraz licznymi mogiłami z 1 poł. XX w.

• *Obiekty ogólnowiejskie*

- *remiza* – ulokowana pośrodku wsi, przed działką kościelną; budynek z 4 ćw. XIX w, murowany (kamienny), nakryty dachem 2-spadowym.
- *pawilon sklepowy* – pośrodku wsi, współczesny, parterowy.

• *Zielen komponowana, elementy krajobrazowe*

- *park pałacowy* – o pow. ok. 4,5 ha, założony w poł. XVIII w. i rozbudowany w poł. XIX w., o kompozycji naturalistycznej - swobodnej, z czytelnym i uporządkowanym wnętrzem, alejami (kasztanowa, dębowa i lipowa) i stawem. Drzewostan głównie liściasty (dęby, kasztanowce, lipy, klony), o średnim wieku ok. 180 lat, obsadzony w skupinach, szpalerach i alejach.
- *nasadzenia śródmiejskie*:
- w obrębie wsi pojedyncze drzewa, stanowiące łącznie z przed ogródkami element zieleni przydomowej; na wysokości podwórza folwarcznego szpaler dębów, a na wysokości zagrody nr 28 kilka kasztanowców
- aleja klonowa wzdłuż drogi do Zamęcina
- szpaler dębów przy drodze brukowanej do Ziemomyśla i szpaler kasztanowców przy drodze polnej w kierunku południowym

GOLCZA – wieś rycerska/szlachecka

Historia

- Golcza to prawdopodobnie XV-wieczny folwark, założony przez właściciela Korytowa – Goltzów, stąd nazwa *Golzenruh*;

- pierwsza wzmianka o wsi pochodzi – pośrednio - z 1503 r., kiedy to potwierdzeniu nadania praw miejskich Korytowa wymieniono cztery folwarki (w tym była też Golcza);
- w następnych stuleciach folwark był powiększany o ziemie uzyskane po rugach chłop-skich i dzielił losy własnościowe majątku korytowskiego;
- brak informacji o wielkości folwarku i typie gospodarki;
- w 1850 r. folwark Golcza, w ramach majątku krytowskiego obejmował 7.331 ha ziemi i był własnością rodziny von Schlieffen;
- w spisie majątku z 1929 r. Golcza określana była jako folwark przy Korytowie – własność spadkobierców Wichbolda von Schlieffen;
- być może w owym okresie doszło do usamodzielnienia folwarku, ponieważ na mapie z 1934 r. jest określany jako *Gut*;
- do 1938 r. Golcza wchodziła w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny i zabudowa

- przysiółek - zespół pofolwarczny
- obecnie jest to niewielki, ulicowy przysiółek (zespół pofolwarczny), wkomponowany w nadjeziorny krajobraz naturalny; obecnie własność rolników indywidualnych;
 - po zachodniej stronie drogi wiejskiej rozlokowane podwórze pofolwarczne, dwór i park, a po przeciwległej kolonia mieszkalna; brak nowych elementów przestrzennych, czy architektonicznych;
- podwórze folwarczne - o zatartym układzie, z dwoma budynkami gospodarczymi w stanie ruiny (w tym jeden kamienno-ceglany z 1910 r.);
- *dwór (Nr 5)* – dwufazowy; pierwotny – z 2 poł. XVIII w., parterowy, szachulcowy, 7/8-osiowy, nakryty dachem naczółkowym (ob. w stanie ruiny); oficyna – skrzydło zakon. XIX w., ryglowy, (z ceglany wypełnieniem), parterowy na wysokim cokole kamiennym, nakryty dachem mansardowym (ob. zamieszkała);
- park dworski – o historycznej kompozycji krajobrazowej z pocz. XIX w., wygrodzony od wschodu i północy kamiennym murem, z wewnętrzną aleją kasztanowo-dębową, ze starodrzewem liściastym (dęby, lipy kasztanowce, jesienny) oraz niewielkim sadem.
- koloniamieszkalna - to tzw. czworaki i jeden ośmiorak (budynki murowane, z przełomu XIX/XX w., współcześnie zdewaloryzowane) oraz tzw. sezonówka – szach./mur., ob. w stanie ruiny.
- droga wiejska brukowana (również na całym odcinku do Korytowa), a w obrębie układu przestrzennego w formie a l e i jesionów.

KOŁKI- wieś rycerska

Historia

- pierwsza, historyczna wzmianka o wsi „*Rotersp*” pochodzi z 1337 r., odnotowana w księdze ziemskiej margrabiego Ludwika Starszego, stanowiła lenno rodziny von Wedel;
- w owym czasie wieś liczyła 74 łany ziemi, opuszczone; osada została zniszczona w 1326 r., w trakcie najazdu wojsk polskich na ziemie Nowej Marchii.

- nazwa wsi oznacza „trzciniowy dołek” lub pochodzi od nazwy strumienia – Rotwaser (czerwona woda);
- ok. 1500 r. współwłaścicielami wsi została rodzina von Osten, która posiadała 8 łanowy folwark;
- 1510 r. całe lenno „*Ruderbeck*” należało oficjalnie do Hassona von Wedel, a po jego śmierci przeszło na syna Georga;
- 1536 r. „*Roderbeck*” wchodziło w skład drawieńskiego lenna Georga Młodszeo i jego kuzyna – Georga Starszego;
- 1572 r. lenno Ostenów liczyło już 23 łany, a w 10 lat później przyłączyli dalszych sześć łanów, opuszczonych przez chłopów; w owym czasie von Ostenowie zostali samodzielnymi właścicielami dóbr w Kołkach.
- na pocz. XVII w. wieś liczyła 22 chłopów i 7 zagrodników, do których należało 47 łanów;
- wg. matrykuły z 1623 r. w Kołkach było 13 gospodarstw chłopskich (po 2 łany) i 6 zagrodników (po 1 łanie); oprócz tego młynarz i karczmarz – również po 1 łanie;
- wg. spisu łanów z 1718 r. wieś liczyła 63 łany metrykalne i 58 realne, a współwłaścicielami dóbr rycerskich byli bracia Christoph Sigismund i Hans Joachim von der Osten; W owym czasie majątek liczył 26,5 łana rycerskiego, zwiększony – po rugach własnościowych – o 26 łanów chłopskich i 2 zagrodnicze;
- w czasie wojny siedmioletniej (1756–63) wieś była dwukrotnie zajęta przez wojska rosyjskie: 1758 r. – całkowicie splądrowana; 1762 r. – spalona, a właściciele majątku (Joachim von Osten i jego żona) zamordowani;
- w 1774 r. po raz pierwszy wymieniona była szkoła w Kołkach, do której chodziło ok. 30 dzieci.
- 1782 r. syn w/w właścicieli, Friedrich Gotlieb von Osten przekazał swoją część majątku kuzynowi Adamowi von Osten;
- W 1798 r. całość dóbr rycerskich w Kołkach przeszła w ręce Friedricha Heinricha von Sydow, a po jego śmierci (1805 r.) majątek przejęła wdowa – Ernestine Frederike Charlotte von Sydow; w tym okresie wzniesiono nowe zabudowania dworskie oraz pałac;
- W l. 20-tych XIX w. nastąpił proces separacji gruntów i rozdzielono własność dworską od chłopskiej, a granicę stanowiła rzeczka („*Rotwasserbach*”) w północnej części wsi; w owym czasie we wsi było 11 gospodarstw chłopskich, 6 zagrodników, 14 komorników, 15 chałupników oraz młynarz, kowal i leśniczy (na 300 mg).
- w 1834 r. majątek kupił (za 44 tys. talarów) zarządca dóbr państwowych Johann Carl Heldberg, ale już w 10 lat później sprzedał Kołki (za 131 tys. talarów) kpt. Karolowi Gustawowi Bartholdy; następnie w posiadaniu poborcy podatkowego Göhrke;
- od. poł. XIX w. do czasów II wojny światowej właścicielem majątku była rodzina von Schuckmann: 1849 r – Otto v. Schuckmann, od 1903 r. – Bruno v. Schuckmann, od 1919 r. – Siegfried v. Schuckmann; ówczesni właściciele byli fundatorami nowego kościoła, a cały majątek wraz z folwarkiem Krzowiec i lennem kościelnym obejmował 1483 ha;
- w 1914 r. majątek liczył 1811 ha, działała gorzelnia i tartak;
- przed 1939 r. Kołki liczyły ok. 500 mieszkańców;
- do 1938 r. Kołki wchodziły w skład Kreis Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

- Układ przestrzenny** - zwarty (placowy) - owalnica z zespołem pofolwarczym
- układ przestrzenny bez zmian, z czytelnym (historycznym) podziałem na dwie, odrębne kompozycje; po wschodniej stronie wsi (ok. 2 km) powstał wielkoobszarowy kompleks trzody chlewnej;
 - zasadniczy układ przestrzenny w formie regularnej o w a l n i c y, z łukowatymi pierzejami, wrzecionowatym nawsiem (okolonym drogami) oraz historyczną strukturą zabudowy; w obrębie pierzei widoczne pustki po zagrodach (szczególnie na obrzeżach) i ubytki w zabudowie (w tym w osi drogi);
 - kościół na nawsiu stanowi dominantę architektoniczno-przestrzenną;
 - brak nowych nawarstwień kubaturowych
 - sieć drożna o pierwotnym układzie, w większości o nawierzchni brukowanej; częściowo zatarty przejazd po północnej stronie kościoła;
 - zespół pofolwarczy o częściowo zatartym układzie, szczególnie w obrębie podwórzy gospodarczych oraz nowym osiedlem mieszkalnym w północnej części wsi.

Zabudowa

- zagrodowa (chłopska) - typologicznie zróżnicowana
- pofolwarcza - podwórza gospodarcze (z ubytkami), mieszkalna (historyczna i współczesna)

Zabudowa chłopska w obrębie układu owalnicowego typologicznie zróżnicowana, odzwierciedla historycznie ukształtowane podziały własnościowe.

Typy zagród:

- pełno i średniorolne – głównie w pierzei północnej
- zagrody 3 i 4-budynkowe, o zabudowie w podkowę;
- układ: dom na froncie parceli (kalenicowo) , po bokach budynki inwentarskie (w tym w linii pierzei), w głębi stodoła;
- liczne ubytki w zabudowie poszczególnych zagród;
- zabudowa w całości murowana (cegłana i kamienno-cegłana), nietynkowana, z okresu 4 ćw. XIX – 1 ćw. XX w;
- małorolne lub przekształcone – głównie w pierzei południowej
- zagrody głównie 2 i 3-budynkowe, o niewielkiej skali obiektów;
- budynki frontowe lokowane kalenicowo lub sporadycznie szczytowo (nr 4);
- znaczne ubytki w zabudowie zagród (w tym opuszczone domy).

Formy zabudowy:

- domy mieszkalne
- wzniesione w okresie 4 ćw. XIX – 1. 10-te XX w.,
- lokowane na froncie parceli, zorientowane głównie kalenicą do drogi; sporadycznie szczytem (np. nr 4, 19)
- głównie murowane – ceglane (w tym tynkowane), a pierwotne szachulcowe wtórnie obmurowane lub przemurowane (nr 4, 19);
- parterowe (w tym ze ściankami kolankowymi (np. nr 23), nakryte dachami dwuspadowymi (nr 11 i gospoda 2-kondygnacyjne);
- w dużych zagrodach dom z 5 – 7 osiowymi podziałami elewacji oraz fragmentarycznie zachowanymi elementami detalu architektonicznego i pierwotną stolarką (np. nr 22, 30).

- budynki inwentarskie
- lokowane po bokach podwórza lub szczytem do drogi (w tym w linii pierzei – np. nr 19,, 51);
- wielofunkcyjne, o zróżnicowanej skali, z użytkowymi poddaszami, nakryte dachami 2-spadowymi;
- wzniesione w okresie l. 70-te XIX – l. 20-te XX w. (w tym datowane – nr 51 z 1873 r.);
- murowane (ceglane i kamiennie-ceglane), nietynkowane), na kamiennym cokole, z detalem architektonicznym (ceglanym – gzymsy, opaski, datowniki)
- stodoły
- zachowane sporadycznie (np. nr 18, 51) w zagrodach chłopskich ;
- lokowane w głębi podwórza, 2-klepkowe, murowane i odeskowane, z kon. XIX wieku;
- mała architektura
- kuchnia letnia (piekarnik) – mały budynek ceglany z kominem, z kon. XIX wieku – w zagrodzie nr 30
- ogrodzenia – dominują współczesne płoty sztachetowe i metalowe siatki;
- sporadycznie zachowane ceglane filary bramne (nr 20) i ogrodzenia kamienne (nr 19).

Zespół pofolwarczny:

- pałac - w stanie ruiny, nieużytkowany od l. 80-tych XX w. Był to okazały, trzy-skrzydłowy i dwukondygnacyjny obiekt, wzniesiony w 2 poł. XVIII w. i rozbudowany w 1869 r., związany z rodziną von Ostenów i von Schuckmannów, w typie fran-cuskiego budownictwa rezydencjonalnego.
- dziedzicze folwarczne:
- *główny (przypałacowy)* – o częściowo zatartej kompozycji, z licznymi ubytkami (w tym ruina gorzelni z kominem); jedynie wzdłuż północnego boku podwórza zachowany ciąg murowanych budynków z 4 ćw. XIX w. (magazyn zbożowy, stelmacharnia, obora).
- *zachodnie* – o całkowicie zatartej kompozycji, z nowymi budynkami inwentarskimi; zachowany tylko dawna, murowana stajnia z 4 ćw. XIX w.
- *zabudowa przy parku* – to pojedyncze budynki (obora i stodoła), murowane i szachulcowe, z 4 ćw. XIX w., po częściowych modernizacjach.
- kolonia mieszkalna:
- *historyczna* – złożona z dwóch ciągów tzw. czworaków, murowanych, z okresu kon. XIX – l. ć. XX w., obecnie zdewaloryzowane.
- *współczesna* – dwukondygnacyjne bloki mieszkalne i biura d. PGR-u, ulokowane w północnej części wsi, przy drodze w kierunku dawnej cegielni.

Elementy funkcjonalne wsi

• Instytucje kościelne

- *kościół filialny p.w. św. Teresy od Dzieciątka Jezus* - posadowiony pośrodku wsi, (na nawsiu), przy skrzyżowaniu dróg - stanowi dominantę układu przestrzennego. Świątynia wzniesiona w 70-tych XIX w. (na nowym miejscu), kamiennie-ceglana, o neogotyckiej formie architektonicznej, salowa z wyodrębnionym przezbiterium i strzelistą wieżą oraz elementami historycznego wyposażenia (w tym renesansowy dzwon i XIX-wieczne herby rodowe).

- Działka wieloboczna, wygradzona murem ceglanym, z dwiema bramami wjazdowymi, obsadzona szpalerami lip.
- **Elementy kommemoratywne**
- *cmentarz ewangelicki* (ob. komunalny) – historycznie rozbudowany, regularny (czworoboczny), wygradzony od frontu murem kamiennym z bramą wjazdową, obsadzony dębami, ze śladami XIX-wiecznej nekropolii (destrukty nagrobków i żelaznych krzyży) oraz współczesnymi kwaterami nagrobków i mogił.
- *cmentarz ewangelicki (przy majątku)* – z poł. XIX w., niewielki, czworoboczny (nieogrodzony), obsadzony lipami, z dębową aleją dojazdową (ok. 300 m) oraz destrukcjami nagrobków z 2 poł. XIX i XX-wiecznymi mogiłami, ruinami (fundamentami) grobowca rodowego i kaplicy.
- **Instytucja państwowe i komunalne**
- *szkoła* – historyczny budynek posadowiony na nawsiu został po 1945 r. rozbudowany, a przyległe boisko urządzone na dawnej działce kościelnej, z zachowanym kamiennym murem oporowym i szpalerowym zadrzewieniem, a elementy sepulkralne zostały przeniesione na cmentarz wiejski
- *leśniczówka* (nr 36) – w północnej części wsi; budynek murowany, z l. 10-tych XX.
- *świetlica* – to parterowy, murowany budynek (nr 50), z kon. XIX w.; nowa świetlica ulokowana przy remizie, w sąsiedztwie majątku.
- *gospoda* – pośrodku wsi – nieczynna; budynek 2-kondygnacyjny, podpiwniczony, z częścią mieszkalną, ceglany z 2 poł. XIX w.
- *sklepy* – współczesne, wydzielone z pierwotnych domów mieszkalnych lub w formie kontenerowego pawilonu.
- **Przemysł, technika**
- *remiza* – historyczna ulokowana na zachodnim skraju nawsia (murowana, z 1 ćw. XX w); współczesna – w sąsiedztwie majątku, w formie parterowego obiektu.
- *gorzelnia pofolwarczna* – w stanie ruiny, zachował się komin
- *wzgórze wiatraczne* – z kępą zieleni wysokiej
- **Zielen komponowana, elementy krajobrazowe**
- *park pałacowy* – założony na przełomie XVIII/XIX w., krajobrazowy; obecnie o zredukowanej powierzchni i zdziczały, a stawy i ścieżki zatarte. Starodrzew głównie liściasty (głównie dęby oraz kasztanowce, lipy i klony), a także pojedyncze cisy i modrzewia (współcześnie uszczuplony). Park stanowi estetyczne dopełnienie zabytkowej zabudowy oraz korzystny element w krajobrazie całej wsi.
- *nasadzenia śródwiejskie:*
- zwarte szpalery kasztanowców wokół zachodniej części nawsia,
- aleja lipowa między majątkiem a wsią.

KOPLIN – wieś miejska/prywatna

Historia

- Koplín to jeden z kilku, XIX-wiecznych folwarków, założonych w latach 1833 – 1843 na gruntach miasta Choszczno;
- nazwa folwarku, tak niemiecka jak i polska, pochodzi od nazwiska piwowara Kopplina z Choszczna, który w l. 30-tych XIX w. objął w posiadanie ok. 90 ha ziemi przy drodze zamęcińskiej;
- w 1837 r. właściciel folwarku – w owym czasie już istniały zabudowania gospodarcze- wystąpił do władz o uznanie nazwy Kopplinsthal („dolina Kopplina”);

- do 1938 r. Koplin wchodził w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen;
- po 1945 r. folwark został rozparcelowany i przekształcony w wieś sołecką: 1970 r. – 135 mk., 1988 r. – 193 mk.

Układ przestrzenny i zabudowa

- skupiony - dwuliniowy przysiółek
- od l. 70-tych XX w. układ przestrzenny rozwinął się wzdłuż drogi W – E oraz przy szosie do Choszczna, przesłaniając pierwotne założenie folwarczne;
- po płn.-wschodniej stronie osady wydzielono ogródki działkowe, z wewnętrznym układem dróg;
- od l. 60-tych doszło do przebudowy podwórza folwarcznego i wymiany zabudowy, a na wysokości podwórza wytyczono nowe drogi śródpolne;
- droga wewnątrz osady o nawierzchni gruntowej, dojazd do podwórza folwarcznego brukowany, w formie krótkiej alei lipowej;
- przed frontem podwórza znajduje ogródki z drzewkami owocowymi, a po przeciwległej stronie ogrody warzywne;
- po 1945 r. zlikwidowano cegielnię i linię kolejki wąskotorowej;

Zabudowa

- **pofolwarczna i wybudowanie (ciąg domów mieszkalnych)**
- podwórze pofolwarczne w formie zamkniętego czworoboku, ale z nową zabudową gospodarczą (o zróżnicowanych formach) i „kastratami” historycznych budynków oraz fragmentem ceglanego muru ogrodzeniowego;
- na froncie podwórza posadowiony okazały dom mieszkalny nr 4 a-b (dwór) – jest to budynek murowany, 9-osiowy (z ryzalitem), nakryty wysokim dachem naczółkowym, wzniesiony w l. 10-tych XX w. (ob. budynek wielorodzinny);
- historyczna kolonia mieszkalna (po północnej stronie wewnętrznej drogi) złożona z czterech dwojaków (mur, dachy naczółkowe, bud. l. 20-te XX w.) oraz budynków gospodarczych, które współcześnie znacznie rozbudowano;
- po południowej stronie drogi W – E i przy szosie do Choszczna ułożone są domy jednorodzinne, o prostopadłościennych bryłach.

KORYTOWO – wieś zakonna/rycerska

Historia

- 1237 r. książę wielkopolski Władysław Odonic nadał Korytowo zakonowi joannitów, którzy założyli na tym terenie komturę oraz wzniesli zamek;
- w wyniku konfliktu joannitów z księciem pomorskim, doszło do przejęcia dóbr zakonnych (w tym Korytowa) przez Barnima I;
- 1269 r. Barnim I nadał wieś rodzinie von Wedel, która już w 1272 r. przeszła na służbę margrabiów brandenburskich; pierwszym lennikiem był Zulis de Wedel (protopłasta nowomarchijskiego rodu), a następnie jego synowie – Bedeckin, Henning, Hasson;
- wg. księgi ziemskiej margrabiego Ludwika Starszego z 1337 r. Korytowo liczyło 78 łanów ziemi (w tym 4 plebańskie);

- 1352 r. margrabia Ludwik Rzymski nadał żonie rycerza Henninga Starszego połowę wsi jako dożywocie, a drugą połowę objął w lenno Henning;
- 1363 r. 1/3 wsi oraz zamek posiadał Ludeke von Wedel z Drawna;
- w XV wieku Korytowo było kilkakrotnie niszczone: w czasie walk wewnętrznych (1402-09), w okresie rozruchów husyckich; wojny z Polską (1431-33) i Pomorzem (1469-78);
- od czasów krzyżackich (1409 r.) współwłaścicielami wsi byli von Goltzowie; 1440 r. – panem na zamku w Korytowie był Henryk von Goltz;
- ok. poł. XV wieku Korytowo otrzymało prawa miejskie, ponieważ w późniejszym dokumencie z 1486 r. arcyksiążę Joachim nadał w lenno (3/4) Henrykowi von Goltz miasteczko i zamek w Korytowie;
- nadanie to potwierdzone w 1503 r. przez elektora brandenburskiego – z prawem do sądu, łowienia ryb, wyrębem lasu, młynami, barciami, daniną kościelną oraz murowanym zamkiem i czterema folwarkami;
- przez cały XVI wiek miasteczko przeżywało rozkwit gospodarczy, a ziemie folwarczne były powiększane przez rugi chłopów;
- czwarta część Korytowa jeszcze w 1571 r. była w posiadaniu Wedłów, którzy następnie przekazali (1593 r.) - w ramach rozliczeń majątkowych – von Goltzom;
- w czasie wojny 30-letniej Korytowo należało do Hansa von der Goltz, a w 1637 r. zniszczone przez wojska cesarskie;
- wg. panoramy i opisu Meriana z poł. XVII w. Korytowo było ufortyfikowane (wały i mury), z kościołem i dwiema siedzibami rycerskimi (stary dom - zamek pojoannicki i nowy dom – zamek Goltzów), choć jeszcze w XVII-wiecznych opisach już nie było nazywane miasteczkiem;
- w poł. XVII wieku odnotowano 28 dwułanowych gospodarstw chłopskich, 13 zagrodniczych oraz karczmę, do której prawa kupili von Goltzowie od rady miejskiej Choszczna;
- w 1665 r. von Goltzowie podzielili się na dwie linie, z odrębnymi siedzibami: Uterhof (dolny dwór) i Oberhof (górnny dwór);
- wg. spisu z 1718 r. każda część wsi obejmowała sołtysa, 7 gospodarstw chłopskich i 2 zagrodników; łącznie 76 łanów, z czego część dworska obejmowała 30 łanów i przyłączone 24 łany chłopskie oraz 10 zagrodniczych;
- w latach 1715-18 współwłaścicielami Korytowa byli: Christoph Hans von Goltz i wdowa po Erneście von Goltz; następnie obie części przejściowo w posiadaniu rodziny Mildenitz i Hertzberg oraz Wedłów;
- w 1789 r. oba majątki kupił (za 120 tys. talarów) prezydent rejencji Gustav Heinrich von Enkevort, a za jego rządów zwiększono hodowlę owiec; w owym czasie we wsi było: 16 gospodarstw chłopskich, 6 zagrodników, 10 chałupników, 25 komorników, rybak, kołodziej, leśniczy, kowal, młynarz – łącznie 65 domów;
- w XVIII wieku Korytowo było ważnym ośrodkiem hodowli owiec; ponad to mieszkańcy trudnili się również rybołówstwem;
- w 1810 r. majątek odziedziczył wnuk w/w - Bernhard Heinrich von Enkevort, który w 1812 r. sprzedał dobra Ernestowi Bernhardowi von Wedel, a ten z kolei przekazał który w 1839 r. przekazał Korytowo swej siostrzenicy – Luisie Leopoldinie von Schlieffen;
- następnie majątek w posiadaniu tej rodziny (aż do czasów II wojny światowej): w l. 60-tych XIX w. hrabina Virginia Charlotta; w 1872 r. jej brat Adolf Limbrecht; w 1885 r. – Georg von Schliessen, 1898 r. – wdowa Heide z czwórka dzieci;
- w 1815 r. nastąpiło rozdzielenie ziemi chłopskiej od dworskiej; w owym czasie było 15 samodzielnych gospodarstw chłopskich, 8 zagrodniczych;

- w 1850 r. majątek (łącznie z folwarkiem Golcza i Kaszewo) obejmował 7.331 mórg ziemi;
- w 1924 r. przy drodze do Rakowa powstały 4 gospodarstwa chłopskie;
- w 1937 r. wieś liczyła 850 mieszkańców;
- do 1938 r. Korytowo wchodziło w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny - wielodrożnica - układ szachownicowy (miejski) z zespołem rezydencjonalno-folwarcznym i wybudowaniami (koloniami)

- układ przestrzenny nie wykazuje istotnych zmian w stosunku do w/opisanego z okresu XIX – 1 poł. XX w.;
- jest to kompozycja zwarta, z czytelną siatką średniowiecznych dróg (na planie owalnej szachownicy) i obszernym zespołem rezydencjonalno-folwarcznym; całość wkomponowana w nadjeziorną topografię terenu;
- współcześnie układ nieznacznie rozwinięty w kierunku wschodnim, z osiedlem bloków mieszkalnych;
- główne elementy kompozycji przestrzennej to historyczne dominanty: XIII-wieczny kościół, barokowy dwór z założeniem parkowy oraz całościowo zachowane, XIX-wieczne podwórze folwarczne;
- wnętrze wsi o historycznej strukturze osadniczej, z zabudową zagrodową i krótkimi pierzejami o nieregularnych kształtach;
- sieć drożna o pierwotnym układzie, w większości o nawierzchni brukowanej;
- kolonie chłopskie z licznymi ubytkami zagród (m.in. całkowicie wyburzone zagrody przy drodze po północnej stronie młyna na Wardynce).

Zabudowa

- zagrodowa - mała i średniorolna oraz kolonijna
- pofolwarczna- gospodarcza o wartościach zabytkowych,
- mieszkalna (historyczna i współczesna)

Zabudowa zagrodowa – o charakterze mała i średniorolnym, 2 i 3-budynkowe, o niewielkich (płytkich) działkach siedliskowych, które rozmiary zostały zdeteminowane przez układ sieci drożnej i topografię terenu.

Chałupy lokowane na froncie zagród (głównie kalenicowo), 3/5 osiowe, murowane, nakryte dachami 2-spadowymi, wzniesione w większości w okresie 4 ćw. XIX – pocz. XX w. Uzupełnieniem zabudowy zagród są niewielkie budynki ogólnoinwentarskie i sporadycznie zachowane stodoły. W zabudowie Korytowa nie zachowały się obiekty szachulcowe, za wyjątkiem stodoły przy podwórzu folwarcznym oraz chałupy przy osadzie młyńskiej (ul. Myśliwska 8).

Przy drodze do Wardynia zabudowa nierolnicza, z niewielkimi chałupami (2 i 3-osiowa) z 1 ćw. XX w.

Kolonie poza wsią o charakterze rolniczym (chłopskim), ale o zredukowanej liczbie zagród i zabudowie gospodarczej – obecnie są to zagrody 2 i 3-budynkowe. Przy osadzie młyńskiej 2-budynkowa zagroda z szachulcową chałupą z poł. XIX w. (ob. opuszczona).

Zespół pofolwarczny:

- zespół rezydencjonalny
- *dwór* - murowany, trzyskrzydłowy, parterowy, nakryty dachami mansardowymi, wzniesiony – w swym zasadniczym układzie – w 2 poł. XVIII w. i rozbudowany w l. 1830-90, o barokowej formie architektonicznej; obecnie w trakcie remontu.
- *dom rządcy* – dwukondygnacyjny budynek, nakryty dachem 4-spadowym z wystawkami, wzniesiony w 2 poł. XIX w. i rozbudowany w l. 10-tych XX w., o historyzującym wystroju elewacji.
- podwórze folwarczne o pierwotnej kompozycji (swobodnej – otwartej), wybrukowane i historycznej zabudowie, rozłokowanej w dwóch, głównych ciągach przestrzennych:
- *północny (wzdłuż drogi)* – obora (1865 r.), owczarnia (1870 r.), stodoła (1870 r.); są to budynki wielkokubaturowe, ceglane, nakryte dachami 2-spadowymi, a pomiędzy nimi niewielkie budynki gospodarcze.
- *zachodni* – stodoła (1880 r.), budynek ogólnoinwentarski (l. 80-te XIX w.), budynek inwentarsko-magazynowy (1904 r.), stajnia – magazyn (kon. XIX w.) oraz w drugim szeregu gołębnik (1914 r.) z budynkiem gospodarczym; całość zabudowy również murowana, o pierwotnych formach architektonicznych.
- *część wschodnia* – to luźno rozłokowane budynki, murowane, o zróżnicowanych bryłach i funkcjach, wzniesione w okresie 4 ćw. XIX – 1 c. XX w.: gorzelnia (pocz. XX w.), kuźnia (1923 r.), stajnia (4 ćw. XIX w.).
- kolonia mieszkalna rozłokowana w kilku ciągach, w różnych częściach Korytowa
- *ul. Środkowa* – dwa czworaki (nr 4, 5), murowane, nakryte dachami naczółkowymi, z 1912 i 1919 r., częściowo zdewaloryzowane przez nowe przeprucia okienne.
- *ul. Szkolna* - ciąg murowanych czworaków po wschodniej stronie drogi, z przełomu XIX/XX w.; ob. przebudowane.
- *ul. Myśliwska* – osiedle 2-kondygnacyjnych bloków mieszkalnych, na wyniesieniu terenu, z l. 70-tych XX w.

Elementy funkcjonalne wsi

• *Institucje kościelne*

- *kościół filialny p.w. św. Stanisława Kostki* – zlokalizowany w pñ.-zachodniej części Korytowa, w sąsiedztwie zespołu rezydencjonalno-parkowego, stanowi jedną z głównych dominant w historycznym krajobrazie wsi. Jest to kościół murowany, salowy, z wieżą od zachodu, kilkufazowy (XIII-XIX w.), z czytelnymi nawarstwieniami stylistycznymi (gotyckie mury, renesansowy szczyt, barokowy hełm wieży); obecnie w trakcie remontu hełmu wieży.
- *pastorówka, ob. plebania* (ul. Kościelna 4) – budynek murowany z kon. XIX w., nakryty dachem 2-spadowym z wystawką, ze szczytowym wejściem i gankiem. Przy plebani świetlica – Ośrodek Pomocy Rodzinie.

• *Elementy kommemoratywne*

- *cmentarz przykościelny* – nieczynny, bez elementów sepulkralnych; działka wieloboczna, częściowo wygradzona murem kamiennym, z centralnie ułożoną świątynią oraz pomnikową lipą.
- *cmentarz ewangelicki (wiejski)* – nieczynny; ułożony w południowej części wsi, przy rozwidleniu dróg. Działka półkolistą (z fragmentami muru ogrodzeniowego), o układzie alejowo-kwaterowym, obsadzona bukami, klonami i jesionami, z kilkoma nagrobkami (destrukcjami) z 2 poł. XIX w. oraz XX-wiecznymi mogiłami i żelaznymi krzyżami.

- *cmentarz rodowy, ewangelicki* – nieczynny, na zachodniej, nadjeziornej skarbie (w osi dworu). Zachowała się ruina kamienno-ceglanego grobowca z kaplicą, bez zabytkowej zieleni.
- ***Instytucja państwowe i komunalne***
 - *szkoła* – na miejscu historycznego budynku powstał nowy kompleks szkolny, złożony z kilku obiektów, o bryłach harmonijnie wkomponowanych w historyczną zabudowę i ciekawej kolorystyce elewacji; zespół ten stanowi przykład właściwego kształtowania struktury przestrzennej wsi.
 - *sklep* – współczesny pawilon, ulokowany przy ul. Środkowej
- ***Przemysł, technika***
 - *gorzelnia pofolwarczna* – murowana, jednobryłowa, 2-kondygnacyjna z ryzalitem, z pocz. XX w., o charakterystycznej formie architektonicznej, łączący część produkcyjną z mieszkalną
 - *kuźnia folwarczna* – murowany budynek z 1923 r., dwuskrzydłowy; obecnie znacznie przekształcony (zmodernizowany) – zwłaszcza w części mieszkalnej.
 - *młyn wodny* (ul. Myśliwska 9a-9b) – zlokalizowany nad rzeką Wardynką, ok. 1 km na płn.-wschód od wsi, stanowi główny element osady młyńskiej. Budynek młyński dwubryłowy, z okazałą częścią mieszkalną oraz budynkami pomocniczymi (w tym pędnia) i przepustami, murowany, 2-kondygnacyjny i podpiwniczony; wzniesiony w l. 70-tych XIX i rozbudowany w 1913 r. (dom); obecnie nie pełni funkcji produkcyjnej, po remoncie tej części budynku, która jest użytkowana przez Koło Łowieckie „Szarak”. Przy młynie zachowana infrastruktura hydrograficzna, tj. obetonowany kanał młynówki, z przepustami i zastawkami (ob. nieużytkowany) oraz solidny budynek gospodarczy dawnej zagrody młyńskiej z 1871 r. (ob. przebudowany). Nowym elementem przy młynie jest kamienny głaz z tablicą upamiętniającą zmarłych myśliwych, a przy drodze ustawione kamienie młyńskie.
 - *remiza* – ulokowana przy ul. Szkolnej, nowy budynek o pawilonowej formie architektonicznej.
- ***Zieleń komponowana, elementy krajobrazowe***
 - *park dworski* – o historycznej kompozycji, z czytelnymi elementami XVII-wiecznego ogrodu renesansowego (kopiec), barokową bryłą dworu i dominującą kompozycją krajobrazową, ukształtowaną w poł. XIX w. Zachowany starodrzew, założenie widokowe, układ alejek oraz historyczna zabudowa (dwór i dom rządcy, lodownia, schody na kopiec). Drzewostan liściasty – szpalery klonów, dęby, olsze przy jeziorze oraz aleja lipowa.
 - *nasadzenia śródlwiejskie:*
 - aleja lipowa wzdłuż ul. Parkowej;
 - aleja klonowo-jesionawa przy drodze do Wardynia (ul. Joannitów),

KRZOWIEC – wieś szlachecka

Historia

- Krzowiec to prawdopodobnie XVIII-wieczny folwark majątku w Kółkach, założony za czasów rodziny von Osten;
- w poł. XIX w. folwark wymieniony w spisie dóbr koleckich, stanowił własność Otto von Schuckmanna;
- brak informacji o wielkości folwarku; w 1856 r. cały majątek kolecki liczył 1483 ha, a w 1914 r. – 1811 ha;

- do 1938 r. Krzowiec wchodził w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny i zabudowa - przysiółek-zespół pofolwarczny

- obecnie jest to niewielki, ulicowy przysiółek, rozwinięty na osi SW – NE, z zabudową mieszkalną i całkowicie zrujnowaną zabudową gospodarczą;
- po 1945 r. powstała nowa kolonia mieszkalna, rozlokowana po wschodniej stronie drogi dojazdowej od północy;
- podwórze folwarczne-oznaczenie zatartym układzie, nieużytkowane, z wyburzonymi lub kompletnie zrujnowanymi (zdeastowanymi) budynkami gospodarczymi (były to obiekty kamiennie-ceglane, z 4 ćw. XIX w.); zachowały się dwa domy (czworaki) z pocz. XX w., murowane, ale zdeastoryzowane przez przebudówki;
- kolonia mieszkalna: historyczna (po wschodniej stronie podwórza) - z jednym, wielorodzinnym budynkiem mieszkalnym, murowanym, z 4 ćw. XIX w.; współczesna – ciąg parterowych dwojaków oraz jeden blok 2-kondygnacyjny.
- d r o g i dojazdowe brukowane, w formie zwartych a l e i o cechach zabytkowych – od wschodu dęby, od północy – klony;

PAKOŚĆ – wieś kościelna/prywatna

Historia

- Pakość to XIX-wieczny folwark, założony na gruntach należących do kościoła NMP w Choszcznie - stąd nazwa Marienberg (Maryjne Wzgórze);
- 05.06.1939 r. właściciel ziemski Friedrich Kopplin z Radlic wydzierżawił 1516 mórg ziemi kościelnej za opłatą 607 szefli;
- 18.01.1843 r. F. Kopplin zgłosił do zatwierdzenia nazwę folwarku (Marienberg); w owym czasie istniały zabudowania folwarku – dwór, czworak, bud. inwentarskie, duża stodoła i owczarnia;
- ok. poł. XIX w. folwark liczył 29 mieszkańców;
- do 1938 r. Pakość wchodził w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny i zabudowa - skupiony- dwuliniowy (zespół pofolwarczny)

- obecnie jest to układ 2-liniowy, rozplanowany przy dwóch drogach tworzących tzw. rozwidlenie; z czego pierwotny układ w formie krótkiej ulicówki na osi S – N;
- po zachodniej stronie wsi i drogi do Piasecznika powstał kompleks budynków gospodarczych spółdzielni produkcyjnej, ob. „Danish Farming”;
- częściowo zatarty układ p o d w ó r z a f o l w a r c z n e g o: wyburzone budynki frontowe oraz północne, a pośrodku ulokowano niewielki dom; zachowany budynek inwentarsko-magazynowy (nr 4), murowany, z kon. XIX w., po przebudowie;
- d w ó r (nr 5) przebudowany, po remoncie (zachowana część północna i ryzalit środkowy) – budynek murowany, parterowy, nakryty dachem 2-spadowym, wzniesiony w 2 poł. XIX w.;
- w osi podwórza zachowana krótka a l e j a, ze starodrzewem lipowym;
- p a r k rozplanowany po zachodniej stronie dworu, o założeniu krajobrazowym (ok. poł. XIX w.), z wielogatunkowym drzewostanem (dominują dęby oraz pojedyncze lipy i kasztanowce) z 2 poł. XIX w.;

- c m e n t a r z w północnej części parku, z poł. XIX w., o zatartym układzie (ok. 0,2 ha), obsadzony dębami i klonami, ze śladami nagrobków kamiennych;
- k o l o n i a m i e s z k a l n a to dwojaki (ulożone bezpośrednio przy drodze wiejskiej), z niewielkimi budynkami gospodarczymi; obiekty po przebudowach, bez wartości kulturowych;
- historyczny układ s i e c i d r o ż n e j bez zmian; drogi w obrębie wsi asfaltowe, a boczne - gruntowe;

PIASECZNIK- wieś książęca/rycerska

Historia

- Piasecznik to wieś o metryce średniowiecznej, wzmiankowana w 1278 r., kiedy to na mocy układu książę Barnim I odzyskał wsie położone w rozwidleniu Iny, uznając je za lenno otrzymane od margrabiego Konrada;
- w tym samym roku wieś wymieniana jest jako własność Wedłów z Krępcewa;
- od 1516 r. wieś w posiadaniu rodziny Güntersberg, następnie majątek stał się własnością domenalną;
- pod kon. XV wieku wybudowano kościół parafialny, od 2 poł. XVI w. świątynia przejęta przez protestantów;
- 1774 r. założono folwark domenalny;
- 1778 r. wybudowano młyn wodny;
- 1784 r. Piasecznik określano jako wieś bogatych chłopów: 24 gosp. chłopskie, 3 zagrodników, 7 chałupników, działała karczma, kuźnia; łącznie 73 domy;
- w 1835 r. dokonano separacji gruntów, m.in. wydzielono nowe grunty dla kościoła i parafii;
- w 1868 r. odnotowano 25 gosp. chłopskich, 3 zagrodnicze, młyn wodny - łącznie 85 chałup, 2 bud. gospodarcze, 55 bud. gospodarczych; w owym czasie folwark domenalny liczył 21 domów mieszkalnych
- w 1935 r. wieś liczyła 585 mieszkańców, a w 1929 r. 30 gospodarstw chłopskich posiadało od 20 do 50 ha ziemi;
- do 1939 r. Piasecznik wchodził w skład Kreisu Pyritz, Reg. Bez. Stettin, Prov. Pommer

Układ przestrzenny- zwarty (wielopasmowy) - widlica z zespołem pofolwarcznym

- historycznie ukształtowany układ przestrzenny nie wykazuje zmian w stosunku do w/opisanego z okresu 2 poł. XIX – 1 poł. XX w.;
- główne elementy kompozycji przestrzennej to: historycznie wykształcona kompozycja przestrzenna z układem sieci drożnej; zabytkowy kościół; zespół pofolwarczy oraz duże nasycenie zabudową chłopską o wysokich wartościach kulturowych;
- formalnie jest to kompozycja widlicowa (w kształcie litery „T”), rozplanowana przy skrzyżowaniu historycznych traktów komunikacyjnych (z rozwidleniami na obrzeżach), z centralnym (trójbocznym) placem, zespołem pofolwarcznym i osiedlem robotników folwarcznych; zachowane również wybudowania chłopskie;
- pierzeje w pełni wykształcone, ale z widocznymi ubytkami (w pierzei południowej układu W – E oraz w obu ciągach układu N - S), o historycznej kompozycji:

- w części północnej szeroko rozsunięte (łukowate), z głębokimi działkami siedliskowymi, a w części południowej proste, o płytszych działkach;
- nowe elementy przestrzenne lokowane głównie na obrzeżach wsi (zabudowa mieszkalna), przy czym niektóre mają formę szpetnych dominant – np. dwu-pietrowe bloki mieszkalne);
- do działek siedliskowych – szczególnie w części północnej - przylegają głębokie ogrody i sady, ale bez dróg zagumiennych;
- układ sieci drożnej bez zmian: główna droga wiejska (S – NW) oraz wyjazdy w kierunku południowym o nawierzchni asfaltowej; droga po wschodniej stronie placu oraz w kierunku tzw. Zaolzia – brukowane; drogi do wybudowań – gruntowe;
- zachowana większość wybudowań (koloni) o rozproszonej zabudowie, o nazwach lokalnych (Kolonina, Zaolzie, Pod Lasem); zagrody nr 44-47 przy drodze polnej w formie zwartego ciągu.

Zabudowa

- zagrodowa (chłopska) - typologicznie zróżnicowana, o wart. kulturowych
- zespół pofolwarczny - podwórze, dwór - rządcówka, kolonia mieszkalna

Zabudowa chłopska typologicznie zróżnicowana, odzwierciedla historycznie ukształtowane podziały własnościowe, z dominacją dużych zagród chłopskich. Niektóre, pierwotnie pełnorolne, zagrody zostały wtórnie przekształcone – w wyniku licznych wyburzeń budynków – do gospodarstw nierolniczych. W wyniku zmian społeczno-gospodarczych niektóre obiekty pełnią nowe funkcje (np. użyteczności publicznej, magazynowe) lub nieużytkowane, a nawet opuszczone.

- Typy zagród:

- *dominujące* – pełnorolne (w pierzei północnej układu W – E)
- zagrody głównie 4-budynkowe, o układach czworobocznych, z przylegającymi do siebie podwórzami,
- układ: dom kalenicowo na froncie parceli, po bokach budynki inwentarskie (w tym w linii pierzei), w głębi stodoła (w tym duże na dwa gospodarstwa),
- dominuje zabudowa murowana z okresu 4 ćw. XIX – pocz. XX w., za wyjątkiem szachulcowych stodół,
- w pierzei południowej układu W – E z pierwotnych zagród pełnorolnych zachowały się domy i pojedyncze budynki inwentarskie.
- *uzupełniające*:
- średniorolne (na obrzeżach układu W – E oraz w południowej części wsi)
- zagrody 3-budynkowe, zróżnicowanych kształtach i mniejszej skali obiektów, z wąskofrontowymi domami (w tym o łączonym programie użytkowym – np. nr 70, 71, 88, 93) oraz chronologicznie i materiałowo zróżnicowanej zabudowie (w tym przemurwane dawne budynki szachulcowe);
- małorolne (na obrzeżach wsi oraz na centralnym placu)
- zagrody głównie 2 lub 3-budynkowe, o niewielkiej skali obiektów, zabudowa murowana, w większości z pocz. XX w.
- kolonijne (poza strefą zabudowy)
- zagrody głównie 2 lub 3-budynkowe (w tym mieszkalno-gospodarcze – np. nr 41, 42), z niewielkimi obiektami gospodarczymi; budynki murowane, tynko-wane, z l. 20-tych XX w.

Formy zabudowy:

- *domy mieszkalne*
- « w zagrodach pełnorolnych:
 - bud. w okresie 4 ćw. XIX – l. 10-te XX w. (dominują domy z przełomu XIX/XX w.),
 - lokowane na froncie parceli, zorientowane kalenicą do drogi ,
 - murowane, ceglane (pierwotnie nietynkowane),
 - parterowe oraz ze ściankami kolankowymi i mieszkalnym poddaszem, nakryte dachami 2-spadowymi,
 - budynki 5 – 7 osiowe, o regularny podziałach,
 - z elementami detalu architektonicznego (opaski przyotworowe, gzymsy, fryzy – np. nr 74, 88/90) oraz XIX-wieczną stolarką – głównie ozdobnie opracowane drzwi, np. 53, 55, 57, 89-90
- « w zagrodach średnio i małorolnych
 - bud. w okresie 1 poł. XIX – l. 20-te XX w. (także dwufazowe),
 - lokowane na froncie parceli, kalenicowo (np.. nr 15, 48) lub wąskofrontowe (nr 13, 70, 71, 88, 93),
 - o łączonym programie użytkowym – np. chałupy wąskofrontowe z częścią gospodarczą i obiekty na koloniach),
 - murowane lub szachulcowe (przemurowane), w większości tynkowane,
 - 4/6-osiove, nakryte dachami 2-spadowymi (np. 48 z dachem naczółkowym)
- *budynki inwentarskie*
 - bud. w okresie 4 ć. XIX – l. 20-te XX w.,
 - lokowane po bokach podwórza, szczytem do drogi (w tym w linii pierzei – np. nr 6, 7, 57, 58)
 - wielofunkcyjne, o zróżnicowanej skali, z użytkowymi poddaszami, nakryte dachami 2-spadowymi,
 - murowane (ceglane, nietynkowane), z prostym detalem architektonicznym – gzymsy, lizeny, rozety (np. nr 6)
- *stodoły*
 - lokowane w głębi podwórza, w tym na dwie zagrody – np. nr 58/59 i 60/61,
 - szachulcowe, 2-klepiskowe, z wozowniami (w zagrodach pełnorolnych), wzniesione ok. poł. XIX w. oraz wtórnie przemurwane,
 - murowane, 1 i 2-klepiskowe (w mała i średniorolnych), bud. kon. XIX – 1 ćw. XX w.
 - nakryte wysokimi dachami 2-spadowymi, o skromnym wystroju architektonicznym.
- *mała architektura*
 - ogrodzenia – dominują współczesne płoty sztachetowe, zaś przy zagrodach pełnorolnych zachowane fragmenty kamiennych ogrodzeń (nr 5, 7, 10, 71) oraz ceglane filary bramne (np. nr 5, 7, 58, 61, 82).

Zespół pofolwarczny:

- *podwórze folwarczne* – o czytelnej kompozycji (zasadniczy układ w podkowę), wybrukowane, z kamiennie-ceglaną zabudową z okresu 2 poł. XIX – l. 10-te XX w. oraz ceglanymi filarami bramnymi. Po bokach podwórza dwa ciągi wielkokubaturowych budynków: od strony drogi inwentarskie (ob. nieużytkowane), w głębi dziedzińca – magazynowe. Poza podwórzem znajdują się jeszcze dwa budynki

- gospodarcze (cegłany i kamienny) oraz dom mieszkalny – murowany z kamienia, wieloosiowy, nakryty wysokim dachem 2-spadowym. Całość o wartościach zabytkowych.
- *dom rządcy* (ob. dom mieszkalny nr 17) – ułożony w osi założenia podwórza, murowany z cegły ceramicznej, 9-osiowy, ze ścianką kolankową, nakryty dachem 2-spadowym, bud. 4 ćw. XIX w.
 - *kolonia mieszkalna* – rozlokowana po zachodniej stronie drogi wiejskiej (na wysokości jeziora), złożona z kilku tzw. czworaków, o jednakowych formach architektonicznych; budynki z l. 10-tych XX w., murowane, 2-kondygnacyjne, wieloosiowe, nakryte płaskimi dachami 2-spadowymi (ob. z częściową wymianą stolarki).

Elementy funkcjonalne wsi

• *Instytucje kościelne*

- *kościół parafialny p.w. św. Andrzeja Boboli* - posadowiony w płn.-zachodniej części wsi, w sąsiedztwie jeziora. Jest to kościół murowany (kamienny), salowy, bez-wieżowy, wzniesiony w kon. XV w., późnogotycki; zniszczony w czasie II wojny światowej, odbudowany w 1969 r. – bez historycznego wyposażenia.
- *pastorówka* (ob. plebania nr 50) – budynek ułożony bezpośrednio przy kościele, murowany, 7-osiowy (z ryzalitem), bud. kon. XIX w.

• *Elementy kommemoratywne*

- *cmentarz przykościelny* (nieczynny) – działka wieloboczna, wygradzona od frontu wysokim murem kamiennym, z dwiema bramkami, obsadzona pojedynczymi dębami i kasztanowcami, z centralnie ułożonym zabytkowym kościołem; brak śladów sepulkralnych, za wyjątkiem kamiennego obelisku ku czci ofiar I wojny światowej.
- *cmentarz ewangelicki, ob. komunalny* (z poł. XIX w., rozbudowany po 1970 r.) – połowy, usytuowany przy wyjeździe ze wsi w kierunku Stargardu, o regularnym (czworo-bocznym) założeniu, dwufazowy, wygradzony od strony drogi murem, obsadzony lipami i jesionami, z destrukatami XIX-wiecznych nagrobków i żelaznymi krzyżami w części frontowej (historycznej).

• *Obiekty użyteczności publicznej*

- *szkoła* – historyczny budynek posadowiony pośrodku wsi (nr 83), parterowy, murowany (cegła ceramiczna, nietynkowany), o typowym ukształtowaniu elewacji (tj. z dużymi oknami sal szkolnych) - ob. dom mieszkalny;
- *warsztaty terapii zajęciowej* (nr 82) – dwukondygnacyjny, nowoczesny budynek, o kolorowym wystroju elewacji, ukształtowany po rozbudowie parterowego domu (chałupy).
- *sklepy* – w obrębie wsi jest kilka punktów sklepowych (ogólnospożywczych), ułożonych w nowych budynkach (pawilonach) – na centralnym placu, przy jeziorze.
- *plac sportowy* – wydzielony we wschodniej części wsi, przy zagrodzie nr 74.
- *Przemysł, technika*
- *młyn wodny* – wyburzony po 1945 r., ze śladami fundamentów po budynkach i kamiennym murem oporowym, o urokliwym miejscu (głęboki wąwóz) z czytelnym obrysem młynówki i stawu.
- *remiza* – historyczna ułożona przy folwarku (niewielki, murowany budynek z pocz. XX w., z wjazdem w ścianie długiej); współczesna zlokalizowana przy jeziorze, w parterowym budynku bez wieży.

• **Zieleń komponowana, elementy krajobrazowe**

- nasadzenia *śródmiejskie*:
- szpalery kasztanowców i klonów wzdłuż pierzei, obręb układu W – E,
- podwójny szpaler kasztanowców pośrodku układu W – E,
- krótkie
- nasadzenie przy zagrodach (kasztanowiec i klon) w południowej części wsi,
- *park dworski* – to obecnie pojedyncze drzewa liściaste w otoczeniu podwórza oraz szpaler kasztanowców przy drodze.
- *wody*: po płn.-zachodniej stronie wsi znajdują się dwa, niewielkie jeziora, o zakrzewionej linii brzegowej, które waloryzują krajobraz naturalny, a także stanowią zabezpieczenie ekspozycji na historyczny zespół ruralistyczny;

PŁOKI

Historia

- Płoki to XIX-wieczny folwark, założony w trakcie kolonizacji terenów wokół Choszczna, w okresie regulacji gruntów;
- folwark założono na wniesieniu terenu, na wzgórzu – stąd nazwa „*góra Wilhelma*”
- do 1938 r. Płoki wchodziły w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny i zabudowa

- przysiółek- zespół pofolwarczny
- po 1945 r. zespół użytkowany przez dwie rodziny, w ramach pierwotnego założenia folwarcznego;
- obecnie jest to niewielki przysiółek, o zwartej (geometrycznej) kompozycji, rozlokowany w osi drogi dojazdowej od północy;
- podwórze pofolwarczne o czytelnym układzie, z historycznymi budynkami gospodarczymi – murowane (ceglane), z kon. XIX w., do których dostawiono nowe przybudówki;
- na miejscu dworu posadowiony współczesny, 2-kondygnacyjny dom, nakryty dachem 4-spadowym;
- całość zabudowy bez wartości kulturowych, poza zainteresowaniami konserwatorskimi;
- park dworski o pow. ok. 1 ha, krajobrazowy, założony w kon. XIX w., z drzewostanem liściastym (lipy i buki), polaną i stawem; obecnie jest to zwarta kępa zieleni wysokiej, stanowiąca otulinę dla zabudowy;
- do osady wytyczono od płn.-zachodu i pld.-wschodu nowe drogi polne;

RADACZEWO – wieś zakonna/książęca

Historia

- wieś położona na obszarze, który w l. 1232-1236 r. został nadany przez księcia Władysława Odonicza i Henryka Brodatego cystersom z Kołbacza;
- następnie tereny te były przedmiotem sporu między księstwem pomorskim i Brandenburgią ;
- pierwsza wzmianka o wsi „*Rickebach*” pochodzi z 1278 r., kiedy to została wymieniona w układzie, na mocy którego książę Barnim I odzyskał wsie położone w rozwidleniu Iny, uznając je za lenno otrzymane od margrabiego Konrada;

- od kon. XIII w. wieś stanowiła lenno rodziny Güntersberg, do której należał też sąsiedni Piasecznik;
- 1525 r. Radaczewo w połowie należało do Johanna von Güntersberg, a w połowie do książąt pomorskich, wchodząc – od czasów Reformacji - w skład domeny w Szadzku;
- 1530 r. część domenalna została sprzedana Gasparowi Borke – burmistrzowi ze Stargardu;
- do 1772 von Güntersbergowie posiadali swoją część Radaczewa, następnie wieś przejęła rodzina von Blankensee;
- w poł. XVIII w. w Radaczewie były trzy majątki: „A” – von Blankensee, „B” – von Schack, „C” – von Borck;
- od 1770 r. całość majątku przejęła rodzina von Blankensee;
- 1784 r. we wsi było 14 gospodarstw chłopskich, 36 domów mieszkalnych, pałacyk myśliwski; działała kuźnia oraz szkoła;
- 1817 r. Radaczewo kupiła rodzina Bethe; 1858 r. – Helmuth Carl Bethe;
- ok. 1870 r. wieś liczyła aż 508 mieszkańców, 44 domy, 4 budynki przemysłowe (kuźnia, młyn), 58 budynków gospodarczych;
- 1892 r. majątek należał do Theodora von Bethe i liczył 1344 ha;
- w l. 30-tych XX w. majątek przejęła rodzina Blüdorn, a we wsi było 398 mieszkańców;
- do 1939 r. Radaczewo wchodziło w skład Kreisu Pyritz, Reg. Bez. Stettin, Prov. Pommern

Układ przestrzenny - zwarty – wieś ulicowo–placowa z zespołem pofolwarcznym

- wieś w typie luźnej i nieregularnej ulicówki, rozplanowanej na osi SW – NE, rozdzielonej wrzecionowatym placem, z czytelnym podziałem na część chłopską (północną) i pofolwarczną (południową);
- układ przestrzenny ograniczony od płn., wsch., i pld. naturalnymi ciekami;
- pierzeje o zróżnicowanej kompozycji: w części południowej zwarte, ale z nowymi nawarstwieniami (bloki mieszkalne); w części północnej – nieregularne, luźne, z licznymi ubytkami;
- historyczna kompozycja przestrzenna o częściowo zatartych dominantach – kościół w ruinie, wyburzony pałac; głównym elementem kompozycji ruralistycznej jest zabudowa pofolwarczna (podwórze gospodarcze i kolonia mieszkalna) oraz rozległe założenie parkowe;
- nowe elementy przestrzenne powstały na obrzeżach parku – tj. zespoły budynków inwentarskich;
- układ sieci drożnej bez zmian: główna droga wiejska – asfaltowa, drogi dojazdowe do majątku oraz droga okalająca nawsie – brukowane; po zachodniej stronie strefy zabudowy wydzielono drogę zagumienną;
- po 1945 r. wyburzono zabudowania (zagrodę) cegielni.

Zabudowa

- zespół pofolwarczny z kolonią mieszkalną
- zagrodowa - średnio i małorolna

Zespół pofolwarczny:

- pałac – zniszczony w czasie II wojny światowej, w l. 60-tych rozebrano ruiny, a następnie na tym miejscu wzniesiono nowy dom mieszkalny; w tym miejscu zachował się pomnikowy dąb.

- dziedzince folwarczne:
- *główne* o pierwotnej, geometrycznej kompozycji, ukształtowanej w sposób osiowy (otwarty), z dwoma ciągami zabudowy, złożonych z wielkokubaturowych obiektów; w osi dawnego pałacu obora, stodoła i stajnia, a w osi wjazdu zachodniego gorzelnia i kuźnia. Budynki murowane (kamienne i ceglane) wzniesione w 3 ćw. XIX w. (datowane), z licznymi przemurówkami i nową stolarką; obecnie w większości nieużytkowane.
- *północne* w całości wyburzone.
- na obrzeżach pierwotnego podwórze oraz przy parku powstały zespoły budynków inwentarskich (chlewnie); obecnie również nieużytkowane.
- kolonia mieszkalna – w południowej części wsi, rozlokowana po obu stronach drogi, złożona z XIX-wiecznych czworaków i współczesnych, 1-piętrowych bloków. Historyczna budynki (np. nr 18, 21-24) murowane (kamienne), wieloosiowe (o symetrycznych elewacjach), nakryte dachami 2-spadowymi, datowane (od 1880 do 1896 r.); obecnie po częściowej wymianie stolarki, z dobudowanymi gankami, ale stanowią zwarte ciągi architektoniczne, o wartościach kulturowych.
- **Zabudowa zagrodowa** rozlokowana pośrodku wsi oraz w części północnej, złożona z 2 lub 3-budynkowych zagród, o niewielkiej skali obiektów gospodarczych lub o łączonym programie użytkowym (np. nr 29). Występują liczne ubytki tak całych zagród, jak budynków gospodarczych oraz obiektów szachulcowych – np. chałupy nr 31 i 32. Zabudowa historyczna pochodzi z okresu kon. XIX – l. 20-te XX w., murowana, o skromnych formach architektonicznych i współcześnie zdewaloryzowana; pojedyn-cze budynki szach./mur., z 1 poł. XIX w. - nr 29.
- Budynki mieszkalne lokowane kalenicowo na froncie parceli, 5/7-osiowe, nakryte dachami 2-spadowymi. Budynki inwentarskie po bokach podwórze, wielofunkcyjne, ceglane. Stodoły zachowane sporadycznie, murowane i drewniane, 1-klepiskowe. Przy niektórych zagrodach zachowały się ceglano-kamienne ogrodzenia (np. nr 29).

Elementy funkcjonalne wsi

• *Instytucje kościelne*

- *kościół* – XVI-wieczny, salowy z wieżą, zniszczony w czasie działań II wojny światowej; obecnie w stanie ruiny – zachowało się większość kamiennych murów i ceglane obramienia otworów okiennych i drzwiowych.
- *kaplica* (nr 8) – urządzona w budynku mieszkalnym, ulokowanym pośrodku wsi (na nawsiu).

• *Elementy kommemoratywne*

- *cmentarz przykościelny* – nieczynny; działka czworoboczna (ok. 0,3 ha), wygradzona fragmentarycznie zachowanym murem kamiennym, obsadzona lipami, jesionami i klonami (zakrzewiony); układ jednokwaterowy, z ruiną XVI-wiecznego kościoła oraz XIX-wiecznymi, kamiennymi nagrobkami (płytkami) rodziny Bethe (właścicieli majątku).
- *cmentarz ewangelicki* (z poł. XIX w.) – nieczynny, ulokowany bezpośrednio po wschodniej stronie cmentarza kościelnego, również czworoboczny i wygradzony niskim murem kamiennym, obsadzony lipami, z podrostami i krzewami, z licznymi elementami sepulkralnymi: żelazne krzyże, kamienne nagrobki, metalowe ogródki.

- *krzyże przydrożne* – ustawione przy rozwidleniu dróg, na południowym skraju wsi oraz przy drodze do Gładysza.

• **Obiekty ogólnowiejskie**

- *remiza* – ułokowana pośrodku wsi (na nawsiu); współczesny budynek, o parterowej bryle.

- *pawilon sklepowy* – pośrodku wsi (przy alei do folwarku), współczesny, parterowy.

- *plac sportowy* – wydzielony w pld.-zachodniej części wsi, bezpośrednio przy strefie zabudowy

• **Zieleń komponowana, elementy krajobrazowe**

- *park pałacowy* – naturalistyczny, z poł. XIX w., z czytelnym układem alei, polan i starodrzewem; pierwotnie o pow. ok. 4 ha, ob. ze zrębami w części północnej i południowej, bez pałacu, z nowymi kompleksami budynków inwentarskich. Drzewostan głównie liściasty (dęby, buki, kasztanowce i lipy), z pojedynczymi świerkami i cisami oraz alejami: lip (wzdłuż drogi dojazdowej), dębów, wiązów; kilka pomników przyrody – dęby i tulipanowce. Pośrodku parku znajduje się cmentarz rodowy (kwatera), z kamieniem nagrobnym rodziny Bethe.

- *nasadzenia śródwiejskie:*

- szpalery kasztanowców w północnej części wsi,

- kępa lip wydzielająca południową część na wsi,

RADLICE- wieś rycerska/miejska

Historia

- średniowieczna wieś Radlice została całkowicie zniszczona podczas najazdu polskoliteńskiego w 1326 r.;
- pierwsza wzmianka o wsi „*Schultendorp*” pochodzi z Landbuchu Nowomarchijskiego z 1337 r., kiedy to wymieniano tylko młyn, należący do sołtysa choszczeńskiego;
- jeszcze w XIV wieku lenno we wsi posiadała rodzina von Schutte; stad – być może - późniejsza nazwa wsi;
- w 1348 r. margrabia Ludwik Starszy nadał Choszcznu na własność pola wsi i młyn Radlice, a w 1349 r. Heinrich von Schutte oddał miastu swoją część wsi;
- w posiadaniu Choszczna grunty obecnej wsi Radlice znajdowały się do poł. XIX w.;
- od XV wieku działał tu folwark zarządzany pierwotnie przez radę miejską, od XVI w. wydzierżawiany;
- w 1560 r. wzmiankowana była owczarnia, która w 1568 r. liczyła aż 800 zwierząt, a owczarz miał takie same przywileje jak dzierżawca owczarni w urzędzie domeny w Reczu;
- folwark zniszczony został w czasie wojny 30-letniej (w owym czasie dzierżawcą był Kilian Rückheim); odbudowany w 1641 r. przez Adam Benckendorf - czynsz wynosił od 250 do 375 florenów rocznie;
- od XVIII wieku systematycznie rosła suma dzierżawna za folwark, co świadczy również o jego dobrej sytuacji gospodarczej: 1700 r. – 700 florenów rocznie, 1711 r. (800 fl., czyli 533 talary), 1735 r. – 1100 talarów;
- w 1758 r. folwark obejmował łącznie 1330 mórg ziemi i składał się z trzech części: pola środkowego, foluszowego i miejskiego;
- na pocz. XIX w. przy folwarku istniała niewielka osada, złożona z 4 chałupników i 5 komorników;
- ostatnim dzierżawcą folwarku Radlice był Friedrich Kopplin, wspomniany w 1839 r.;

- w 1845 r. posiadłość przejął – na prawach dzierżawy wieczystej – adwokat Robert Barth, który następnie wykupił czynsz;
- w 1850 r. posiadłość była wolna od stałego podatku, a Barth – choć mieszczanin – został członkiem rycerstwa pow. choszczeńskiego i do czasów II wojny światowej Radlice były majątkiem rycerskim;
- wraz z usamodzielnieniem majątku powstało założenie rezydencjonalne (dwór i park), zaś cały majątek liczył ok. 3 tys. mórg ziemi;
- gospodarstwo było dobrze rozwinięte: uprawiano różne zboża i pasze, hodowano bydło mleczne (zaprzestano hodowli owiec); działała gorzelnia, kuźnia, fabryka drenów;
- do 1938 r. Radlice wchodziły w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen;

Układ przestrzenny i zabudowa

- zespół pofolwarczny – układ zatarty, dwór i większość zabudowy – wyburzone, park i cmentarz zaniedbane
- obecny układ przestrzenny zawarty jest w ramach pierwotnej formy (założenia), bez nowych nawarstwień, ale znacznie zdewaloryzowany, zatarty przez ubytki zabudowy oraz opuszczone i zrujnowane obiekty;
- po 1945 r. zespół został podzielony między rolników indywidualnych, co przyczyniło się do wewnętrznych podziałów podwórza, a z czasem do przekształceń i wyburzeń
- **dwór** - po 1945 r. użytkowany jako dom myśliwych i szkoła, następnie częściowo opuszczony, zaniedbany i rozebrany; ob. zachował się niewielki fragment ścian skrzydła wschodniego oraz filary bramne. Był to budynek XIX-wieczny, dwukondygnacyjny, z ryzalitem frontowym, nakryty dachem naczółkowym, murowano-ryglowy, rozbudowany na pocz. XX w.
- **podwórze f o l w a r c z n e** - o zatartej kompozycji, ze szczątkowo zachowanymi budynkami i ruinami (fundamentami) obiektów; wewnątrz stanowi obecnie rozległy nieużytek porośnięty trawą, ze stawem i brukowanymi traktami. Z pierwotnej zabudowy zachowały się dwa budynki o cechach zabytkowych: budynek wielofunkcyjny (chlewania-stajnia-wozowania-mieszkanie), dwufazowy (przebudowany w l. 10-tych XX w.) murowany, o rozbudowanej bryle (parterowy i II-kondygnacyjny), nakryty dachem naczółkowym i mansardowymi; remiza – budynek o oryginalnej formie (na rzucie 8-boku), nakryty dachem ostrosłupowym, ceglany, z l. 10-tych XX w.
- **park** - o założeniu krajobrazowym (poł. XIX w.), rozplanowany na naturalnej skarpi (między dworem a polami), z zachowanym starodrzewem – dominują dęby (w układzie szpalerowym) oraz pojedyncze lipy i jesiony; obecnie zaniedbany, zakrzewiony, z zatartym układem alejek;
- **cmentarz** - poewangelicki, z ok. poł. XIX w., ulokowany po płn.-zachodniej stronie pierwotnego podwórza, niewielki, czworoboczny (czytelne granice), ale zatartym układzie. Nekropolia obsadzona pojedynczymi lipami, robinią i świerkami (ob. silnie zakrzewiona), ze śladem kamiennego ogrodzenia, z centralnie posadowionym kamiennym obeliskiem ku czci poległych w czasie I wojny światowej oraz destrukcjami nagrobków z 2 poł. XIX w.
- w obrębie wsi jest kilka budynków mieszkalnych (**czworaki**) dawnej kolonii robotników folwarcznych, ulokowane na obrzeżach układu; są to budynki parterowe, murowane, z l. 20-tych XX w. (ob. przebudowane)

- drogi dojazdowe do wsi brukowane, z aleją robini akacjowej od strony Choszczna i aleją klonowo-lipowo-dębową w kierunku Witoszyna; ciągi komunikacyjne w obrębie podwórza brukowane;
- z dawnej cegielni zachował się tylko murowany dom z 4 ćw. XIX w., ob. częściowo przebudowany.

RADUŃ – wieś zakonna/rycerska

Historia

- w l. 1237-69 tereny obecnej wsi należały do joannitów; następnie w posiadaniu Wedłów z Korytowa – lenników margrabiów brandenburskich;
- pod kon. XIII wieku wybudowano kościół;
- pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1315 r., kiedy to wymieniono rycerza Mikołaja *de Radun* (lennika Wedłów), który był świadkiem układu między Pełzycami i cysterkami;
- w l. 1313-21 wieś otrzymał w lenno Jan Hagen, a margrabia Waldemar zatwierdził 66 łanów ze wszystkimi przywilejami (w tym immunitet sądowy) i patronatem nad kościołem oraz zwolnił na sześć lat od służebności grodowej;
- wg. księgi ziemskiej margrabiego Ludwika z 1337 r. Raduń obejmował 64 łany, w tym 4 plebańskie;
- od poł. XIV w. wieś stopniowo przechodziła na własność Choszczna: w 1344 r. mieszczanin Mateusz Plauwe kupił od Hagenów 4 łany ziemi, następnie rada miejska dokupiła 9 łanów z zagrodnikami, w 1358 r. margrabia Ludwik Starszy nadał wieś Choszcznu, w 1359 i 1406 r. rada miejska odkupiła resztę dóbr i lenn od Hagenów;
- 1441 r. Raduń przejęli na własność Krzyżacy, co było skutkiem sporu zakonu z Chosz-cznem, a nowy przywilej miejski z 1445 r. pozbawił Choszczno tego nadania;
- w 1454 r. Choszczno odkupiło połowę wsi od zakonu, a drugą część odkupiło w 1470 r. – od Giese von Blankensee wraz z majątkiem;
- w 1628 r. wieś liczyła 63 łany chłopskie (31 gospodarstw) i 6 zagrodniczych;
- w czasie wojny 30-letniej (1637 r.) wieś zniszczona przez wojska szwedzkie (pozostało 10 gospodarstw chłopskich), odbudowana na pocz. XVIII wieku
- od XVIII wieku pańszczyznę (odrabianaą na polach Radlic i Roztocza) zamieniono na czynsz;
- w 1718 r. wieś liczyła 69 łanów, z czego 61 należało do chłopów, 6 do zagrodników, 2 do pastora: sołtysa (Neumuth na 5 łanach), 24 2-łanowych chłopów, 6 „półchłopów” (po 1 łanie) i 3 „półchłopów” (po 3/4 łana), 6 zagrodników (po 1 łanie);
- na pocz. XIX w. struktura Radunia wyglądała następująco: sołtys lenny, 25 pełnych chłopów, 4 „półchłopów”, 7 zagrodników, 20 komorników, ale tylko 50 łanów; łącznie 45 „dymów” i 371 mieszkańców;
- w 1939 r. odnotowano 99 gospodarstw domowych, 74 domy i 402 mieszkańców;
- do 1938 r. Raduń wchodził w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny

- skupiony – widlica z nawsiem
- historycznie ukształtowany układ przestrzenny nie wykazuje istotnych zmian w stosunku do w/opisanego z kon. XIX w.;
- formalnie jest to kompozycja widlicowa, ze śródmiejskim placem (nawsiem), o historycznej strukturze działek siedliskowych i skupionej zabudowie;
- główne elementy kompozycji przestrzennej to: historycznie wykształcona forma przestrzenna z układem dróg; niewielkie (wrzecionowate) nawsie, stanowiące pozostałość pierwotnego założenia owalnicowego oraz zabytkowy kościół ze strzelistą wieżą – stanowiący dominantę architektoniczną;
- nawsie nieprzejezdne od północy, rozwinięte w kierunku południowym o niewielki (trójkątny) plac z figurą i zabytkowym dębem;
- pierzeje w pełni wykształcone, z niewielkimi ubytkami (pustkami), o pierwotnej kompozycji – pierzeja wschodnia i fragment północnej o szczytowej (pierwotnej) orientacji budynków;
- w obrębie wsi brak nowych ciągów komunikacyjnych, czy przestrzennych, z nową zabudową na obrzeżach układu;
- drogi wiejskie w obrębie układu przestrzennego o nawierzchni asfaltowej; fragment drogi północnej (do cmentarza) brukowany;

Zabudowa

- chłopska (zagrodowa) - o wartościach kulturowych
- magazynowo-warsztatowa - zdewaloryzowana

Zabudowa chłopska odzwierciedla historycznie ukształtowane podziały własnościowe, z dominacją dużych zagród chłopskich (o przestronnych działkach siedliskowych), które rozlokowane są w obrębie całego układu przestrzennego. Oprócz tego występują zagrody średniorolne, o mniejszych parcelach i skali budynków.

Zagrody pełnorolne wielobudynkowe, o układach czworobocznych: chałupa na froncie parceli, po bokach budynki inwentarskie (w tym w linii kalenicy), w głębi stodoła; po 1945 r. niektóre zagrody zostały podzielone na dwie rodziny, z mieszkaniami wydzielonymi w części budynku inwentarskiego. Dominują budynki ceglane, wzniesione w okresie 4 ćw. XIX – pocz. XX w.; sporadycznie szachulcowe stodoły z ok. poł. XIX w.

Formy zabudowy:

- domy mieszkalne
- wzniesione w okresie 3 ćw. XIX – l. 10-te XX w.;
- lokowane na froncie parceli, zorientowane kalenicą do drogi; sporadycznie szczytem do drogi i przyległym budynkiem inwentarskim (np. nr 11, 51, 56);
- murowane z cegły ceramicznej (nr 35, 56 kamienne), wielosiowe (głównie 5-, 7 - osiowe),
- nakryte dachami 2-spadowymi (ze ściankami kolankowymi – nr 13, 22, 48);
- z elementami wystroju architektonicznego i stolarką (np. nr 13, 26)
- budynki inwentarskie
- lokowane po bokach podwórza, szczytem do drogi (w tym w linii pierzei – np. w południowej części wsi);

- wielofunkcyjne (w tym z wydzielonymi od frontu pom. mieszkalnymi – historycznymi i współczesnymi), o zróżnicowanej skali, z użytkowymi poddaszami, nakryte dachami 2-spadowymi,
- wzniesione w okresie l. 80-te XIX – l. 20-te XX w. (w tym datowane);
- murowane (ceglane, kamiennie-ceglane), nietynkowane, z elementami detalu w szczytach.
- stodoły
- lokowane w głębi podwórza, głównie 2-klepiskowe;
- murowane z l ćw. XX w. i szachulcowe z poł. XIX w., częściowo prze-murowane – nr 8, 18, 35;
- mała architektura
- ogrodzenia – dominują współczesne płoty sztachetowe i metalowe siatki; bramy wjazdowe 2-skrzydłowe, deskowe lub metalowe; sporadycznie zachowały się pierwotne ogrodzenia ceglane (nr 46) lub filary bramne (nr 6, 8, 22, 26, 57). Pole (ogród) po północnej stronie kościoła wyгородzone z dwóch stron murem kamiennym.

Zabudowa magazynowo-warsztatowa to ciąg budynków w obrębie dawnego podwórza folwarcznego (domenalnego), które po 1945 r. zostały zaadaptowane na potrzeby Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej oraz warsztaty Zespołu Szkół z Choszczna, stąd zmodernizowane (zdewaloryzowane). Na froncie zachowany fragment historycznego ogrodzenia kamiennego.

Elementy funkcjonalne wsi

• *Instytucje kościelne*

- *kościół parafialny p.w. MB Szkaplerznej* - posadowiony pośrodku wsi (na nawsiu) - stanowi dominantę architektoniczną i historyczną zespołu ruralistycznego. Świątynia wzniesiona na przełomie XIII/XIV w., salowa, kamiennie-ceglana, o gotyckiej formie architektonicznej, z XIX-wieczną (ceglaną i strzelistą), neogotycką wieżą. Wewnątrz elementy historycznego wyposażenia: późnobarokowy ołtarz oraz XVII-wieczny dzwon.

• *Elementy kommemoratywne*

- *cmentarz przykościelny* (nieczynny) – działka czworoboczna, regularna, wyгородzona niskim murem kamiennym (z metalowym płotem) oraz ceglana (XVI-wieczną, wczesnorenansową) bramką od południa. Brak nagrobków, czy innych śladów sepulkralnych; na obrzeżach działki pojedyncze wiązy i lipy.
- *cmentarz ewangelicki, wiejski* (nieczynny) – w północnej części wsi, przy rozwidleniu dróg. Układ regularny (trójboczny), kwatery zatarte, nagrobki usunięte, ze słabo czytelnymi destrukcjami żelaznych krzyży z kon. XIX w. Historyczna zielen w większości wycięta; jedynie rzędowe zadrzewienie (kasztanowce) wzdłuż drogi.
- *figura MB* – ulokowana po południowej stronie działki kościelnej (przy rozwidleniu dróg), ustawiona na kamiennym postumencie dawnego obelisku, przy okazałym dębie.

• *Obiekty użyteczności publicznej*

- *szkoła* – nieczynna, ob. dom mieszkalny nr 24; budynek ulokowana pośrodku wsi, ceglany (nietynkowany), parterowy, nakryty dachem 2-spadowym, bud. kon. XIX w.

- *gospoda ze świetlicą* (Nr 21) – budynek ulokowany pośrodku wsi, murowany, (cegłany), o rozbudowanej bryle (2-kondygnacyjny z parterową świetlicą, nakryty dachem pulpitowym, o oryginalnym wystroju fasady – z gzymsami, blendami i sterczynami.
- *sklepy* – współczesny pawilon, posadowiony pośrodku wsi, w obrębie dawnego podwórza folwarcznego.
- *plac sportowy* – współczesny, po południowej stronie wsi.
- **Przemysł, technika**
 - *remiza* – w południowej części wsi, pośrodku układu – budynek murowany, parterowy, z l. 20-tych XX w., zdewaloryzowany; przy remizie basen p.poż.
 - *kuźnia* – oryginalny budynek przy zagrodzie nr 23 (na nawsiu), murowany, parterowy, z przełomu XIX/XX w., użytkowany obecnie jako warsztat.
- **Zieleń komponowana, elementy krajobrazowe**
 - *nasadzenia śródwiejskie*:
 - zabytkowy dąb przy figurze MB (d. obelisku)
 - szpalery lip przed fragmentami pierzei: południowej (po wschodniej stronie nawsia) i wschodniej (przy nawsiu)
 - aleja klonów przy drodze do Choszczna
 - aleja kasztanowców i dębów przy drodze północnej do Sardynia.

ROZTOCZE – wieś prywatna

Historia

- Roztocze to XIX-wieczny folwark, założony na gruntach należących do szpitala św. Ducha w Choszcznie;
- założycielem folwarku (w 1833 r.) był poborca podatkowy Kähn, stąd nazwa osady „*pole Kähna*”;
- pierwotnie folwark liczył 444 morgi ziemi; ok. 1850 r. 120 ha (w tym 96 ha stanowiły grunty orne);
- w 2 poł. XIX w. powstał dwór i założenie parkowe;
- brak informacji o dalszych właścicielach i wielkości folwarku;
- do 1938 r. Roztocze wchodziło w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny i zabudowa

- przysiółek- zespół pofolwarczny
- obecnie jest to niewielki przysiółek, o amorficznej formie, stanowiący pozostałość po dawnym zespole folwarcznym;
- dwór- rozebrany, na tym miejscu ulokowany nowy, parterowy dom.
- podwórze folwarczne - o zatartej kompozycji, z licznymi wyburzeniami; obecnie zachowały się trzy budynki: stajnia-wozownia (ob. mieszkalno-magazynowy) o oryginalnej bryle, murowany, nakryty wysokim dachem mansardowym z ryzalitem, wystawką i kołowrotem, bud. XIX/XX w.; budynek inwentarski – wielkokubaturowy, dwufazowy (4 ćw. XIX - l. 20-te XX w.), kamienno-ceglany, zdewaloryzowany; dom mieszkalny z pocz. XX w., bez wartości kulturowych;
- p a r k - o założeniu krajobrazowym (z kon. XIX w.), z dobrze zachowanym starodrzewem. Drzewostan rodzimy, liściasty, z lipową aleją w osi dawnego dworu, niewielką polaną cisową oraz zadrzewieniem szpalerowym na obrzeżach;
- droga dojazdowa do osady brukowana, bez zadrzewienia.

RZECKO – wieś rycerska/zakonna

Historia

- Rzecko to wieś o metryce średniowiecznej, wzmiankowana po raz pierwszy w 1296 r., choć już w 1291 r. okoliczne wsie otrzymała w lenno rodzina Liebenow;
- wg. Landbucha Nowomarchijskiego z 1337 r. Rzecko liczyło 64 łany (w tym 4 łany plebańskie) i stanowiło lenno Liebenowów;
- w 1355 r. margrabia Ludwig Rzymski przekazał lenno Liebenowów (w tym Rzecko) klasztorowi cysterek w Reczu; niektóre źródła podają, że przekazano wieś, ale bez lenna rycerskiego, które przeszło na rodzinę Güntersberg, ponieważ w kon. XIV w. mieli tutaj swoją siedzibę;
- w 1552 r. wieś wraz z folwarkiem, lennem sołeckim (4 łany), łanami chłopskimi, zagrodnicznymi i kościelnymi wszedł w posiadanie domeny w Reczu;
- w owym czasie we wsi był sołtys z 4 łanami ziemi, 18 dwułanowych chłopów, 4 zagrodników, młynarz, kowal i pasterz oraz folwark domenalny 17 łanów (w tym 2 łany plebańskie i 1 kościelny);
- w czasie wojny 30-letniej wieś została zniszczona (1632 r.); została tylko jedna zagroda, której 2 łany przyłączono do folwarku;
- w 1718 r. do wsi przypisane były 54 łany metrykalne (50 łanów realnych), w tym 41 łanów chłopskich i 7 zagrodniczych;
- w 1809 r. z gruntów wsi wyłączono obszar folwarku domeny; w owym czasie wieś liczyła 36 łanów – 19 chłopów, 4 zagrodników i 15 komorników; łącznie 276 mieszkańców;
- w 1819 r. nastąpiła regulacja stosunków dworsko-chłopskich: zagrody chłopskie przekazano na własność, a ich gospodarzy zwolniono z danin i służb na rzecz domeny, następnie płacili rentę roczną;
- w 1825 r. dokonano separacji gruntów wiejskich: folwark liczył 822 morgi, a majątek sołecki prawie 600 mórg ziemi;
- w 1925 r. wieś liczyła 479 mieszkańców, z w w 1933 r. we wsi były 103 indywidualne gospodarstwa domowe;
- do 1938 r. Rzecko wchodziło w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny

- zwarty (placowy) - owalnica z osiedlem mieszkalno-produkcyjnym
- w obrębie historycznie ukształtowanego układu przestrzenny kompozycja nie wykazuje istotnych zmian w stosunku do w/opisanego, tj. zwarta wieś placowa, o kompozycji owalnicowej;
- po 1945 r. wieś rozwinęła się w kierunku płn.-zachodnim, w sąsiedztwie szosy Choszczno-Drawno, gdzie powstał kompleks budynków spółdzielni produkcyjnej, złożony z podwórza inwentarsko-gospodarczego oraz bloków mieszkalnych i domów jednorodzinnych; całość oddalona ok. 200/300 m od pierwotnej strefy zabudowy;
- elementy krystalizujące plan historycznego zespołu to: owalnicowa kompozycja przestrzenna (z wrzecionowatym i zabudowanym nawsiem), kościół stanowiący dominantę architektoniczną, struktura zabudowy z dominacją dużych zagród chłopskich oraz liczne elementy zabudowy o wysokich wartościach kulturowych;
- pierzeje o pierwotnej kompozycji na wysokości nawsie; w części wschodniej z ubytkami i nowymi nawarstwieniami;

- nawsie wielodzielne, w całości zabudowane – w tym z infrastrukturą o charakterze ogólnowioskowym (również współczesną);
- układ sieci drożnej o pierwotnym przebiegu: w obrębie wsi o nawierzchni asfaltowej; wylotowe w kierunku wschodnim i płd.-zachodnim brukowane; pozostałe drogi gruntowe; po północnej stronie wsi wtórne ciągi komunikacyjne.

Zabudowa

- zagrodowa (chłopska) - typologicznie zróżnicowana, o wart. kulturowych
- pofolwarczna - przebudowana
- wybudowania - zagrody rolnicze
- współczesna- osiedle mieszkalne i kompleks inwentarsko-gospodarczy

Zabudowa chłopska typologicznie zróżnicowana, odzwierciedla historycznie ukształtowane podziały własnościowe.

Typy zagród:

- pełnorone – dominujące (przy ul. Kościuszki)
- są to zagrody wielobudynkowe, o układach czworobocznych (zamkniętych), lokowane na przestronnych działkach siedliskowych;
- układ: dom na froncie parceli (kalenicowo) , po bokach budynki inwentarskie (w tym w linii pierzei), w głębi stodoła,
- zagroda nr 1 o układzie w podkowę, z wąskofrontową chałupą (szach./mur.) i dwoma, ceglanyimi budynkami gospodarczymi;
- zabudowa w całości murowana (cegłana), z okresu 4 ćw. XIX – 1 ćw. XX w.;, pojedyncze budynki szachulcowe (stodoła nr 2 przy ul. Kościuszki) lub wtórnie przemurowane, o XIX-wiecznej metryce;
- pojedyncze ubytki zabudowy gospodarczej oraz modernizacja historycznej zabudowy (np. nr 11 ul. Kościuszki)
- średniorolne – ul. Wolności (od nr 1 do końca nawsia)
- zagrody głównie 3-budynkowe, o zwartej zabudowie, która tworzy zamknięte podwórza;
- działki szerokie, ale płytkie, o zróżnicowanej skali obiektów gospodarczych;
- układ: na froncie kalenicowy ciąg zabudowy mieszkalnej z budynkami bramnymi, z boku budynki inwentarskie, w głębi stodoły (w tym na dwie rodziny);
- pomiędzy tymi gospodarstwami lokowane również mniejsze zagrody, a na zachodnim skraju wsi dwie, duże zagrody chłopskie (nr 2 4-budynkowa, zamknięta, nr 1 o układzie w podkowę);
- na wysokości wschodniego krańca nawsia liczne ubytki w strukturze zabudowy, z nowymi domami jednorodzinnymi, o charakterze nierolniczym.
- mało- lub bezrolne – we wschodniej części wsi oraz na
- działki o zróżnicowanych kształtach, ale w większości niewielkie i płytkie;
- liczne ubytki, modernizacje i współczesne nawarstwienia o wielkokubaturowych formach (np. na miejscu świetlicy 2-kondygnacyjny blok);
- zagrody 2-budynkowe, z chałupami lokowanymi kalenicowo na froncie parceli (ul. Wolności nr 18 szczytowo) i niewielkimi budynkami gospodarczymi;
- ma nawsiu budynki o łączonym programie użytkowym (Kościuszki 18 ceglany budynek mieszkalno-inwentarsko-stodolny z kon. XIX w.) lub bez zabudowy gospodarczej (Kościuszki nr 21)

Formy zabudowy:

- domy mieszkalne
- « w zagrodach pełno i średniorolnych:
 - wzniesione w okresie kon. XIX – l. 10-te XX w.,
 - lokowane na froncie parceli, zorientowane głównie kalenicą do drogi, a w części północnej z przyległymi budynkami bramnymi (Kościszki nr 1 i Wolności nr 7 szczytem do drogi),
 - głównie murowane – ceglane, tynkowane (Kościszki nr 1 i Wolności 7 - szachulcowe, przemurowane),
 - parterowe, nakryte dachami 2-spadowymi (w tym z wystawkami Wolności nr 5), a w zagrodach pełnorolnych z wysokimi ściankami kolankowymi,
 - budynki 5 – 7 osiowe,
 - z elementami wystroju architektonicznego (np. ganki, opaski, gzymsy, ryzality) – Kościszki nr 5, 9, 10, ul. Wolności nr 11, 12,
- « w zagrodach małorolnych lub nierolniczych
 - murowane (w tym tynkowane), 2-4 osiowe, o niewielkiej skali, nakryte dachami 2-spadowymi, bud. głównie na pocz. XX w.,
 - nowe domy mieszkalne, o zróżnicowanych bryłach i formach dachu, ale w większości parterowe z wielospadowymi dachami.
 - budynki inwentarskie
 - lokowane po bokach podwórza lub szczytem do drogi (w tym w linii pierzei – np. Kościszki nr 1, 5, 10, 11);
 - wielofunkcyjne, o zróżnicowanej skali, z użytkowymi poddaszami, nakryte dachami 2-spadowymi;
 - wzniesione w okresie l. 90-te XIX – l. 20-te XX w. (w tym liczne datowane);
 - murowane (ceglane, nietynkowane), na kamiennym cokole, z detalem architektonicznym – gzymsy, opaski, datowniki z inicjałami;
 - niektóre budynki o łączonym (mieszkalnym) programie użytkowym (np. Wolności nr 2, Kościszki nr 18).
- stodoły
- lokowane w głębi podwórza, w tym również na dwie rodziny (np. Wolności 2/3, 10/11);
- w większości murowane i 2-klepekowe, z okresu kon. XIX – l. 20-te XX w. (Kościszki nr 2 szachulcowa, 1-klepekowa, z poł. XIX w.);
- budynki
- budynki bramne
- ulokowane tylko w pierzei północnej (od nr 2 do nr 11), o XIX-wiecznej metryce;
- budynki murowane, z szeroką bramą (wrotami), niewielką częścią gospodarczą, nakryte dachami 2-spadowymi;
- mała architektura
- ogrodzenia – dominują współczesne płoty sztachetowe i metalowe siatki;
- sporadycznie zachowane ceglane filary bramne (przy zagrodach chłopskich), zagroda ul. Wolności 18 z kamiennym ogrodzeniem, a przed majątkiem sołtysim (Kościszki 5) ażurowy mur ceglany.

Zabudowa pofolwarczna – to pojedyncze elementy dawnego podwórza folwarcznego, ulokowane na wschodnim skraju wsi, po południowej stronie drogi, w osi wyjazdu do szosy Choszczno – Drawno. Układ podwórza częściowo zatarty,

z całkowicie przebudowanymi (zdewaloryzowanymi) obiektami gospodarczymi i nowymi nawarstwieniami (kubistyczny budynek mieszkalny); na froncie zachowane niskie ogrodzenie kamienne. Historyczne budynki murowane, wielofazowe, o zróżnicowanym materiale ceglany, wzniesione w 4 ćw. XIX w. Przy podwórzu brak koloni mieszkalnej, natomiast w sąsiedztwie ciekę wodnego powstały nowe budynki gospodarcze.

Majątek sołtysi (Kościszki nr 5) o częściowo zatartej kompozycji podwórza (z wyburzeniami); zachowany został dwór (?), dwa budynki gospodarcze oraz ceglane (ażurowe) ogrodzenie na froncie. Dom mieszkalny (dwór) z kon. XIX w., murowany, o ciekawej architekturze (z gankiem, ryzalitem i detalem), nakryty dachem 2-spadowym z wystawkami; ob. użytkowany przez kilka rodzin. Budynki gospodarcze ceglano-kamienne, wielkokubaturowe, z przełomu XIX/XX w.

Wybudowania – po pld.-wschodniej stronie wsi (ok. 1,5 km), przy linii kolejowej to trzy zagrody rolnicze, 3-budynkowe, murowane, z obiektami z przełomu XIX/XX w.; obecnie zdewaloryzowane, poza zainteresowaniami konserwatorskimi.

Współczesna zabudowa – rozlokowana po pln.-zachodniej stronie pierwotnego układu przestrzennego, złożona z:

- kompleksu wielkokubaturowych budynków inwentarsko-gospodarczych (parterowe, nakryte dachami 2-spadowymi) i biurowych;
- zabudowań tartaka - w sąsiedztwie cmentarza;
- osiedla 2-kondygnacyjnych bloków;
- ciągu jednorodzinnych domów mieszkalnych, o jednakowych („kubicznych”) bryłach, tworzących „pilasty” ciąg wzdłuż drogi;
- osiedla domów jednorodzinnych przy szosie Choszczno – Drawno.

Elementy funkcjonalne wsi

• *Institucje kościelne*

- *kościół filialny p.w. św. Antoniego z Padwy* - posadowiony pośrodku wsi (na nawsiu), na niewielkim wyniesieniu terenu - stanowi dominantę układu przestrzennego. Świątynia wzniesiona w 1861-62 r. (na miejscu średniowiecznego obiektu) i przebudowana pod kon. XIX w., murowana (kamiennie-ceglana), o neogotyckiej formie architektonicznej, salowa z wyodrębnionym przezbiterium i strze-listą wieżą oraz elementami historycznego wyposażenia (w tym XVI-wieczny dzwon, XIX-wieczna ambona, chrzcielnica, organy, zegar).

• *Elementy kommemoratywne*

- *cmentarz przykościelny* (nieczynny) – działka czworoboczna, regularna, ze współczesnym ogrodzeniem, obsadzona kilkoma lipami i jesionami; brak śladów po cmentarzu, przy kościele obelisk ku czci ofiar I wojny światowej.

- *cmentarz ewangelicki, ob. katolicki* (poł. XIX – l. 70-te XX w.) – po pln.-zachodniej stronie wsi, współcześnie rozbudowany w kierunku południowym; nekropolia regularna, o układzie alejowo-kwaterowym, obsadzona lipami, jesionami i świerkami, z pojedynczymi destrukatami nagrobków z 2 poł. XIX w. (np. z 1866 i 1889 r.), licznymi mogiłami z 1 poł. XIX w. i współczesnymi rzędami nagrobków.

• *Obiekty użyteczności publicznej*

- *szkoła* – historyczny budynek posadowiony na nawsiu (ul. Kościuszki nr 20), parterowy, murowany (cegła ceramiczna, tynkowany), 6-osiovy z gankiem, nakryty dachem naczółkowym - ob. dom mieszkalny;
- *światlica* – obecnie przebudowana na 2-kondygnacyjny dom mieszkalny.
- *sklepy* – obrębie wsi jest kilka punktów sklepowych (ogólnospożywczych), wydzielonych w obrębie pierwotnych domów mieszkalnych; pośrodku wsi, przy w/w szkole ustawiony parterowy (kontenerowy) pawilon sklepowy.
- *plac sportowy* – współczesny, wydzielony przy szosie Choszczno - Drawno
- **Przemysł, technika**
- *młyn wodny* (nr 13a) – w pld.-zachodniej części wsi, nad rzeką Wardynką – ob. nieczynny. Budynek parterowy, podpiwniczony, szachulcowy, o XVIII-wiecznej metryce, częściowo przemurowany i nową stolarką, osadzony na wysokim cokole kamiennym, nakryty dachem naczółkowym; w szczycie – od strony młynówki – mały, ryglowy budynek pędni. Czytelny układ połączeń wodnych, z przepustami. Brak zabudowy gospodarczej dawnej zagrody młyńskiej.
- *remiza* – współczesny, duży budynek ułokowany na zachodnim skraju nawsia.
- *linia kolejowa* – obecnie nieczynna.
- **Zieleń komponowana, elementy krajobrazowe**
- *nasadzenia śródwiejskie (skromne)*:
- główna droga wiejska obsadzona pojedynczymi drzewami, przy zagrodach;
- za zagrodami założone ogrody i sady
- *rzeka*: wieś okolona od południa nurtem Wardynki, z ogrodami które doprowadzone są od granicy działek siedliskowych do brzegu.

RZECZKI – wieś prywatna

Historia

- Rzeczeki to dawny folwark domeny w Reczu;
- 1809 r. folwark został wydzielony z gruntów gminy i utworzono odrębną miejscowość - *Rietzig Dämäne*;
- w 1925 r. osada liczyła 69 osób;
- w 1933 r. folwark obejmował 396 ha ziemi;
- do 1938 r. Rzeczeki wchodziły w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny i zabudowa

- przysiółek - zespół pofolwarczny
- obecnie jest to niewielki przysiółek, o historycznie ukształtowanej kompozycji przestrzennej;
- podwórze folwarczne-o częściowo zatartym układzie, z pojedynczymi ubytkami oraz nowymi obiektami na historycznym obrysie. Obecnie z zabudowy gospodarczej zachował się jeden budynek inwentarsko-magazynowy, murowany, dwufazowy, bud. 4 ćw. XIX – l. 20-te XX w.; w ostatnich latach wyburzono ryglową stodołę;
- dwór (rządówka) – budynek murowany, parterowy (na wysokim cokole), 9-osiovy z ryzalitem frontowym, nakryty dachem, 2-spadowym z wystawką, bud. XIX/XX w.; ob. dobudowane ganki;
- park - pierwotnie o założeniu krajobrazowym (z 1 poł. XIX w.), w l. 60-tych XX w. w większości wycięty, z pojedynczymi wiązami oraz współczesnym sadem-

ogrodem; w sąsiedztwie dworu kilka lip, kasztanowców i klonów; a w osi drogi dojazdowej do dworu krótka aleja lipowa;

- kolonia mieszkalna założona z dwóch, murowanych (ceglane i nie-tynkowane) czworaków, z przełomu XIX/XX w. oraz niewielkich dwojaków z l. 30-tych XX w.; całość zabudowy zdewaloryzowana przez wtórne przemurówki, wymiane stolarki;
- cmentarz - poewangelicki ulokowany na skraju lasu, przy drodze polnej do Chełpiny (ok. 0,1 ha). Jest to niewielka, XIX-wieczna nekropolia, nie wydzielona ze struktury lasu, z podrzędnym drzewostanem (za wyjątkiem kilku świerków), z czytelnymi elementami sepulkralnymi – kilka płyt nagrobnych z inskrypcjami (1923 r.) i licznymi mogiłami skrzynkowymi.

SŁAWĘCIN – wieś książęca/rycerska

Historia

- Sławęcín to wieś o metryce średniowiecznej, pod kon. XIII w. przejęta przez Branden-burczyków i nadana w lenno rodziny Wedel;
- pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1299 r., kiedy to Wedlowie przenieśli na cysterki z Recza patronat nad kościołem;
- wg. Landbucha Nowomarchijskiego z 1337 r. wieś liczyła 64 łany (w tym 4 plebańskie), ale nie wymieniono żadnych lenn rycerskich;
- od poł. XIV w. Sławęcín należał do rodziny Blanckensee (w posiadaniu tej rodziny przez 400 lat), która posiadała 7 łanów ziemi i następnie powiększała swoje dobro kosztem ziemi chłopskiej;
- 1419 r. wieś zniszczona w trakcie konfliktu polsko-krzyżackiego, w wyniku najazdu starosty Arnolda Brockiego;
- 1578 r. Sławęcín został podzielony między dwóch braci (Aasmusa i Hansa Blancken-see) i następnie przez ok. 150 lat trwały dwie linie rodowe, własności i siedziby;
- na pocz. XVII w. we wsi było 26 chłopów, uprawiających 55 łanów ziemi;
- na pocz. XVIII w. von Blankensee po raz pierwszy połączyli oba majątki, ale w 1752 r. podzielono na dwie części, w posiadaniu: „A” – von Schön, von Jagow, von Göllnitz; „B” – von Schmiedeberg, von Sobbe, von Natzmer;
- w 1718 r. lenno rycerski liczyło 27 łanów chłopskich i 2 zagrodnicze, a grunty chłopskie obejmowały 28 łanów, które dzieliło 13 chłopów i sołtys (po 2 łany), 4 zagrodników, młynarz;
- po wojnie 7-letniej dobro rycerskie powiększone o następne 10 łanów;
- w 1777 na koszt królewskiego urzędu melioracyjnego utworzono 2 gospodarstwa chłopskie i 1 zagrodnicze, które w 1818 r. zostały przejęte przez dwór;
- w 1801 r. von Göllnitz połączył obie części majątku; w owym czasie wieś składała się z 14 pełnych chłopów, 3 zagrodników, 5 chałupników, 16 komorników, kowala i młynarza; łącznie 44 „dymy” i 266 mieszkańców;
- od 1818 r. prowadzono separację gruntów i zniesiono powinności dworskie, ale chłopcy musieli oddać połowę swoich gruntów na rzecz majątku;
- w 1829 r. dobro nabył Benjamin Kassner (kupiec), od którego - w 3 miesiące później - odkupił (za 50.200 talarów) Wilhelm Ferdinand Eben;
- Ebenowie ostatecznie scalili majątek i doprowadzili do znacznego rozkwitu: w poł. XIX w. liczył 1336 ha ziemi, 1854-1857 budowa pałacu i parku, ustanowili ordynację (niepodzielność majątku), założyli folwark Eben (1830 r.), wprowadzili

- nowe metody gospodarowania – melioracja, płodozmian, hodowla krów, jedwabników, pszczelarstwo i rybołówstwo, działała cegielnia, piec wapienny, gorzelnia, kopalnia torfu;
- w 1890 r. majątek kupił (aż za 930 tys. talarów) rentier z Berlina Gustaw Otto, a wdowa po nim sprzedała w 1932 r. na potrzeby parcelacji;
 - w wyniku parcelacji założono 39 gospodarstw osadników, a wieś stała się gminą chłopską;
 - w 1933 r. wieś liczyła 670 mieszkańców;
 - do 1938 r. Sławęcín wchodził w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny

- skupiony – ulicówka z zespołem pofolwarcznym
- wieś w typie luźnej i nieregularnej ulicówki, rozplanowanej na osi N – S , z zarysem centralnego placu, na którym ulokowany jest XVI-wieczny kościół;
- układ przestrzenny przecięty drogą Radaczewo – Stradzewo oraz pośrodku rzeczką Płociczną, z czytelnym podziałem na część chłopską i pofolwarczną;
- pierzeje o zróżnicowanej kompozycji, rozplanowane na odcinku ok. 800 m: zachodnia odsunięta 15-20 m od drogi, z krótkimi dojazdami, o swobodnej zabudowie zagrodowej, przesłonięta szpalerami lip; wschodnia - z zabudową bezpośrednio przy drodze, o zróżnicowanej głębokości działek siedliskowych; obie pierzeje z pustkami i ubytkami;
- w obrębie wsi brak nowych elementów przestrzennych, za wyjątkiem rozbudowanego kompleksu szkolnego oraz świetlicy wiejskiej;
- zespół rezydencjonalno-folwarczny znacznie zatarty: wyburzone prawie całe podwórze folwarczne oraz neogotycki pałac, częściowo zmniejszona powierzchnia parku, a dawna kolonia mieszkalna (złożona z kilku, wielorodzinnych domów) tworzy zwarte ciągi zabudowy przy drogach wiejskich, ale zdewaloryzowana przez przebudowy, modernizację;
- układ sieci drożnej bez zmian: drogi wiejskie – asfaltowe, droga dojazdowa do majątku oraz droga do kolonii północnej – brukowane; po zachodniej stronie strefy zabudowy droga zagumienna, skomunikowana z zagrodami chłopskimi;
- po 1945 r. wyburzono zabudowania (zagrodę) cegielni oraz młyn wodny przy Radaczewie, który nie pełnił funkcji produkcyjnych.

Zabudowa

- zagrodowa - średnio i małorolna, kolonia chłopska
- pofolwarczna – kolonia mieszkalna

Zabudowa zagrodowa – dominują zagrody chłopskie, wyraźnie oddalone od siebie, średniorolne, 3-budynkowe, o układach w podkowę, obecnie o zróżnicowanej strukturze i chronologii budynków, sporadycznie z wąskofrontowymi chałupami. W północnej części wsi znajduje się kilka zagród 2-budynkowych, o niewielkiej skali obiektów; zabudową murowaną, z I ćw. XX w. Występują liczne ubytki tak całych zagród (na obrzeżach układu), jak budynków gospodarczych – np. szachulcowe stodoły (nr 3).

Budynki mieszkalne lokowane kalenicowo na froncie parceli (nr 4 wąskofrontowa), 4/7-osiove, murowane (nr 4 szach./mur.), parterowe, nakryte dachami 2-spadowymi, wzniesione w okresie 1 poł. XIX – l. 10-te XX w. Budynki inwentarskie po bokach podwórza, wielofunkcyjne, ceglane, z pocz. XX w. Stodoły zachowane sporadycznie, murowane i drewniane, 1-klepiskowe. Ogrodzenia w całości współczesne – płoty sztachetowe i metalowa siatka.

Zabudowa koloni chłopskich składa się z 3-budynkowych zagród, o niewielkiej skali obiektów; całość z l. 30-tych XX w. Chałupy murowane i drewniane (nr 22), 2/4-osiove, nakryte dachami 2-spadowymi. Budynki inwentarskie murowane; stodoły drewniane.

- Zespół pofolwarczny:

- pałac – zniszczony w czasie II wojny światowej, w l. 70-tych rozebrano ruiny; obecnie w tym miejscu znajdują się dwa domy mieszkalne.
- dziedziniec folwarczny – w większości wyburzony (ob. na tym miejscu znajdują się ogródki, szopy), z zachowanymi fragmentami dwóch budynków gospodarczych: przy drodze gliniano-kamienny, w części zachodniej - murowany; na froncie podwórza fragment pierwotnego kamiennego muru ogrodzeniowego oraz ceglane filary bramne.
- kolonia mieszkalna – rozłokowana w płn.-wschodniej części wsi, przy dwóch drogach, tworzą zwarte ciągi zabudowy, złożone z wielorodzinnych budynków. Są to budynki murowane, parterowe i 2-kondygnacyjne, nakryte dachami dwuspadowymi, bud. w okresie 4 ćw. XIX – pocz. XX w.; obecnie zdewaloryzowane przez swobodną modernizację poszczególnych mieszkań (np. tynki, docieplenia, okna, stolarka).

Elementy funkcjonalne wsi

• *Institucje kościelne*

- *kościół filialny p.w. MB Ostrobramskiej* – z 1521 r., murowany (kamienny), salowy, o późnogotyckiej formie architektonicznej; przy kościele drewniana wieża z 1695 r.). We wnętrzu świątyni zachowane elementy historycznego wyposażenia: późnogotycka szafa ołtarzowa, późnorennesansowa ambona i chrzcielnica, XVII-wieczna empora organowa, świeczniki oraz XVI-wieczny dzwon.

• *Elementy kommemoratywne*

- *cmentarz przykościelny* – nieczynny; działka czworoboczna (ok. 0,3 ha), wygradzona współczesnym płotem metalowym, z centralnie posadowionym kościołem i wieżą, bez śladów sepulkralnych (teren splantowany); na obrzeżu zabytkowy dąb.
- *cmentarz ewangelicki* (z poł. XIX w.), ob. katolicki – ułokowany po południowej stronie wsi, na skraju lasu bezpośrednio, o pow. ok. 0,8 ha, z podziałem na dwie części. Układ regularny, kwatery zatarte, z destrukcjami kamiennych nagrobków, metalowymi krzyżami, tablicami i płotki mogił. Cmentarz obsadzony głównie dębami i pojedynczymi kasztanowcami.
- *rodzinny* – w płn.-wschodniej części parku, niewydzielony (ok. 0,3 ha), ze starodrzewem dębowym, nieregularny, bez kwater czy nagrobków (zachowane tylko podziemne części grobowców).
- *krzyż przydrożny* – ustawione w południowej części wsi, przy rozwidleniu dróg.

• *Obiekty państwowe, komunalne*

- *szkoła* – pośrodku wsi, na miejscu dawnego obiektu ulokowany nowy kompleks szkolny, złożony z kilku budynków oraz boiska sportowego.
- *remiza (nr 14)* – w północnej części wsi, przy skrzyżowaniu dróg – budynek murowany (cegłany) z wieżą, nakryty dachem 2 spadowym, bud. l. 10-te XX w.
- *pawilon sklepowy i świetlica* – pośrodku wsi, naprzeciwko szkoły - współczesny, parterowy; oprócz tego sklepy wydzielone są także w obrębie dawnych ośmio-raków folwarcznych.
- *gajówka* – w południowej części wsi, przy drodze brukowanej do dawnego folwarku; budynki z l. ćw. XX w., po modernizacji.
- **Przemysł, technika**
 - *linia kolei wąskotorowej* – rozebrana
 - *młyn wodny, cegielnia, gorzelnia* – wyburzone po 1945 r.
- **Zieleń komponowana, elementy krajobrazowe**
 - *park pałacowy* – z poł. XIX w., o założeniu angielskim, z zachowanym starodrzewem, polaną, stawem, pagórkiem widokowym i miejscem po cmentarzu rodowym; przy drodze wiejskiej fragment kamiennego muru ogrodzeniowego Drzewostan urozmaicony (dęby, buki, świerki, klony, jesiony), o średnim wieku ok. 160 lat, obsadzony w szpalerach i kępach, z kilkoma pomnikami przyrody: dąb, platan, klon, modrzew europejski.
 - *nasadzenia śródwiejskie:*
 - szpalery lip wzdłuż pierzei zachodniej
 - szpaler kasztanowców w osi dawnego podwórza folwarcznego
 - szpaler dębów wzdłuż brukowane drogi do zespołu folwarcznego.

SMOLEŃ - wieś miejska/prywatna

Historia

- Smoleń to XIX-wieczny folwark, założony na gruntach miasta Choszczno, podobnie jak okoliczne folwarki i wybudowania;
- folwark założony został w 1830 r., przez piwowara K.H.F. Mellentina i liczył pierwotnie ok. 250 mórg;
- nazwa pochodzi od imienia założyciela – Karl, stąd nazwa Karlsburg („zamek Karola”);
- ok. 1837 r. Mellentin dokupił ok. 90 mórg ziemi (z folwarku Leonhardstette), a następnie nabył sąsiedni folwark Kelmsdorf;
- w poł. XIX w. Smoleń był jednym z największych folwarków w mieście i obejmował ok. 850 mórg ziemi;
- pod kon. XIX w., po południowej stronie folwarku wytyczono linię kolejową;
- w 1925 r. osada liczyła 77 mk.; w owym czasie folwark należał prawdopodobnie do rodziny Bongardt;
- do 1945 r. osada należała do gminy miejskiej Choszczno;
- do 1938 r. Smoleń wchodził w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny i zabudowa

- skupiony - krótka ulicówka (osada popegeerowska)
- obecnie jest to krótka ulicówka (osada PGR-owska), rozwinięta po 1945 r. wzdłuż drogi wiejskiej o elementy wielkokubaturowe: osiedle bloków mieszkalnych (od wschodu) i zespół budynków fermy hodowlanej (od zachodu);

- przy przystanku kolejowym i elewatorze zbożowym ulokowano dwa kompleksy budynków magazynowo-produkcyjnych;
- w obrębie historycznego układu pierzeje krótkie i zwarte: północna wytyczona bezpośrednio przy drodze, z przyległymi ogródkami działkowymi, a południowa wyraźnie oddalona od drogi;
- historyczne *p o d w ó r z e f o l w a r c z n e* rozbudowane w kierunku zachodnim (na miejscu dawnego ogrodu - obecnie już w większości rozburzone), o zatartej kompozycji, z dużymi ubytkami w zabudowie, nieużytkowane, w stanie półruiny (ob. zachowany jedynie budynek inwentarsko-magazynowy z pocz. XX w.);
- na miejscu pierwotnego *d w o r u* (?) i *p a r k u* - posadowiony sklep, garaże oraz dalej budynek mieszkalno-administracyjny;
- *k o l o n i a m i e s z k a l n a* - złożona z: dwóch ciągów czworaków (parterowe, ceglane, z dachami 2-spadowymi i naczółkowymi, z l ó w. XX w – ob. znacznie zdewaloryzowane, za wyjątkiem domu nr 6) oraz 1 i 2-pietrowych bloków mieszkalnych, ulokowanych w południowej i wschodniej części wsi;
- *c m e n t a r z* - po pld.-zachodniej stronie wsi, wśród łąk z kępą zieleni wysokiej (0,23 ha), regularny - jednokwaterowy, obsadzony bukami, dębami i klonami, z kamiennym grobowcem (ob. ruina – mury) rodziny Bongardt;
- w obrębie wsi (w pierzei północnej) ulokowana parterowa *k a p l i c a* p.w. Bł. Urszuli Leduchowskiej;
- historyczny układ *s i e c i d r o ż n e j* bez zmian; drogi w obrębie wsi asfaltowe, a w przedłużeniu układu - gruntowe;
- droga po zachodniej stronie pierwotnego układu w formie *a l e i l i p o w e j*;
- linia kolejowa i przystanek – nieczynne.

STARY KLUKOM – wieś zakonna

Historia

- Klukom to wieś o metryce średniowiecznej, której nazwa pochodzi od słowiańskiego słowa „kluka” (motyka lub fragment gałęzi, korzenia – wici, znak);
- wieś założona została w sąsiedztwie dóbr zakonu joannitów i cystersów, nadanych odpowiednio w 1237 i 1250 r., co było powodem licznych roszczeń i najazdów w/w zakonów; m.in. w 1267 r. Klukom został zajęty przez joannitów, w 1269 r. odbity przez cystersów kołbackich;
- ok. 1284 r. wieś przejęta przez margrabiów brandenburskich na obszarze;
- na pocz. XIV w. powstała druga (nowa) wieś Klukom, odtąd starsza nazywano „*antiqua Klucken*”;
- wg. katastru ziemskiego margrabiego Ludwika Starszego z 1337 r. Stary Klukom liczył 54 łany ziemi (w tym 4 plebańskie), czyli obszarowo była to wieś średniej wielkości;
- w owym czasie niewielkie lenno posiadała rodzina Rowedel, która z czasem dzieliła je z rodziną Güntersberg;
- Rowedlowie posiadali swą część Starego Klukomia do XVII w., od 1635 przejęte przez rodzinę Beneckendorf (8 łanów, 6 chłopów i 2 zagrodników), a od 1672 r. 1/4 wsi należała do rodziny Billerbeck (3 chłopów i pasterz); odtąd przez ok. 70 lat wsią dzielili się sukcesorzy obu rodzin;
- w czasie wojny 30-letniej (1618-48) wieś liczyła 45 łanów, które dzieliło 20 chłopów i 2 zagrodników; po wojnie opustoszałe gospodarstwa chłopskie (22 łany) przyłączono do dworu;

- dopiero w XVIII wieku wykształcił się majątek rycerski w Starym Klukomiu, ponieważ dotąd część Benckendorfów należała do dworu w Wardyniu, a część Rowedłów do dworu w Krzęcinie;
- w latach 1715-18 wieś posiadała tylko 19 łanów: 7 chłopów (po 2 łany), 2 chłopów (po 1 łanie), 2 zagrodników, 1 pasterz;
- w l. 1739-44 majątek nabyła (obie części) rodzina von Goltz; następnie w posiadaniu rodzin: von Seidlitz, von Kleist (1763 r.) i von Braun – po podziale na dwie części - von Wedel, von Wolff (1795 r.), von Braunschweig (1803 r.), Johann Kunkel (1818 r.), ok. 1850 r. rodzina Ravenstein,
- w poł. XIX w. majątek w Starym Klukomiu z folwarkiem Kleszczewo obejmował 2.647 mórg ziemi oraz 416 mórg z trzech, przyłączonych na pocz. XIX w. i 62 morgi kościelne;
- na pocz. XIX w., po separacji gruntów wieś liczyła: 8 pełnych chłopów, 1 zagrodnika, 12 chałupników, 8 komorników i kowala;
- również w 2 poł. XIX w. kilkakrotnie zmieniali się właściciele majątku w Starym Klukomiu: 1856 r. – Freidrich Braun (emerytowany starosta), 1860 r. – August Eggeling (radca domenalny), 1868 r. - Gustav Nitsche (kupiec z Berlina), a następnie jego syn – Gustav Rudolf, 1892 r. – Adolf Kelch, 1899 r. – Ernest Schäper;
- 29.01.1921 r. część majątku w Starym Klukomiu oraz folwark Kleszczewo (ok. 500 ha) nabył Eugen Küger, który rozparcelował na gospodarstwa chłopskie, a na resztówce (336 ha) osiadł Karl Schäper;
- w wyniku parcelacji powstała Kolonia Stary Klukom: 39 zagród, w tym 22 pełnorolne, 12 chłopów „jednokonnnych” oraz 5 robotników i rzemieślników
- w 1925 r. we wsi były 32 zagrody chłopskie i 66 gospodarstw domowych;
- 1939 r. – 105 gospodarstw domowych;
- do 1938 r. Stary Klukom wchodził w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny

- zwarty– wieś ulicowo-placowa z koloniami chłopskimi
- w sensie formalnym zasadniczy (średniowieczny) układ przestrzenny ma obecnie formę ulicowo-placową, która została nieznacznie rozwinięta w widlicę, ze śródwiejskim placem (pozostałość nawsia);
- pierzeje krótkie, o swobodnej zabudowie i zróżnicowanej głębokości działek siedliskowych (w części wschodniej i południowej głębsze);
- nawsie zabudowane (kościół i remiza), obsadzone drzewami;
- zatarta i przekształcona kompozycja zespołu folwarcznego, z nową zabudową dewaloryzującą pierwotny dziedziniec;
- główne elementy kompozycji przestrzennej to: wrzecionowaty plac z kościołem, stanowiącym dominantę architektoniczną, założenie parku podworskiego oraz historycznie wtórne kolonie chłopskie (poza pierwotnym układem);
- układ sieci drożnej o pierwotnym przebiegu, rozbudowany: główna droga wiejska oraz szosa Choszczno – Krzęcin o nawierzchni asfaltowej; droga północna do Choszczna brukowana;
- kolonie chłopskie w formie kilkuzagrodowych wybudowań (o formie zbliżonej do krótkich rzędówek) rozlokowanych po jednej lub po obu stronach następujących dróg: ze Starego Klukomia w kierunku płn.-zachodnim (do Choszczna), przy szosie

Choszczno – Krzęcin (w dwóch segmentach), przy drodze asfaltowej oraz polnej do Nowego Klukomia;

Zabudowa

- zagrodowa - chłopska (typologicznie zróżnicowana)
- zespół pofolwarczny - przebudowany
- kolejowa- zespół budynków przystanku kolejowego

Zabudowa zagrodowa (chłopska) - typologicznie i chronologicznie zróżnicowana, o niewielkich lub zatartych wartościach kulturowych.

Typy zagród i formy zabudowy:

- wiejskie (w obrębie średniowiecznego układu przestrzennego)
- średniorolne, w pierzei południowej, 3-budynkowe (o układach w podkowę), murowane i zróżnicowanej skali obiektów,
- budynki murowane, z okresu kon. XIX – l. 20-te XX w.,
- domy 5-7 osiowe, znacznie przemurwane, zdewaloryzowane.
- małorolne, po północnej stronie drogi, głównie 2-budynkowe, w części wschodniej oddalone od drogi, a w części zachodniej zwarte, o zabudowie kalenicowej,
- budynki w większości z l. ćw. XIX w., murowane, o niewielkiej skali, za wyjątkiem chałupy nr 54 – obiekt o masywnej bryle, szach./mur., nakryty wysokim dachem naczółkowym, wzniesiony na pocz. XIX i przeb. l. ćw. XX w. (ob. zdewaloryzowany).
- kolonijne – przy kilku drogach, z l. 20-tych XX w.
- zagrody wyraźnie oddalone od drogi, dwu i trzybudynkowe, o powtarzalnych układach, z charakterystycznymi budynkami mieszkalno-gospodarczymi (pod wspólnym dachem), 2-kondygnacyjne, mur./drewno, lokowane kalenicowo lub szczytem do drogi, przed domami ogródki.

Zespół pofolwarczny:

- pałac – spłonął w 1945 r.
- dziedzince folwarczne:
- południowy o zatartej kompozycji, z fragmentarycznie zachowaną pierwotną zabudową (ob. po modernizacji), z licznymi nawarstwieniami architektonicznymi – tak mieszkalnymi (o kubistycznych bryłach) i gospodarczymi – np. baniaste silosy mieszalni pasz, które stanowią szpetną dominantę historycznym krajobrazie wsi oraz w otoczeniu zabytkowego kościoła i parku;
- północny wyburzony, z pustą działką.

Przystanek kolejowy (Kleszczewo) – po wschodniej stronie wsi, przy rogatce kolejowej i szosie Choszczno – Krzęcin, złożony z kompleksu budynków, wzniesionych na pocz. XX w.:

- przystanek kolejowy (przy rogatce) – parterowy, mur./rygl., nakryty płaskim dachem 2-spadowym, o skromnym wystroju elewacji
- budynek mieszkalny kolejarzy (nr 58) – murowany, parterowy, o rozczłonkowanej bryle, nakryty dachem 2-spadowym, o formie architektonicznej zbliżonej do budownictwa wiejskiego;

- dom mieszkalny, wielorodzinny (nr 60) – z l. 10/20-tych XX w., murowany, dwukondygnacyjny, z dachem 2-spadowym, o pierwotnym wystroju elewacji i stolarce; na działce niewielki budynek gospodarczy.

Elementy funkcjonalne wsi

• *Instytucje kościelne*

- *kościół filialny p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego* - posadowiony pośrodku wsi (na historycznym nawsiu), stanowi dominantę układu przestrzennego, a także element zabytkowy w krajobrazie wsi; odbudowany w l. 70-tych XX w. Jest to świątynia salowa z wieżą, dwufazowa: korpus XV-wieczny, kamienny, o późnogotyckiej formie architektonicznej; wieża z 2 poł. XIX w., kamiennie-ceglana, trzykondygnacyjna, z dachem 2-spadowym.

• *Elementy kommemoratywne*

- *cmentarz przykościelny* – nieczynny; działka wieloboczna, ze współczesnym ogrodzeniem, obsadzona szpalerami kasztanowców; brak śladów sepulkralnych.
- *cmentarz ewangelicki* (z 2 poł. XIX w.) – połowy, ulokowany ok. 300 m na zachód od wsi, przy drodze polnej, czworoboczny – układ regularny (ok. 0,3 ha), dwukwaterowy, obsadzony kasztanowcami i klonami, z kilkoma nagrobkami z przełomu XIX/XX w. oraz mogiłami z 1 poł. XIX w.; ob. teren zakrzewiony, a elementy sepulkralne zniszczone.
- *cmentarz rodowy* (z l. 30-tych XX w.) – ulokowany w obrębie lasu, przy drodze w kierunku Krzęcina, jednokwaterowy, bez czytelnych granic i starodrzewu, zakrzewiony, z dwoma pomnikami (cokoły) rodziny Lodemann i Schaeper (właściciel majątku).

• *Przemysł, technika*

- *linia kolejowa z infrastrukturą* – patrz opis zabudowa wsi
- *remiza* – ulokowana pośrodku wsi, przed działką kościelną; budynek z l. 20-tych XX w., murowany z cegły silikatowej, 2-osiowy, pod dachem 2-spadowym.

• *Zieleń komponowana, elementy krajobrazowe*

- *park dworski* – o pow. ok. 4 ha, założony w 1 poł. XIX w., o kompozycji naturalistycznej, uporządkowany, ale zatartym układem alejek i wyburzonym dworem. Dominuje drzewostan liściasty (kasztanowce, dęby, klony) oraz okazałe świerki, jodły i daglezie; w parku pojedyncze pomniki przyrody – dęby i klony.
- *nasadzenia śródwiejskie:*
- aleja kasztanowców na odcinku między działką kościelną a parkiem pałacowym
- krótkie szpalery klonów na wysokości remizy

STAWIN – wieś miejska/prywatna

Historia

- Stawin to XIX-wieczny folwark, który powstał na gruntach miasta Choszczna - w czasie separacji gruntów tereny te należały do wdowy Krüger, a następnie do mieszczanina Augusta Wilhelma Trieglaffa;
- w 1838 r. 100 mórg kupił zarządca August Ludwig Thilo, który w przeciągu 2 lat wznosił zabudowania nowego folwarku;
- 27.08.1840 r. August Ludwig Thilo zgłosił kilka nazw dla nowego folwarku: *Friederikenhof* („zagroda Fryderyki”), *Friederikenhöfen* („dworek Fryderyka”), *Ottosfelde* („pole Ottona”), *Friederikensfelde* („pole Fryderyki”) – ta nazwa została zatwierdzona przez rejencję we Frankfurcie;

- ok. 1850 r. folwark liczył 353 morgi (czyli ok. 90 ha), z czego aż 87% stanowiły grunty orne;
- do 1945 r. osada należała do gminy miejskiej
- do 1938 r. Stawin wchodził w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

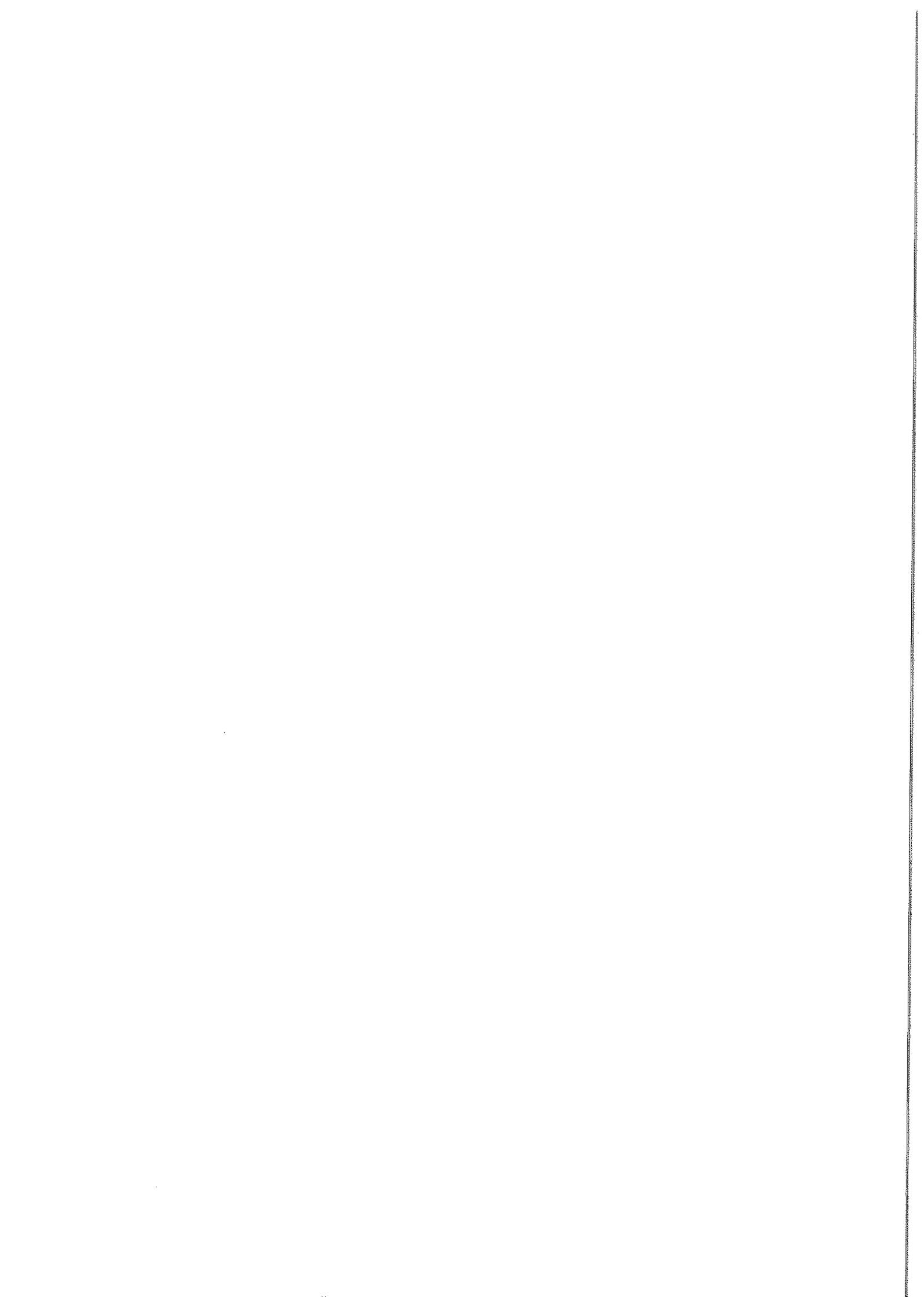
Układ przestrzenny i zabudowa

- skupiony - krótka ulicówka (osada popegeerowska)
- obecna jest to krótka i prosta ulicówka (osada PGR-owska), o zwartej zabudowie po obu stronach drogi, rozplanowana na odcinku ok. 350 m
- od l. 70-tych XX w. osada rozbudowana o osiedle mieszkaniowe - po północnej stronie drogi i nowe budynki inwentarskie - po płd.-zachodniej stronie podwórza pofolwarcznego
- pierzeje o nieregularnej linii i wysokości
- podwórze pofolwarczne: zachowało pierwotny układ zabudowy w formie podkowy, ale ze zdewaloryzowanymi budynkami - z czego dwa, historyczne (ceglane) znacznie przemurowane, o obniżonych dachach, w stanie półruiny. Po zachodniej stronie podwórza nieużytkowany (współczesny), wielokubaturowy budynek inwentarski
- dwór (dom mieszkalny): murowany, 7-osiowy, parterowy (z mieszkalnym poddaszem), nakryty dachem 2-spadowym, bud. na przełomie XIX/XX w.; ob. po remoncie, użytkowany
- park: to kępa zieleni wysokiej wokół dworu, o swobodnym układzie, drzewostan liściasty (dęby, lipy akacje); w części zachodniej polana i ogród
- zabudowa mieszkalna: 4 dwojaki z l. 20/30tych XX w, murowane (po remoncie - nowe okna); kilka bloków wielorodzinnych z l. 60-90-te XX w., 1 i 2-piętrowe
- droga wiejska o nawierzchni asfaltowej, bez zieleni - przedłużenie w kierunku zachodnim w formie alei dębowo-klonowej
- od podwórza pofolwarcznego wytyczona nowa droga polna w kierunku południowym, w stronę Gleźna.

STRADZEWO – wieś rycerska

Historia

- Stradzewo to wieś o metryce średniowiecznej, wzmiankowana w Landbucha Nowomarchijskiego z 1337 r. - wieś liczyła 64 łany (w tym 4 plebańskie) i należała do rodziny von Borcke;
- 1354 r. margrabia Ludwik Rzymski nadał Stradzewo w lenno rodzinie von Wedel;
- 1581 r. Joachim von Wedel przekazał część własności swojemu szwagrowi Georgowi von Benckendorf z Wardynia;
- w czasie wojny 30-letniej wieś była dwukrotnie splądrowana i spalona: 1627 r. - przez wojska cesarskie, 1636 r. - przez Szwedów;
- 1646 r. Adam von Wedel przekazał 6 łanów Hansowi Kasparowi von Benckendorf z Pomienia;
- 1717 r. część posiadłości (30 łanów) przejął Andreas Otto von Aberkas, a pozostałe 17 łanów zachowała wdowa Madewies;
- ok. 1740 r. całe Stradzewo przeszło w posiadanie rodziny Mühlheim;

- od 1751 r., w drodze koligacji rodzinnych, wieś przejął Karl Friedrich von Germar; majątek w posiadaniu do czasów II wojny światowej;
- w 1814 r. właścicielem wsi był Friedrich Wilhelm von Germar; w owym czasie Stradzewo liczyło tylko 8 gospodarstw chłopskich;
- kolejnymi spadkobiercami majątku byli członkowie tego rodu: Charlotta Amelia, Georg Friedrich, Karl Wilhelm, Gustaw Hermann, Kuno, Margarethe, Christoph Friedrich;

Układ przestrzenny

- placowy – owalnicą z zespołem pofolwarcznym
- historycznie ukształtowana kompozycja przestrzenna nie wykazuje istotnych zmian; jest to układ owalnicowy z wkomponowanym (osiowo) założeniem rezydencjonalno-folwarcznym;
- elementy krystalizujące plan zespołu ruralistycznego to: wrzecionowate nawsie ze wzgórzem kościelnym, neogotycki kościół (dominanta architektoniczna), zabytkowy dwór z parkiem oraz wielkokubaturowa zabudowa podwórza folwarcznego;
- pierzeje nieregularne, o przekształconej kompozycji, zdominowane przez współczesną zabudowę mieszkalną, o wielkokubaturowych formach (1 i 2-piętrowe bloki); w części południowej niewykształcone, z pojedynczymi zagrodami;
- nawsie: w części północnej o częściowo zatartej kompozycji, bez zabudowy, ze stawem – ob. basen p.poż; pośrodku kościół i dawny budynek szkolny; w części południowej zwarta kępa zieleni;
- zespół folwarczny rozbudowany w kierunku wschodnim, gdzie powstał kompleks budynków inwentarskich;
- układ sieci drożnej bez zmian; przez wieś wytyczona jest asfaltowa droga z Radaczewa do trasy Choszczno – Recza; główna droga wiejska i droga dzieląca dziedziniec folwarczny o nawierzchni brukowanej, pozostałe drogi w obrębie wsi – gruntowe;
- w pld.-wschodniej części wsi, bezpośrednio przy parku założono ogródki działkowe

Zabudowa

- pofolwarczna - dwór, podwórze folwarczne, zabudowa mieszkalna (historyczna i współczesna)
- zagrodowa - średnio i małorolna, kolonia chłopska

Zespół pofolwarczny:

- dwór – ulokowany w osi założenia folwarcznego, po wschodniej stronie kościoła; wzniesiony ok. poł. XIX w., o neoklasycystycznej formie architektonicznej; budynek murowany, parterowy (z użytkowym poddaszem), nakryty dachem 2-spadowym, 11-osiowy, z ryzalitem, gankiem i skrzydłem.
- podwórze folwarczne:
- o pierwotnej, geometrycznej kompozycji, w kształcie wydłużonego prostokąta, ukształtowanej w sposób zamknięty. Wzdłuż dłuższych boków podwórza oraz w części północnej ulokowane są wielkokubaturowe obory, owczarnie i stodoły; w części południowej (w sąsiedztwie dworu) znajdują się stajnie z kuźnią i powozownią, dom mieszkalny, gołębnik. Z pierwotnej zabudowy brak gorzelni i budynków w pln.-wschodnim narożniku podwórza. Historyczne budynki w większości murowane, a także o łącznej konstrukcji (kam./rygl. i cegła/rygl.), wzniesione w 2 poł. XIX w. (l. 70/80-te XIX w.).

- nowa zabudowa to kompleks kilku budynków inwentarskich, rozlokowany po wschodniej stronie pierwotnego podwórza.
- kolonia mieszkalna:
- *historyczna* to pojedyncze czworaki i dwojaki, ułożone w północnej części wsi; budynki murowane, z okresu kon. XIX - pocz. XX w., zdewaloryzowane przez przemurówki w obrębie elewacji, wymianę stolarki.
- *współczesna*: bloki mieszkalne, 1 i 2-piętrowe, ułożone po zachodniej stronie drogi, stanowią dysharmonizujące elementy w strukturze przestrzennej wsi.

Zabudowa zagrodowa – w obrębie wsi to pojedyncze zagrody małorolne (np. nr 34), 2-budynkowe (w tym z ubytkami), o niewielkiej skali obiektów. Budynki murowane i sporadycznie szachulcowe (nr 34), wzniesione w okresie 4 ćw. XIX – pocz. XX w. (chałupa nr 34 z 1 poł. XIX w.), obecnie zdewaloryzowane.

Zabudowa kolonijna składa się z kilku zagród, o zbliżonych układach i typie zabudowy: budynki mieszkalno-gospodarcze pod wspólnym dachem naczółkowym, mur./drewno oraz drewniane stodoły; całość zabudowy z l. 30-tych XX w., bez wartości zabytkowych.

Elementy funkcjonalne wsi

• *Instytucje kościelne*

- *kościół filialny p.w. MB Częstochowskiej* – z 1876 r., murowany (cegłany), salowy z wieżą i współczesną salką katechetyczną, o neogotyckiej formie architektonicznej; we wnętrzu świątyni pierwotna empora, witraże oraz elementy historycznego wyposażenia – herby, dzwon.

• *Elementy kommemoratywne*

- *cmentarz przykościelny* (nieczynny) - działka rozlokowana na wzgórzu, wieloboczna (ok. 1 ha), niewygradzona, obsadzona lipami, kasztanowcami i dębami (w układzie alejowym, i rzędownym), z centralnie ułożonym kościołem; zachowały się dwa fragmenty płyt nagrobnych z 1 poł. XIX w.
- *cmentarz poewangelicki* (nieczynny) – ułożony w pół.-zachodniej części wsi, przy zagrodzie, czworoboczny – regularny (ok. 0,3 ha), nieogrodzony, obsadzony pojedynczymi jesionami, wiązami i dębami oraz czytelnym zarysem rzędownego układu mogił z 1 poł. XX w.; teren obecnie zakrzewiony, nagrobki usunięte (destrukty metalowych krzyży i tzw. ogródków).
- *kapliczka* – pośrodku wsi, przy skrzyżowaniu dróg (obok bloku) ustawiona kamienna „grota” z figurą MB.

• *Obiekty państwowe, komunalne*

- *szkoła* – nieczynna; budynek ułożony pośrodku wsi, na wsi, murowany, z pocz. XX w., ob. opuszczony.
- *remiza - świetlica* – nowy obiekt (l. 90-te XX w.), ułożony po północnej stronie podwórza folwarcznego, na miejscu wyburzonej, szachulcowej chałupy nr 13.
- *pawilon sklepowy* – pośrodku wsi, współczesny, parterowy (kontener).
- *plac sportowy* – wydzielony w północnej części wsi, przy rozwidleniu dróg.
- ***Zieleń komponowana, elementy krajobrazowe***
- *park dworski* – z 2 poł. XIX w., o założeniu naturalistycznym, rozplanowany po południowej i wschodniej stronie dworu, zadbane, ale przerezdzone. Drzewostan

- głównie liściasty (kasztanowiec, lipa, dąb, klon), z pojedynczymi świerkami, ze śladami alei i klombów.
- nasadzenia *śródmiejskie*:
 - szpalery kasztanowców wzdłuż głównej drogi wiejskiej,
 - aleja kasztanowców po południowej stronie wsi
 - aleja klonów w kierunku płd.-wschodnim

SULINO – wieś szlachecka

Historia

- Sulino to XIX-wieczny folwark, założony w 1830 r., na gruntach należących do majątku w Sławęcinnie;
- założycielem folwarku był Wilhelm Ferdinand Eben, który w 1829 r. nabył na licytacji zadłużone dobra sławęcińskie i w rok później wznosił zabudowania folwarczne;
- pierwotna nazwa folwarku to Ebens Aue („*blonia Ebena*”), która została uproszczona do nazwy Ebenau;
- od 1890 r. cały majątek sławęciński (z folwarkiem Słowino) kupił Gustaw Otto – rentier z Berlina;
- w 1925 r. osada liczyła 25 mieszkańców;
- w 1932 r. wdowa po Gustawie Otto była zmuszona do sprzedaży majątku na potrzeby parcelacji; w obrębie folwarku i wokół osady osadzono 39 gospodarstw chłopskich;
- do 1938 r. Sulino wchodził w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny i zabudowa

- rozproszony - krótka ulicówka i kolonie
- obecny układ przestrzenny jest zbliżony do w/opisanego z 1934 r.;
- w obrębie pierwotnego założenia folwarcznego jest to krótka i zwarta ulicówka, rozplanowana w układzie równoleżnikowym, a w obrębie kolonii rozproszone ciągi liniowe (przy czym z wyraźnymi ubytkami);
- w obrębie dawnego **p o d w ó r z a f o l w a r c z n e g o** czytelne historyczne nawarstwienia, w postaci podziałów budynków gospodarczych na dwie zagrody (np. nr 14/15), do których dobudowano domy. Budynki inwentarsko-stodołne (o oryginalnej konstrukcji (gliniano-kamienne), z ok. poł. XIX w., a domy mieszkalne małe, drewniane, wtórnie otynkowane. Oprócz tego mieszkania wydzielono w pierwotnych budynkach inwentarsko-magazynowych (np. nr 12, 18).
- z historycznej kolonii mieszkalnej zachowany jeden budynek wielorodzinny (nr 7) – murowany, 7-osiowy z ryzalitem, parterowy, nakryty wysokim dachem naczółkowym z wystawką, bud. pocz. XX w.;
- droga wiejska brukowana, z krótką aleją kasztanowców od dawnego podwórza do szosy; na miejscu nieistniejącej kolejki wąskotorowej zachowany gruntowy trakt;
- zabudowa kolonii chłopskich składa się z niewielkich zagród, 3-budynkowych, o niewielkiej skali obiektów (w tym z ubytkami budynków gospodarczych). Budynki o zróżnicowanej konstrukcji: murowano-drewniane (odeskowane) oraz w całości drewniane – np. przy drodze do Sławęcina; wzniesione w l. 30-tych XX w.

SULISZEWO – wieś rycerska/zakonna

Historia

- wieś założona została – prawdopodobnie – w kon. XIII wieku, przez Zulisa Wedla, który po 1269 r. otrzymał tereny obecnego Suliszewa od margrabiego z Korytowa;
- kolejni właściciele wsi otrzymywali ją w lenno od Wedlów: 1305 r. Peter de Kulitzdorf, 1321 r. – Christian de Zulistorp;
- pierwsza wzmianka o wsi *Sulstorp* pochodzi z 1314 r.;
- w 1326 r. wieś została całkowicie zniszczona, a następnie przeszła w posiadanie (lenno) rodziny Güntersberg z Kraśnika, którzy w poł. XIV w. wybudowali zamek nad jeziorem Rzeczyca – *Retzow*;
- wg. księgi ziemskiej margrabiego Ludwika wieś była opuszczona i liczyła 66 łanów;
- od 1349 r. wzmiankowana była parafia w Suliszewie;
- w 2 poł. XIV w. wieś częściowo należała do rodziny von Wedel i Bredelow;
- na pocz. XV w. Suliszewo posiadała rodzina von Steglitz, a po śmierci ostatniego przedstawiciela tego rodu przejęte przez Krzyżaków i pozostawało w dyspozycji wójta nowomarchijskiego Waltera Kirschkroba ze Świdwina, który w 1445 r. nadał wieś zakonowi kartuzów;
- już w 1451 r. mnisi sprzedali wieś radzie miejskiej Choszczna;
- 1552 r. Suliszewo włączone do domeny w Reczu (potwierdzona w 1566 i 1590 r.); stan taki przetrwał do XIX wieku;
- w 1590 r. we wsi był sołtys, 29 gospodarstw chłopskich (55 łanów), 11 zagrodniczych oraz kowal i 2 pasterzy; w owym czasie chłopci płacili czynsz na rzecz domeny
- Suliszewo całkowicie zniszczone w trakcie wojny 30-letniej (1638 r.);
- 1718 r. wieś o podobnej strukturze własnościowej, tj. sołtys (Vangerow z 3 łanami ziemi), 28 gospodarstw chłopskich (2 łanowych), 10 zagrodniczych, 24 chałupników, karczmarz; podobnie na pocz. XIX w.;
- w 1809 r. odnotowano 69 „dymów” i 350 mieszkańców;
- 1819 r. uwłaszczono chłopów, a w 1823 r. rozpoczęto separacje gruntów, co skutkowało powstaniem licznych przysiółków kilka kilometrów od wsi;
- w wyniku podziału gruntów chłopskich i majątku w Kiełpinie zmniejszyła się liczba samodzielnych chłopów;
- w poł. XIX w. po północnej stronie wsi powstała kolonia z 10 gosp. chłopskimi; w owym czasie we wsi odnotowano aż 94 domy;
- w trakcie budowy linii kolejowej Choszczno – Kalisz (1885 r.) osuszono tereny i osadzono dalsze gospodarstwa chłopskie;
- w 1936 r. Suliszewo liczyło 824 mieszkańców; a w 1939 r. spisano 153 gospodarstwa domowe;
- do 1938 r. Suliszewo wchodziło w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny

- wielopasmowy – widlica (skupiona) z rozproszonymi koloniami
- historycznie ukształtowany układ przestrzenny – zarówno w obrębie pierwotnego założenia, jak koloni - nie wykazuje istotnych zmian w stosunku do w/opisanego z okresu 2 poł. XIX – 1 poł. XX w.;
- formalnie jest to układ widlicowy, regularny, o skupionej zabudowie i historycznej strukturze działek siedliskowych; pierzeje w południkowej części układu w pełni wykształcone, zwarte, miejscami o podwójnej linii zabudowy;

- pierzeje wschodnie
- o luźnej kompozycji, z pustkami i ubytkami;
- główne elementy kompozycji przestrzennej to: historycznie wykształcona forma przestrzenna z układem dróg; zabytkowy kościół stanowiący dominantę architektoniczną i historyczną; czytelna struktura zabudowy, z elementami o wysokich wartościach kulturowych;
- w obrębie wsi brak nowych ciągów komunikacyjnych, czy przestrzennych, ale na miejscu pustek czy pierwotnych zagród powstała zabudowa nierolnicza;
- główna droga wiejska oraz dojazd do szkoły o nawierzchni asfaltowej; droga wschodnia i dojazd do stacji kolejowej - brukowane; pozostałe drogi w obrębie układu i dojazdy do działek - gruntowe
- wszystkie kolonie o pierwotnej kompozycji (tj. rozproszone), bez ubytków, czy współczesnych nawarstwień.

Zabudowa

- chłopska (wiejska i kolonijna) - typologicznie zróżnicowana, o wart. kulturowych
- pofolwarczna (Antoniewo) - mieszkalna, gospodarcza – ruina

Zabudowa chłopska typologicznie, chronologicznie i materiałowo zróżnicowana, odzwierciedla historycznie ukształtowane podziały własnościowe, z dominacją dużych zagród chłopskich, które rozlokowane są pośrodku wsi oraz w obrębie koloni.

Typy zagród:

- pełnorolne – dominujące (ul Zwycięstwa i kolonie)
- zagrody wielobudynkowe, o układach czworobocznych (chałupa na froncie po bokach dwa budynki inwentarskie, stodoła – np. nr 19, 42) lub w podkowę),
- w koloniach występują również zagrody zdwojone; tj. duża zagroda chłopska z wyrobniczą (ul. Zielona 26-27) lub dwie zagrody połączone służbówką (ul. Zielona nr 56-58);
- zabudowa w większości murowana, ceglana i kamiennie-ceglana, z okresu 3 ćw. XIX – 1 ćw. XX w.;
- średniorolne – pomiędzy w/w zagrodami oraz we wschodniej części wsi
- zagrody głównie 3-budynkowe, o układzie w podkowę i mniejszych działkach i skali obiektów;
- budynki również murowane i sporadycznie drewniane stodoły;
- małorolne i chałupnicze – pośrodku wsi, na obrzeżach układu oraz przy dużych zagrodach chłopskich (kolonijnych)
- zagrody 1 lub 2-budynkowe;
- budynki zorientowane kalenicowo lub szczytem do drogi;
- występują budynki murowane i szachulcowe (np. ul. Zwycięstwa nr 33, 35)

Formy zabudowy:

- domy mieszkalne
- « w zagrodach pełno i średniorolnych:
- wzniesione w okresie 4 ćw. XIX – 1. 10-te XX w. (w tym datowane), z kilkoma chałupami z 1 poł. XIX w., historycznie przebudowanymi (np. Zwycięstwa 33, 35);
- lokowane na froncie parceli, zorientowane głównie kalenicą do drogi; sporadycznie szczytem do drogi (ul. Zielona 2, ul. Zwycięstwa 23, 25, 43);

- w większości murowane z cegły ceramicznej (w tym tynkowane), sporadycznie z kamienia (np. ul. Zwycięstwa 24, ul. Zielona 58) i szachulcowe (w tym szach./mur. i gliniane) – ul. Zwycięstwa 33, 35;
- wieloosiowe, głównie 5/7-osiowe;
- nakryte dachami 2-spadowymi (ul. Zwycięstwa 35 – naczółkowy, nr 2 – mansardowy);
- o zróżnicowanych bryłach – głównie parterowe z wysokimi ściankami kolankowymi (ul. Zwycięstwa 17, 19, 25) i 2-kondygnacyjne (ul. Zielona 22), sporadycznie z gankami (np. ul. Zielona 4, Zwycięstwa 25);
- o łączonym programie użytkowym, tj. mieszkalno-inwentarski (np. Zwycięstwa nr 40 z 1887 r.);
- z pierwotnym wystrojem architektonicznym (ceglany detal) i stolarką (np. ul. Zwycięstwa 17, 19, 40, 42);
- niektóre domy całkowicie przebudowane, z nowymi elewacjami, układem otworów, formą i pokryciem dachu, ale o pierwotnych bryłach, osadzonych w historycznym krajobrazie wsi – np. ul. Zwycięstwa 34, 38
- « w zagrodach małorolnych lub nierolniczych
- murowane (w tym tynkowane), 2-4 osiowe, o niewielkiej skali, nakryte dachami 2-spadowymi, o XIX-wiecznej metryce (np. ul. Zielona 3, Zwycięstwa 39)
- przy zagrodach kolonijnych chałupy wyrobników, dwurodzinne, ceglane (ul. Zielona 27) lub kamienne (ul. Zielona 57).
- budynki inwentarskie
- lokowane po bokach podwórza lub szczytem do drogi (w tym w linii pierzei); w zagrodzie Zwycięstwa 43 w głębi podwórza;
- wielofunkcyjne, o zróżnicowanej skali, z użytkowymi poddaszami, nakryte dachami 2-spadowymi,
- wzniesione w okresie I. 80-te XIX – I. 20-te XX w. (w tym datowane);
- murowane (ceglane, kamienno-ceglane lub kamienne), nietynkowane, z elementami detalu architektonicznego – zwłaszcza w szczytach.
- stodoły
- lokowane w głębi podwórza, głównie 2-klepkowe (na koloniach 3-klepkowe z wozownią – np. ul. Zielona 26);
- o zróżnicowanej konstrukcji (mur./ drewno / szach. - Zwycięstwa 42);
- bud. w okresie 4 ćw. XIX – I ćw. XX w. (w tym dwufazowe – ul. Zielona 4, 14).
- mała architektura
- ogrodzenia – dominują współczesne płoty sztachetowe i metalowe siatki; bramy wjazdowe 2-skrzydłowe, deskowe lub metalowe; sporadycznie zachowały się pierwotne ogrodzenia kamienno-ceglane lub filary bramne (ul. Zwycięstwa 19, 25, 34, 43).

Zabudowa pofolwarczna (Antoniewo):

- podwórze gospodarcze – budynki wyburzone lub w stanie ruiny; były to obiekty kamienno-ceglane i ryglowo-ceglane z 2 poł. XIX w.
- kolonia mieszkalna – to kilka dwojaków z pocz. XX w. (budynki murowane, tynkowane, z nową stolarką), do których dostawiono niewielkie budynki gospodarcze.

Elementy funkcjonalne wsi

• *Instytucje kościelne*

- *kościół parafialny p.w. Świętej Trójcy* - posadowiony pośrodku wsi (przy skrzyżowaniu dróg i ciągów przestrzennych), na wyniesieniu terenu - stanowi dominantę zespołu ruralistycznego. Świątynia o XV-wiecznej metryce, odbudowana w 1966 r., bez historycznego wyposażenia. Jest kościół salowy, z masywną wieżą od zachodu, kamiennie-ceglany, o późnogotyckiej formie architektonicznej i skromnym detalu.
- *plebania* (ul. Zwycięstwa 44) – budynek ulokowany w sąsiedztwie kościoła, na tyłach zagrody nr 46; jest to obiekt murowany, tynkowany, wieloosiowy, z l. 20-tych XX w.

• *Elementy kommemoratywne*

- *cmentarz przykościelny* (nieczynny) – działka czworoboczna, wygradzona z dwóch strony kamiennym murem oporowym z ceglany zwieńczeniem oraz 2-skrzydłową bramą, obsadzona w narożach kasztanowcami, dębami, jesionami; pośrodku ulokowana zabytkowa świątynia, bez elementów sepulkralnych.
- *cmentarz ewangelicki, ob. katolicki* (z poł. XIX w.) – regularny, obsadzony grupą lip, dębów i jesionów, ze śladami mogił skrzynkowych z 1 poł. XX w. oraz nowymi kwaterami nagrobków.
- *cmentarz ewangelicki* (nieczynny) – połowy, ulokowany na koloni północnej, za zagrodą nr 29; ob. jest to kępa kilku dębów, z pojedynczymi destrukcjami kamiennych nagrobków z okresu kon. XIX – 1 ćw. XX w.

• *Obiekty użyteczności publicznej*

- *szkoła* (ul. Zwycięstwa 26) – z aleją lipową przy drodze dojazdowej. Obecnie jest to kompleks budynków dwóch instytucji: szkoła podstawowa ulokowana w historycznym obiekcie (budynek ceglany, 2-kondygnacyjny, nakryty dachem naczółkowym, z l. 10-tych XX w.); ośrodek szkolno-wychowawczy z internatem to nowe budynki (na miejscu historycznych), 2 i 3-kondygnacyjne.
- *gospoda - świetlica* (ob. dom mieszkalny Zwycięstwa 6) – budynek ulokowany przy szosie, murowany, z kon. XIX w., o rozbudowanej bryle, nakryty dachem 2-spadowym z przynaróżnymi (2-osioowymi) wystawkami oraz skrzydłem z parterową świetlicą; obecnie nieużytkowane z pierwotnym przeznaczeniem.
- *poczta* (ul. Zwycięstwa 16) – budynek o lekko rozczłonkowanej bryle (z ryzalitem), murowany, tynkowany, z l. 20-tych XX w.
- *ośrodek zdrowia* (ul. Zwycięstwa 14) – współczesny budynek, 2-kondygnacyjny, prostopadłościenny z płaskim dachem.
- *sklepy* – w obrębie wsi jest kilka punktów sklepowych (ogólnospożywczych), wydzielonych w obrębie pierwotnych domów mieszkalnych, w nowych pawilonach (przy szosie) oraz przenośnych (przy zagrodzie Zwycięstwa 38).

• *Przemysł, technika*

- *linia kolejowa ze stacją* – obecnie nieczynna. Zespół stacji kolejowej zachowany całościowo, z dojazdem brukowanym i szpalerem klonów. Budynek stacyjny parterowy, murowany, z l. 20-tych XX w., o modernistycznej bryle; dwa budynki mieszkalne, 2-kondygnacyjny, ceglany, z kon. XIX w. i l. 10-tych XX w. (przy szosie); małe budynki gospodarcze (komórki lokatorów), ceglane; pralnia – mały budynek z kominem, o oryginalnej formie architektonicznej, mur., kon. XIX w.
- *remiza* – współczesna, ulokowana w północnej części wsi (przy szosie).
- *piekarnia* – ul. Zwycięstwa 31 – budynek murowany z pocz. XX w., rozbudowany po 1945 r. (z wystawkami w dachu); obecnie nieczynna sala sprzedaży.

- wieża przekaźnikowa – na miejscu pierwotnego wzgórza wiatracznego (po wschodniej stronie wsi) ustawiony nadajnik telefonii komórkowej
- **Zieleń komponowana, elementy krajobrazowe**
- nasadzenia śródwiejskie:
- szpalery lip i kasztanowców wzdłuż głównych ciągów przestrzennych, w tym na wysokości zagród w formie zielonych bram
- pomnikowy dąb na śródwiejskim placu
- aleja lipowa do szkoły
- szpaler klonów do stacji kolejowej
- aleja jesionów wzdłuż drogi do Kołków

WARDYŃ – wieś rycerska

Historia

- Wardyń to wieś o metryce co najmniej XIII-wiecznej, będąca w 1 poł. XIII wieku pod panowaniem Wielkopolski (kasztelani santockiej), następnie włączona do Branden-burgii – lenno rodziny von Wedel;
- pierwsza, źródłowa wzmianka o Wardyniu pochodzi z 1337 r., z księgi ziemskiej margrabiego Ludwika Starszego, kiedy to wieś liczyła 54 łany, w tym 4 łany plebańskie, a właścicielem był rycerz Wigerus (z nadania Wedłów), który posiadał 10 łanowe lenno;
- na pocz. XV w. jako właściciel wsi wymieniany był Godeke v. Wedel z Recza;
- w 1405 r. Wardyń kupił Tyde v. Beneckendorf, należący do patrycjatu choszczeńskiego; rodzina Beneckendorf posiadała wieś przez ok. 300 lat;
- 1488 r. cała wieś oraz 5,5 łana w Klukomiu i część Lubieniowa otrzymali w lenno Joachim i Asmus v. Beneckendorf; następnie lenno potwierdzone spadkobiercom przez elektora brandenburskiego;
- w 2 poł. XVI w. nastąpił podział Wardynia na dwie siedziby rodowe, a ich właściciele (Joachim i Georg v. Beneckendorf) posiadali także Stary Klukom, Chępe, część Lubieniowa i dobra po klasztorze choszczeńskim, a także część Stradzewa, Pomienia i młyn w Rudniku;
- w XV i XVI wieku Wardyń był samodzielnym majątkiem, a w okresie rozbitcia na dwie siedziby zarządzany z ościennych wsi; m.in. Pomień, Kiełpino;
- 1598 r. elektor Joachim Fryderyk ostatecznie wyraził zgodę na podział majątku rodowego; w 1605 r. Wardyń „A” obejmował 7,5 łana rycerskiego, a Wardyń „B” – 5,5 łana;
- przed wojną 30-letnią we wsi było 20 chłopów;
- część „A” w 1677 r. została przyłączona – z powodów fiskalnych - do domeny reckiej; 1685 i 1711 r. w posiadaniu rodziny von. Schlabendorff; następnie rodzina von Aschersleben i von Sydow; od 1733 r. Dorota Sabina von Mühlheim;
- część „B” w posiadaniu rodziny von Beneckendorf i dopiero po bezpotomnej śmierci Wilhelma Christopha majątek kupiła w 1734 r. w/w Dorota Sabina von Mühlheim;
- w 1718 r. do majątku należało 13 łanów szlacheckich, 9 łanów chłopskich i 4 zagrodnicze; na części „A” był sołtys, 7 chłopów i 2 zagrodników, a na części „B” sołtys, 5 chłopów i zagrodnik; w owym czasie wieś liczyła 52 łany metrykalne, a chłopci uprawiali tylko 28 łanów;
- Dorota Sabina von Mühlheim połączyła oba majątki i odziedziczyła wszystkie prawa i przywileje majątkowe, spłaciła rodzeństwo, a z czasem dokupiła Kraśnik i Kiełpino;

- po śmierci Doroty Sabiny, która pozostawiła czworo, nieletnich dzieci, majątkiem zarządzał jej siostrzeniec Franciszek von Mühlheim, a w 1763 r. dokonano podziału majątku, który źle zarządzany został wystawiony w 1770 r. na licytację;
- w 1781 r. majątek przejął Friedrich Franz von Mühlheim, a w rok później sprzedał wieś oraz Kiełpino i Kraśnik swemu szwagrowi Karlowi Johannowi von Dietherdt (późniejszy landrat choszczeński) – który w szybkim czasie wyprowadził majątek
- z długów, prze-prowadził remont pałacu, uregulował sprawy dzierżawców i przywilejów, dokupił włóki kościelne,łożył na miejscowy kościół;
- po śmierci Karla Johanna von Dietherdta (1809 r.) spadkobierczyniami zostały jego córki, które dokonały kolejnego podziału – na mocy umowy spadkowej z 1815 r. Wardyń (o wartości 36.644 talarów) przypadł Sophie Auguste von Albeyll;
- Na pocz. XIX w. we wsi było 15 pełnych chłopów, 2 zagrodników, 2 komorników, kowal i młynarz; łącznie 44 „dymy” i 252 mk., a majątek obejmował 2.803 morgi
- po separacji gruntów (ok. 1820 r.) odnotowano zaledwie 11 chłopów i 2 zagrodników;
- co mogło
- w 1829 r. posiadłość nabył za 57.200 talarów Wilhelm Ferdinand von Marwitz, który w 1838 r. odstąpił ją swemu bratu Luisowi von Marwitz, a ten z kolei sprzedał w 1841 r. majątek (z trzema zagrodami) kupcowi Heinrichowi Dohrenowi, za sumę 77 tys. talarów;
- od 1852 r. właścicielem majątku był syn w/w – Karl August Dohren (dyrektor cukrowni), który w tym samym roku sprzedał Wardyń (za 136.500 talarów) rotm. Ludwigowi von Klot-Trautvetterowi, a od 1859 r w posiadaniu jego dzieci, a następnie dalszych spadkobierców;
- w 1896 r. posiadłość kupił Heinrich Treichel; w 1912 r. – Otto Steiger, który rozwinął wzorową gospodarkę i kierował majątkiem do 1941 r. (od l. 30-tych XX w. za pomocą zarządcy, Ernesta Hancke);
- w 1927 r. majątek liczył 756 ha ziemi; we wsi były 44 domy i ok. 400 mk.;
- do 1938 r. Wardyń wchodził w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny

- placowy- owalnica z zespołem pofolwarcznym i popegeerowskim
- w sensie formalnym jest to układ owalnicowy, rozwinięty na osi N – S, z pierwotnym – wrzecionowatym, wydłużonym i wielodzielnym – nawsiem, okolonym drogami, które stanowi główny komponent historycznej struktury przestrzennej;
- brak historycznych dominant – kościół wyburzony, a na działce ustawiony pawilon sklepowy, dwór – w stanie ruiny; nowe dominanty o szpetnych formach (bloki mieszkalne, magazyn zbożowy);
- zespół ruralistyczny z czytelnym, historycznym podziałem na część chłopską i folwarczną, a współcześnie rozbudowany o osiedla popegeerowskie;
- obecnie układ o stosunkowo luźnej, swobodnej kompozycji zabudowy, z licznymi ubytkami i pustkami, a także nowymi dominantami – ciągi bloków mieszkalnych, nowy kościół w obrębie parku, współczesne budynki gospodarcze;
- brak całościowo wykształconych pierzei, o chaotycznej zabudowie, z ubytkami tak całych zagród jak części budynków;

- zespół pofolwarczny o częściowo zatartym układzie, również z licznymi ubytkami oraz zabudową – w większości – w stanie ruiny;
- w obrębie wsi brak nowych ciągów komunikacyjnych, za wyjątkiem krótkich dojazdów do osiedli bloków mieszkalnych oraz drogi zagumiennej za wschodnimi działkami siedliskowymi; główna droga asfaltowa a drogi do podwórza folwarcznego i bloków – brukowane;
- po pld.-zachodniej stronie wsi nowy kompleks budynków suszarni, z ciągami metalowych silosów;
- po zachodniej stronie wsi zespół budynków magazynowo-biurowych, związanych z Zakładem Gospodarki Produktami Naftowymi – z odrębnym dojazdem od strony szosy Choszczno – Drawno i bocznica kolejową.

Zabudowa

- zagrodowa- średnio i małorolna
- pofolwarczna - dwór – ruina, podwórza – częściowo zatarte, czworaki
- popegeerowska- bloki mieszkalne, zespół suszarni

Zabudowa chłopska obecnie zachowana fragmentarycznie, o zredukowanej skali zabudowy działek, z licznymi ubytkami budynków gospodarczych (zwłaszcza stodoł) oraz opuszczonymi (zrujnowanymi) obiektami. Na obrzeżach wsi oraz po wschodniej stronie nawsia kilka zagród 3-, 4-budynkowych, o czworobocznych (w podkowę lub zamkniętych) działkach, z 5/7-osioowymi chałupami na froncie parceli oraz wielofunkcyjnymi budynkami inwentarskimi – np. nr 1, 32. Pomiędzy tymi zagrodami oraz na nawsiu gospodarstwa małorolne lub nierolnicze, 2-budynkowe, o niewielkiej skali obiektów, w tym związane z historycznym majątkiem. Dominują budynki murowane, ceglane, wzniesione w okresie 4 ćw. XIX – 1 ćw. XX w., sporadycznie zachowane obiekty szachulcowe, z 1 poł. XIX w., przebudowane – np. chałupa nr 39.

Zespół pofolwarczny:

- zespół rezydencjonalny:
- *dwór* - obecnie ruina, po pożarze w 1892 r. Obiekt wielofazowy, niejednorodny stylistycznie, wzniesiony – prawdopodobnie – na pocz. XVI wieku, jako renesansowa warownia (?), przebudowany w kon. XVIII i kon. XIX w., kiedy to otrzymał formę barkową. Budynek murowany, 2-kondygnacyjny, pierwotnie nakryty wysokim dachem naczółkowym; po 1945 r. pełnił funkcje biurowe i mieszkalne miejscowego PGR-u, po remoncie kapitalnym w 1973 r.
- *oficyna (dom rządcy)* - budynek dostawiony do północnego szczytu dworu, murowany, 2-kondygnacyjny, z 2 poł. XIX w., współcześnie przebudowany w obrębie elewacji i dachu.
- podwórza folwarczne o częściowo zatartych kompozycjach, z licznymi ubytkami i nowymi nawarstwieniami architektonicznymi; obecnie większa część budynków jest nieużytkowana, opuszczona i w stanie ruiny.
- *frontowe (przy dworze)* – o zarysie pierwotnego, wydłużonego czworoboku, ze zrujnowanymi budynkami wzdłuż boku północnego, przy drodze brukowanej (stodoła i obora), nowymi wiatami w części zachodniej oraz kilku-kondygnacyjnym magazynem zbożowym na froncie, który stanowi szpetną dominantę. Pośrodku podwórza zachowana XIX-wieczna gorzelnia, o rozbudowanej bryle, z licznymi

- przybudówkami (obecnie po modernizacji) oraz niewielka powozowania z pocz. XX w.
- *zachodnie* - o luźnej kompozycji, z nową zabudową na miejscu wcześniejszych obiektów oraz dwoma budynkami mieszkalnymi (w tym jeden opuszczony).
 - kolonia mieszkalna rozlokowana w kilku ciągach, w różnych częściach Wardynia.
 - *między podwórzami (przy drodze brukowanej)* – pojedyncze domy, 2-rodzine, z kon. XIX w., ob. przebudowane.
 - *w północnej części wsi* - kilka czworaków, murowane, z pocz. XX w.; ob. po modernizacji.
- **Zabudowa popegeerowska** – wkomponowana w w/opisane kompozycje podwórze folwarcznych oraz nowe osiedla mieszkalne i gospodarcze.
 - Osiedla mieszkalne rozlokowane po wschodniej stronie nawsia, przy bocznych drogach dojazdowych: na wysokości podwórza folwarcznego ciąg 1-pietrowych bloków z l. 60/70-tych XX w.; przy wjeździe do wsi kilka, 3-kondygnacyjnych bloków (w tym z dachami 2-spadowymi) z l. 80-tych XX w.
 - Poza wsią, przy drodze w kierunku zachodnim ulokowany współczesny zespół suszarni, złożony z parterowych budynków i ciągów metalowych (baniastych) silosów.

Elementy funkcjonalne wsi

• *Instytucje kościelne*

- *kościół p.w. św. Maksymiliana Marii* - posadowiony w obrębie parku dworskiego (na nowym miejscu), zbudowany w l. 1982-86 z kamienia polnego, wg. projektu Jerzego Hermanowicza; po poświęceniu jako świątynia parafialna z plebanią w Korytowie.
- Średniowieczny kościół uszkodzony w czasie II wojny światowej, rozebrany pod kon. l. 40-tych XX w.; na działce ulokowano pawilon sklepowy.

• *Elementy kommemoratywne*

- *cmentarz pokościelny* (nieczynny) – działka czworoboczna, regularna, z częściowo zachowanym kamiennym ogrodzeniem i ceglanyimi filarami bramnymi, obsadzony pojedynczymi jesionami; brak czytelnych elementów sepulkralnych, kościół rozebrany, a w zachodniej części działki ustawiony sklep.
- *cmentarz ewangelicki, śródwiejski* (nieczynny) – w południowej części nawsia, XIX-wieczny, nieogrodzony, obsadzony zwartymi szpalerami kasztanowców; bez czytelnych elementów sepulkralnych.
- *cmentarz ewangelicki, północny* (nieczynny) – połowy, XIX-wieczny; działka czworoboczna, regularna (ok. 0,1 ha), nieogrodzona, z kilkoma jesionami i klonami oraz pojedynczymi destrukatami nagrobków i licznymi (rozkopanymi) mogiłami.
- *cmentarz ewangelicki, południowy* (nieczynny) – połowy, z pocz. XX w., przy osiedlu współczesnych bloków mieszkalnych; działka niewielka (ok. 0,1 ha), czworoboczna, nieogrodzona, obsadzona klonami i akacją, o zatartym układzie kwater oraz pojedynczymi destrukatami nagrobków.

• *Obiekty użyteczności publicznej*

- *szkoła (ob. świetlica)* – historyczny budynek szkolny z 1914 r., posadowiony na nawsiu, o lekko rozczłonkowanej bryle, murowany, z elementami pierwotnej stolarki.
- *sklepy* – obręb wsi są dwa, współczesne pawilony sklepowe; jeden ulokowany na dawnej działce kościelnej, drugi – przy piekarni.
- *plac sportowy* – współczesny, wydzielony po północnej stronie wsi.
- **Przemysł, technika**
 - *młyn wodny* – patrz opis osady Wardynka.
 - *remiza* – ulokowana w północnej części nawsia, kamienna, parterowa, nakryta dachem 2-spadowym. bud. 4 ćw. XIX w.
 - *gorzelnia* – pofolwarczna, ulokowana w obrębie głównego dziedzica; obiekt o rozczłonkowanej bryle, kilkukondygnacyjny z przybudówkami, murowany, z ceglany kominem; bud. w 4 ćw. XIX w. – ob. znacznie zdewaloryzowany przez liczne modernizacje.
 - *piekarnia* – współczesny budynek (niewielki, parterowy) przy zagrodzie nr 32.
 - *linia kolejowa ze stacją* – obecnie nieczynna; obok bocznica kolejowa do stacji paliw Zespół historycznej stacji kolejowej zachowany całościowo, z brukowaną drogą dojazdową obsadzoną szpalerem drzew. Budynek stacyjny parterowy, mur./szach., z l. 10-tych XX w., o modernistycznej bryle; ob. mieszkalno-gospodarczy. Dwa budynki mieszkalne, 2-kondygnacyjne, ceglany, z kon. XIX w. oraz dwa, zróżnicowane budynki ogólnogospodarcze (mur./drewno) i pralnia – mały, murowany budynek z kominem.
- **Zieleń komponowana, elementy krajobrazowe**
 - *park dworski* – o założeniu naturalistycznym, z kon. XVIII wieku; współcześnie przekształcony (uszczuplony), z kościołem pośrodku parku i dworem w stanie ruiny. Obecnie zachowała się niewielka kępa parku, z wtórnymi polanami i ogródkami działkowymi na miejscu ogrodu dworskiego oraz nową zabudową (np. hydrofornia). Drzewostan głównie liściasty – dęby, buki, kasztanowce, lipy i poje-dyncze iglaki; przy drodze wiejskiej szpaler kasztanowców.
 - *nasadzenia śródlwiejskie (skromne):*
 - aleja grabowa – wzdłuż drogi dojazdowej do wsi od południa (od linii kolejowej);
 - szpaler lip w południowej części wsi.
 - *stawy:* w północnej części wsi, o naturalnej linii brzegowej.

WYSOKIE

Historia

- Wysokie to XIX-wieczny folwark, założony w trakcie kolonizacji terenów wokół Choszczna, w okresie regulacji gruntów;
- folwark założono na mokradła, stąd m.in. w 1835 r. osada był wymieniona w rejestrze szkód spowodowanych przez powódź;
- do 1938 r. Wysokie wchodziło w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny i zabudowa

- przysiółek - osada jednodworcza
- po 1945 r. zespół użytkowany przez kilka rodzin, w ramach pierwotnego założenia folwarcznego;

- w l. 80-tych XX w. zniszczeniu uległy budynki gospodarcze i rozebrano dworek (dom mieszkalny); dziedziniec folwarczny uległ całkowitemu zatarciu;
 - obecnie jest to osada jednodworcza, z 3-rodzinnym budynkiem mieszkalnym (dawny czworak) oraz przyległymi, nowymi budynkami gospodarczymi;
 - zabudowa bez wartości kulturowych – dom murowany, z przełomu XIX/XX w., po licznych modernizacjach, z wtórnymi nawarstwieniami (np. przybudówki);
 - park (ogród dworski) o pow. ok. 1 ha, krajobrazowy, założony w 1 poł. XIX i powiększony na przełomie XIX/XX w (staw od wschodu i ogród od zachodu), wkomponowany w topografię terenu i układ dróg, stanowi jedyny (wartościowy) element pierwotnego zespołu folwarcznego;
- zadrzewienie liściaste (głównie klony, robinie, wiązy), rozplanowane w niewielkich grupach, rzędach i szpalerach (ob. częściowo zdziczały);
- pojedyncze drzewa pomnikowe (dąb i buk) mają po ok. 170 lat
- drogi dojazdowe o nawierzchni gruntowej, bez wyraźnej zieleni przydrożnej; obecnie główny dojazd do osady prowadzi od strony Nowego Żeńska i Rudnik.

ZAMECIN – wieś zakonna

Historia

- Zamęcin to jedna z najstarszych wsi na terenie obecnej gm. Choszczno, o średnio-wiecznej metryce;
- pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1233 r., kiedy to książę Władysław ofiarował osadę „Samenta” klasztorowi w Kołbaczu;
- w 1269 r. własność margrabiów brandenburskich;
- od 1282 r. własność zakonu joannitów;
- w 1320 r. Zamęcin kupiło miasto Choszczno;
- w 1337 r. wieś wymieniona tzw. Landbuchu nowomarchijskim: 88 łanów, w tym 4 ple-bańskie oraz 12 łanów Henninga Wardenbergha;
- w 1340 r. wieś należała do rodziny v. Bredenlow;
- w 1465 r. elektor Fryderyk II ofiarował księżnej Elżbiecie brandenburskiej wieś „Sammenthin” ze wszystkimi prawami, czynszami, rentami, itp.;
- od pocz. XVI w. Zamęcina należał do domeny, a chłopci odrabiali pańszczyznę w folwarku, założonym w 1571 r. przez magistrarabiego Jana, na ziemiach obecnej wsi Zwierzyń;
- wg. spisu z 1718 r. w Zamęcinie było: 31 gospodarstw chłopskich, 2 zagrodnicze, kowal; łącznie 93 łany (z czego 2 i 1/2 łana należała do kościoła);
- w 1819 r. nastąpił podział ziemi zamęcińskiej pomiędzy skarbem państwa, a wolnymi chłopami;
- w latach 1828 – 1835 obszar wsi pomierzono, wyceniono i dokonano ostatecznego podziału;
- ok. poł. XIX w. odnotowano wielki pożar wsi, który przyczynił się do częściowego przekształcenia układu przestrzennego;
- w 1925 r. Zamęcin liczył 625 mieszkańców; 103 domy i 145 bud. gospodarcze;
- do 1938 r. Zamęcin wchodził w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny

- zwarty (placowy - wielodrożnica z pierwotnym założeniem owalnicowym
- historycznie ukształtowany układ przestrzenny nie wykazuje zmian w stosunku do w/opisanego z okresu 2 poł. XIX – 1 poł. XX w.; zatarciu uległo podwórze folwarczne, z zabudową tylko w osi pierzei wiejskiej;
- formalnie jest to układ wielodrożnicowy, zwarty (placowy), z dominującym (pierwotnym) założeniem owalnicowym, wytyczonym na osi NW – SE (na odcinku ok. 1000 m);
- główne elementy kompozycji przestrzennej to: czytelne założenie owalnicowe, z historycznie wykształconym układem dróg; zabytkowy kościół stanowiący dominantę układu; zwarta zabudowa chłopska o wysokich wartościach kulturowych;
- w obrębie wsi brak nowych elementów przestrzennych, czy komunikacyjnych;
- w obrębie założenia owalnicowego pierzeje zwarte, rozdzielone w części SE wrzecionowatym nawsiem, a w części NW szeroko rozsunięte z placem kościelnym i rozwidleniem dróg z trójkątnym placem;
- niewielki pustki w pierzei południowej, po płd.-wschodniej stronie nawsia (od zagrody nr 27);
- do działek siedliskowych – szczególnie w części północnej - przylegają głębokie ogrody i sady, z drogami zagumiennymi;
- nawsie szczelnie zabudowane ze stawem i remizą w części SW;
- układ południowy w formie ulicowej i zwartej kompozycji, z obustronna zabudową;
- układ sieci drożnej o pierwotnym przebiegu, o nawierzchni asfaltowej (jedynie fragment drogi w płn.-zachodniej części wsi brukowany); pośrodku wsi, przy skrzyżowaniu dróg, wydzielony plac manewrowy dla przystanku PKS

Zabudowa

- zagrodowa (chłopska) - typologicznie zróżnicowana, o wart. kulturowych
- zespół pofolwarczny - zachowana tylko zabudowa mieszkalna

Zabudowa chłopska typologicznie zróżnicowana, odzwierciedla historycznie ukształtowane podziały własnościowe, z dominacją dużych zagród chłopskich. Po 1945 r. pełnorolne zagrody podzielono na dwie rodziny, co częściowo doprowadziło do zmiany kompozycji pierwotnych wewnątrz architektonicznych, podziałów budynków, a także adaptacji niektórych obiektów do nowych funkcji (w tym mieszkalnych).

Typy zagród:

- pełnorolne – dominujące (np. od nr 5 do nr 14, we wschodniej części wsi)
- są to zagrody wielobudynkowe, o układach czworobocznych (zamkniętych),
- układ: dom na froncie parceli, po bokach budynki inwentarskie (w tym w linii pierzei), w głębi stodoła,
- zabudowa w całości murowana (cegłana, nietynkowana), datowana (4 ćw. XIX – pocz. XX w.) – np. nr 14, 49, 68
- w płn.-zachodniej części wsi o zróżnicowanych układach, skali i typie obiektów (w tym z ubytkami),
- średniorolne – pomiędzy w/w zagrodami oraz na obrzeżach układu
- zagrody głównie 3-budynkowe, o układzie w podkowę, z domami na froncie parceli (sporadycznie szczytowo),
- działki wyraźnie płytsze, o zróżnicowanej skali obiektów gospodarczych,

- pojedynczo występuje zabudowa szachulcowa (tak mieszkalna, jak gospodar-cza) – np. nr 46, 78.
- małorolne – głównie na nawsiu oraz w południowej części wsi
- zagrody 2 i 3-budynkowe, o niewielkich działkach i małych budynkach gospodar-czych,
- niektóre obiekty o łączonym programie użytkowym (mieszkalno-gospodarczym)

Formy zabudowy:

- domy mieszkalne
- « w zagrodach pełno i średniorolnych:
 - wzniesione w okresie poł. XIX – l. 30-te XX w. (dużo budynków z pocz. XX w., z datownikami i inicjałami właściciela),
 - lokowane na froncie parceli, zorientowane głównie kalenicą do drogi ,
 - głównie murowane - ceglane i nietynkowane (nr 27, 47, 78 – szachulcowe, nr 50 - glinobitka),
 - o zróżnicowanych bryłach – głównie parterowe z wysokimi ściankami kolan-kowymi i mieszkalnym poddaszem (nr 63, 68, 78 dwukondygnacyjne),
 - budynki 5 – 8 osiowe (dominują 7-osiowe),
 - nakryte dachami 2-spadowymi, sporadycznie z wystawką (nr 47, 48, 86), 4-spadowe (nr 63), mansardowe (nr 78),
 - z elementami wystroju architektonicznego (opaski, gzymsy, ryzality, sterczyny) – np. wzdłuż pierzei północnej, od nr 5 do 14.
- « w zagrodach małorolnych lub nierolniczych
 - murowane (w tym tynkowane), 2-4 osiowe, o niewielkiej skali, nakryte dachami 2-spadowymi, bud. głównie na pocz. XX w.,
 - pojedyncze dwojaki, nierolnicze z l. 10/20-tych XX w., 4-osiowe z ryzalitem – np. nr 47
 - budynki inwentarskie
 - lokowane po bokach podwórza lub szczytem do drogi (w tym w linii pierzei – np. nr 7, 48, 49, 63, 68, 77),
 - wielofunkcyjne, o zróżnicowanej skali, z użytkowymi poddaszami, nakryte dachami 2-spadowymi,
 - wzniesione w okresie l. 80-te XIX – l. 30-te XX w. (w tym liczne datowane, na pocz. XX w.),
 - murowane (ceglane, nietynkowane), z detalem architektonicznym – gzymsy, lizeny, rozety,
 - niektóre budynki częściowo zaadaptowane na cele mieszkalne - np. nr 64, 75.
 - stodoły
 - lokowane w głębi podwórza, wtórnie dzielone na dwie rodziny,
 - dominują murowane, 2-klepkowe, z l. ćw. XX w., z prostym detalem architektonicznym (np. nr 14, 68),
 - sporadycznie zachowały się obiekty szach. i szach./mur. z ok. poł. XIX w., (nr 46, 55, 63, 85 – ruina).
 - mała architektura
 - gołębnik w zagrodzie nr 34 – mur., na planie 8-boku, nakryty dachem ostro-słupowym, bud. l. 10-te XX w.,
 - ogrodzenia – dominują współczesne płoty sztachetowe, sporadycznie zachowane ceglane filary bramne (np. na wysokości dawnego folwarku),

- datowniki na budynkach – charakterystyczny element dla całej zabudowy wsi, tj. daty i inicjały właściciela w szczytach budynków, często ujęte obramieniem.

Zespół pofolwarczny:

- podwórze folwarczne – wyburzone, brak zabudowy gospodarczej, zachował się budynek mieszkalny (rządcy ?) nr 4, murowany, wieloosiowy, o rozczłonkowanej bryle, 2-kondygnacyjny, z dachem 2-spadowym, bud. pocz. XX w.
- kolonia mieszkalna – jeden czworak nr 60 (po zachodniej stronie kościoła) posadowiony szczytem do drogi, murowany, dach naczółkowy, bud. pocz. XX w.

Elementy funkcjonalne wsi

• Instytucje kościelne

- *kościół parafialny p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP* - posadowiony pośrodku wsi (po zachodniej stronie skrzyżowania dróg, na niewielkim wyniesieniu terenu) - stanowi dominantę układu przestrzennego. Jest to świątynia dwufazowa (gotycka wieża z XV-w., korpus z 1889 r.), murowana (kamiennie-ceglana), jednonawowa, o neogotyckiej formie architektonicznej.
- *pastorówka* (ob. dom nr 59) – budynek ulokowany po pñ.-zachodniej stronie kościoła, szczytem do drogi - murowany, 7-osiowy, nakryty dachem 2-spadowym, bud. kon. XIX w.

• Elementy kommemoratywne

- *cmentarz przykościelny* (nieczynny) – działka czworoboczna, wygradzona wysokim murem kamiennie-ceglanym, z dwiema bramami, obsadzona pojedynczymi lipami; brak śladów po cmentarzu, przy kościele obelisk ku czci ofiar I wojny światowej, ze współczesną figurą MB.
- *cmentarz ewangelicki, ob. katolicki* (z 2 poł. XIX w.) – połowy, w północnej części wsi, w rozwidleniu dróg, trójkątny (o pow. 0,5 ha), 2-kwaterowy, obsadzony klonami i lipami, z pojedynczymi nagrobkami z 1 ćw. XX w. oraz współczesną nekropolią.

• Obiekty użyteczności publicznej

- *szkoła* – historyczny budynek posadowiony na nawsiu (nr 36), parterowy, murowany (cegła ceramiczna, nietynkowany), o charakterystycznym ukształtowaniu elewacji (tj. z dużymi oknami sali szkolnej) - ob. dom mieszkalny;
- nowa szkoła poza wsią, przy drodze do Choszczna – budynek 2-kondygnacyjny.
- *gospoda - świetlica* (ob. dom mieszkalny nr 39) – pośrodku wsi, przy skrzyżowaniu dróg, budynek wzniesiony w kon. XIX w., murowany (nietynkowany), 10-osiowy, nakryty dachem 2-spadowym, z ozdobnym gzymsem arkadowym; do budynku dostawiony współczesny pawilon.
- *biblioteka* (nr 4) – to dawna rządcówka (?) związana z miejscowym folwarkiem; budynek dwufazowy (4 ćw. XIX – 1 ćw. XX w.), o rozczłonkowanej bryle i dwukondygnacyjny, murowany, wieloosiowy, nakryty dachem 2-spadowym.
- *sklepy* – w obrębie wsi jest kilka punktów sklepowych (ogólnospożywczych), wydzielonych w obrębie pierwotnych domów mieszkalnych; pośrodku wsi, przy zagrodzie nr 38 ustawiony współczesny pawilon sklepowy.

• Przemysł, technika

- *linia kolejowa z przystankiem* – obecnie nieczynna.

- *młyn gospodarczy* (nr 71) – na płn.-zachodnim skraju wsi (na miejscu pierwotnego wiatraka), budynek murowany, 3-kondygnacyjny, z domem mieszkalnym, bud. pocz. XIX – l. 20-te XX w.
- *remiza* – współczesny, duży budynek z wieżyczką (zwijalnią), ulokowany na pld.-wschodnim skraju nawsia.
- *warsztat (kuźnia)* – w zagrodzie nr 88, pośrodku wsi, budynek murowany, z l. 20-tych XX w.
- *zlewnia mleka* – w południowej części wsi – to powojenny budynek, który obecnie pełni funkcję magazynowe – hurtownia pestycydów.
- **Zieleń komponowana, elementy krajobrazowe**
- *nasadzenia śródmiejskie (skromne)*:
- krótkie szpalery lip i młodych dębów w pld.-wschodniej części wsi
- krótki i zdwojony szpaler lip na wysokości kościoła
- kępa lip w rozwidleniu dróg na wysokości chałupy nr 65
- *stawy*: z pierwotnych oczek wodnych zachował się jedynie staw obok remizy (ob. obetonowany i ogrodzony, który pełni funkcję basenu p.poż.

ZWIERZYN – wieś książęca (państwowa)

Historia

- w średniowieczu tereny obecnej wsi należały do miasta Choszczno, a mieszkańcy okolicznych wsi mieli tutaj prawo wyrębu lasu;
- w 1561 r. margrabia Jan założył folwark Alt-Schönfeld;
- folwark był domeną państwową w Reczu i istniał do czasów I wojny światowej – w owym czasie liczył 732 ha i ok. 100 mieszkańców;
- w latach 1913-1916 Towarzystwo Kolonizacyjne „Eigene Scholle” dokonało nowych pomiarów tych terenów i nadało działki osadnicze;
- w l. 20-tych XX w. liczba mieszkańców wzrosła do ok. 380;
- nowa nazwa wsi pochodzi od nazwiska inicjatora akcji osadniczej von Schwerina – prezydenta rejencji frankfurckiej;
- w owym czasie akcją osadniczo-kolonizacyjną objęto również sąsiedni folwark Neu Schönfeld, podległy w/w domenie i nadano analogiczną nazwę Schwerinsfelde (ob. Nowe Żeńsko);
- do 1938 r. Zwierzyn wchodził w skład Kreisu Arnswalde, Reg. Bez. Frankfurt, Prov. Brandenburg; następnie w ramach Regierungsbezirk Grenzmark Posen-Westprussen.

Układ przestrzenny

- zwarty – ulicowo-placowy (rozwinięty w wielodrożnicę)
- historycznie wykształcony (w l. 20-tych XX w.) układ przestrzenny nie wykazuje istotnych zmian, czy nowych nawarstwień – za wyjątkiem zabudowanego placu;
- kompozycja zwarta, ukształtowana - w zasadniczym zrębie - w sposób osiowy, rozwinięta w kierunku zachodnim w nieregularną wielodrożnicę;
- wieś rozplanowana na osi NW – SE, długość zwartej zabudowy wynosi ok. 800 m;
- główne elementy kompozycji przestrzennej to: historyczna sieć drożna, śródmiejskie (trójboczne) place, układ cieków wodnych oraz typologicznie jednorodna zabudowa;
- pierzeje o swobodnej zabudowie, z niewielkimi ubytkami;
- działki siedliskowe o zbliżonej kształtach i głębokości zabudowy;

- znacznie zatarte kompozycje dawnych podwórz folwarcznych;
- główna droga asfaltowa; boczne – brukowane

Zabudowa

- zagrodowa (chłopska) - średnio i małorolna
- pofolwarczna

Zabudowa zagrodowa (chłopska) typologicznie i chronologicznie jednorodna, wzniesiona w trakcie planowej akcji osadniczej - po I wojnie światowej.

Typy zagród:

- dominujące – średniorolne, 3-budynkowe (układ w podkowę), rozlokowane na płytkich działkach siedliskowych, o zróżnicowanej skali obiektów gospodarczych - z domami na froncie.
- uzupełniające – małorolne, 2-budynkowe, z domem na froncie i wielofunkcyjnymi budynkami gospodarczymi.

Formy zabudowy:

- domy mieszkalne:
- lokowane na froncie, kalenicowo (nr 29 szczytem do drogi),
- murowane z ryglowymi szczytami i mieszkalnymi poddaszami, tynkowane,
- w większości 4-osiowe,
- nakryte dachami 2-spadowymi (np. nr 1, 21, 25) i naczółkowymi (np. nr 13, 19),
- o skromnym wystroju elewacji (odsłonięta szachownica ścian ryglowych),
- budynki gospodarcze – lokowane po bokach lub w głębi podwórza, wielofunkcyjne, o rozczłonkowanej bryle (np. nr 29), murowane i mur./drewno.
- mała architektura:
- ogrodzenia w większości współczesne (płoty sztachetowe)

Zespół pofolwarczny

– znacznie przekształcony, przebudowany, z nowymi nawarstwieńiami, a także zaniedbany. Zabudowa w większości zdewaloryzowana (nowe podziały elewacji, stolarka), wzniesiona w okresie 4 ćw. XIX – pocz. XX w., a także współczesny, 3-kondygnacyjny budynek biurowo-magazynowy. Historyczne budynki murowane z cegły ceramicznej, nakryte dachami 2-spadowymi; na uwagę zasługuje wielkokubaturowa, ceglana stodoła, z wrotami w szczycie – pocz. XX w.

Z pierwotnej kolonii zachowały się dwa czworaki (mur., XIX/XX w), przy drodze dojazdowej do podwórza; ob. przebudowane.

Elementy funkcjonalne wsi

- **Elementy kommemoratywne**
- *cemtarz ewangelicki* (4 ćw. XIX w.) – połowy, ulokowany po wschodniej stronie wsi (przy drodze do Nowego Żeńska), czworoboczny (regularny), o pow. 0,4 ha, dwu-kwaterowy, z alejowym i rzędownym zadrzewieniem (kasztanowce, lipy i klony) oraz licznymi destrukcjami nagrobków o zróżnicowanych formach z 1 ćw. XIX w.

- *krzyż przydrożny* – w północnej części wsi, poza zabudową, współczesny, drewniany.
- **Obiekty użyteczności publicznej**
 - *szkoła* (ob. dom nr 16) – nieczynna; ob. budynek mieszkalny, 5-osiowy z gankiem frontowym – po dociepleniu elewacji i częściowej wymianie stolarki.
 - *świetlica oraz remiza ze świetlicą* – dwa budynki ulokowane pośrodku wsi (w obrębie trójkątnego placu), współczesne, parterowe, murowane.
 - *pawilon sklepowy* – pośrodku wsi, współczesny, parterowy.
- **Przemysł, technika**
 - *remiza* – mały budynek z 1 ćw. XX w., murowany, posadowiony pośrodku wsi, zdewaloryzowany.
 - *hydrofornia* – współczesny budynek, ulokowany pośrodku wsi, w obrębie niewielkiej kępy zieleni wysokiej
- **Zieleń komponowana, elementy krajobrazowe**
 - *nasadzenia śródmiejskie*:
 - kępa zieleni wysokiej między podwórzem pofolwarcznym a główną drogą wiejską; młode lipy i topole o swobodnym układzie;
 - szpalery kasztanowców i lip wzdłuż głównej drogi wiejskiej, zgrupowane na wysokości poszczególnych zagród;
 - szpalerowe zadrzewienie (lipy) trójkątnego placu po wschodniej stronie drogi wiejskiej
 - *plac*
 - we wsi wydzielona są dwa, trójkątne place: większy z zabudową (świetlica i remiza) oraz stawem, a mniejszy obsadzony lipami, z centralnie ustawioną kompozycją z kamieni polnych oraz tablicą.
 - plac sportowy (współczesne boisko) we wschodniej części wsi, w sąsiedztwie cmentarza, nieogrodzony i bez zadrzewienia.
 - *wody* – wieś przecina kilka cieków wodnych, które pierwotnie okalały zespół folwarczy; pośrodku wsi staw p.poż., ogrodzony.

3.3. Obiekty i obszary chronione

3.3.1. Wykaz obiektów i obszarów chronionych w mieście Choszczno

a) wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Obiekt	Adres	Materiał	Datowanie	Nr rej. zabytków, data decyzji
1.	teren Starego Miasta			XIII/XIV w.	48 30.VII.1955 r.
2.	Kościół parafialny pw. Narodzenia NMP		murowany	XIII-XIV, XIX w.	244/79 27.IV.1979
3.	Mury obronne wraz z umocnieniami ziemnymi (wały, fosy)		murowane	XIV-XV w.	245/79 27.IV.1979
4.	Baszta przedbramia Bramy Kamiennej ob. MBP	Wolności 13	murowana	XV/XVI w.	245/79 27.IV.1979
5.	Szpital-budynek główny	Niedziałkowskiego 4c	murowany	1904-905, 1929-1931	18 22.XII.1999
6.	Szpital d. oddz. dla zakaźnie chorych	Niedziałkowskiego 6	murowany	1910-1912	18 22.XII.1999
7.	d. urząd skarbowy ob. szpital	Niedziałkowskiego 10	murowany	1935	18 22.XII.1999
8.	Szpital - Oddz. Rehabilitacji	Niedziałkowskiego 12	murowany	ok. 1910	446/98 31.III.1998
9.	Szpital-budynek pralni	Niedziałkowskiego	murowany-ryglowy	1904-1905	18 22.XII.1999
10.	Dom mieszkalny, ob. pogotowie ratunkowe	Niedziałkowskiego 8	murowany	I. 20. XX w.	18 22.XII.1999

b) wykaz obiektów proponowanych do wpisu do rejestru zabytków

Lp.	Obiekt	Adres	Materiał	Datowanie
-----	--------	-------	----------	-----------